

HEKLINÉ HERBÁLY KATALIN

*A MEZŐGAZDASÁGI ERŐFORRÁSOK TÖBBIRÁNYÚ HASZNOSÍTÁSA
A VIDÉKFEJLESZTÉSben*

PH.D. ÉRTEKEZÉS

AGRÁRKÖZGAZDASÁGI TANSZÉK

TÉMAVEZETŐ:

DR. ELEK SÁNDOR

EGYETEMI DOCENS

BÍRÁLÓ BIZOTTSÁG:

COPYRIGHT: HEKLINÉ HERBÁLY KATALIN

BUDAPESTI KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI ÉS ÁLLAMIGAZGATÁSI EGYETEM

AGRÁRKÖZGAZDASÁGI PH.D. PROGRAM

AGRÁRKÖZGAZDASÁGI TANSZÉK

DISSZERTÁCIÓ CÍME:

A MEZŐGAZDASÁGI ERŐFORRÁSOK TÖBBIRÁNYÚ HASZNOSÍTÁSA

A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

PH.D. ÉRTEKEZÉS

SZERZŐ:

HEKLINÉ HERBÁLY KATALIN

BUDAPEST 2002.

TARTALOMJEGYZÉK

<u>BEVEZETÉS</u>	5
<u>1. A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ ALAPFOGALMAK ÉRTELMEZÉSE</u>	12
1.1. <u>A KÖRNYEZETI NAGYRENDSZER</u>	12
1.1.2. <u>Az erőforrás fogalma</u>	13
1.2. <u>A FEJLŐDÉS/FEJLESZTÉS FOGALMA, MÉRÉSE</u>	14
1.3. <u>A VIDÉK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI</u>	15
1.4. <u>A VIDÉK FOGALMA</u>	17
1.5. <u>A VIDÉK FUNKCIÓI</u>	22
<u>2. A VIDÉK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI KAPCSOLATAI</u>	24
2.1. <u>A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK KIALAKULÁSA, JELLEMZŐI</u>	24
2.2. <u>TERÜLETFEJLESZTÉSI CÉLOK</u>	25
2.3. <u>A VIDÉKFEJLESZTÉS (RURAL DEVELOPMENT) ÉRTELMEZÉSE</u>	26
2.4. <u>A TERÜLET- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS JOGSZABÁLYI ÉS INTÉZMÉNYI HÁTTERE</u> <u>MAGYARORSZÁGON</u>	31
2.4.1. <u>Az Országos Területfejlesztési törvény</u>	31
2.4.1.1. <u>A törvényben megfogalmazott térségtípusok és alapfogalmak</u>	32
2.4.2. <u>Intézményi háttér</u>	33
2.5. <u>A TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS KAPCSOLATA</u>	35
2.6. <u>AZ EURÓPAI UNIÓ REGIONÁLIS POLITIKÁJA</u>	36
2.6.1. <u>Strukturális Alapok</u>	37
2.6.1.1. <u>Támogatási célok</u>	38
2.6.1.2. <u>Támogatási alapelvek</u>	39
2.6.2. <u>A strukturális alapok várható alakulása és felhasználása</u>	40
2.6.3. <u>A Kohéziós Alap</u>	42
2.6.4. <u>Egyéb programok</u>	42
2.7. <u>VIDÉKFEJLESZTÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN</u>	42
2.7.1. <u>Európai vidékpolitika</u>	42
2.7.2. <u>A rurális térségek jövőjét befolyásoló tényezők</u>	43
<u>3. A VIDÉK ERŐFORRÁSAINAK JELENLEGI ÉS JÖVŐBENI</u> <u>HASZNOSÍTÁSA</u>	44

<u>3.1. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS FOGALMA ÉS LEHETŐSÉGE</u>	44
<u>3.2. AZ ERŐFORRÁSOK MEZŐGAZDASÁGI FELHASZNÁLÁSA</u>	45
<u>3.2.1. Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája</u>	45
<u>3.2.2. Az erőforrások jelenlegi és jövőbeni mezőgazdasági felhasználása Magyarországon</u>	46
<u>3.2.2.1. A mezőgazdaság üzemi szerkezetének alakulása és hatása a humán erőforrás felhasználására</u>	49
<u>3.3. AZ ERŐFORRÁSOK MEZŐGAZDASÁGON KÍVÜLI FELHASZNÁLÁSA</u>	52
<u>3.3.1. Az egyéb gazdasági tevékenységek szerepe az erőforrások felhasználásában</u>	52
<u>3.3.2. A turizmus jelentősége</u>	53
<u>3.3.2.1. A falusi turizmus</u>	55
<u>3.4. AZ ANYAGI ERŐFORRÁS FELHASZNÁLÁS TENDENCIÁI</u>	57
<u>3.5. A HUMÁN ERŐFORRÁS FELHASZNÁLÁS TENDENCIÁI</u>	58
<u>3.6. AZ EURÓPAI UNIÓ KÖZÖS AGRÁRPOLITIKÁJÁNAK REFORM JAVASLATA</u>	59
<u>3.7. A VIDÉKFEJLESZTÉS TÍPUSAI ÉS KILÁTÁSAI AZ EURÓPAI UNIÓBAN</u>	62
<u>3.8. VIDÉKFEJLESZTÉS AZ EURÓPAI UNIÓHOZ VALÓ CSATLAKOZÁS TÜKRÉBEN</u>	63
<u>3.8.1. Vidékfejlesztési modellek Magyarországon</u>	63
<u>3.8.2. A SAPARD program</u>	64
<u>3.9. AZ ANYAGI ÉS HUMÁN ERŐFORRÁS FELHASZNÁLÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI A VIDÉKFEJLESZTÉSBN</u>	66
<u>4. A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐTEVÉKENYSÉG VIZSGÁLATA AZ ERŐFORRÁS FELHASZNÁLÁS ALAPJÁN</u>	68
<u>4.1. A GAZDÁLKODÓK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE</u>	68
<u>4.2. A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐTEVÉKENYSÉGET FOLYTATÓ GAZDASÁGOK FŐBB JELLEMZŐI</u>	72
<u>4.2.1. A gazdaságok földterület szerinti megoszlása</u>	72
<u>4.2.2. A növénytermesztés jellemzése</u>	73
<u>4.2.3. Az állattenyésztés jellemzése</u>	75
<u>4.2.4. Az alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (turizmus) vizsgálata</u>	77
<u>4.3. A GAZDÁLKODÁS EREDMÉNYESSÉGÉT BEFOLYÁSOLÓ EGYÉB TÉNYEZŐK ÉRTÉKELÉSE</u>	78

<u>5. A MEZŐGAZDASÁGI ERŐFORRÁSOK TÖBBIRÁNYÚ FELHASZNÁLÁSÁNAK ELEMZÉSE</u>	86
5.1. <u>AZ ÉRTÉKELÉSBE BEVONT ALANYOK (MINTA) KIVÁLASZTÁSA</u>	86
5.2. <u>A MINTA ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE</u>	87
5.3. <u>AZ ELEMZÉSBE VONT (ANYAGI ÉS HUMÁN) ERŐFORRÁSOK FELHASZNÁLÁSÁT MUTATÓ TERÜLETEK FELSOROLÁSA</u>	90
5.3.1. <u>A vizsgálatba vont területek vidékfejlesztést befolyásoló hatásának elemzése</u>	91
5.3.1.1. <u>Fontossági sorrend megállapítása</u>	91
5.3.1.2. <u>A befolyásolás mértékének meghatározása</u>	94
5.4. <u>A KAPOTT EREDMÉNYEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE</u>	106
<u>6. A MEZŐGAZDASÁGI ERŐFORRÁSOK TÖBBIRÁNYÚ HASZNOSÍTÁSÁT BEMUTATÓ MODELLGAZDASÁG SZEREPE A VIDÉKFEJLESZTÉSBN</u>	110
6.1. <u>AZ INFORMÁLTSÁG ÉS AZ ÉRTÉKÍTÉLET KAPCSOLATA</u>	110
6.2. <u>A MODELLGAZDASÁG KIALAKÍTÁSÁNAK INDOKOLTSÁGA A SZAKIRODALOM ALAPJÁN</u>	111
6.2.1. <u>A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program</u>	111
6.2.2. <u>MTA Stratégiai kutatások</u>	112
6.2.3. <u>A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Stratégiai Program</u>	115
6.2.4. <u>A vidékfejlesztési tevékenységek befolyásoló egyéb programok és a nemzetközi gyakorlat</u>	118
6.3. <u>A MODELLGAZDASÁG KIALAKÍTÁSÁNAK GYAKORLATI MEGVALÓSÍTÁSA</u>	120
6.3.1. <u>A modellgazdaság főbb funkciói</u>	120
6.3.1.1. <u>Termelési funkció</u>	123
6.3.1.2. <u>Oktatási funkció</u>	125
6.3.1.3. <u>Kutatási funkció</u>	125
6.3.1.4. <u>Szolgáltatási funkció</u>	125
6.4. <u>A MODELLGAZDASÁG HELYE AZ AGÁRGAZDASÁGI STRUKTÚRÁBAN</u>	127
6.5. <u>A VIDÉKFEJLESZTÉSRE JELLEMZŐ TERÜLETI EGYSÉGEK BEMUTATÁSA A MODELLGAZDASÁG PÉLDÁJÁN</u>	128
<u>AZ ÉRTEKEZÉS ÚJ, ILLETVE ÚJSZERŰ MEGÁLLAPÍTÁSAI</u>	129

<u>A SZERZŐ TÉMÁHOZ KÖTŐDŐ PUBLIKÁCIÓINAK JEGYZÉKE</u>	130
<u>IRODALOMJEGYZÉK</u>	131
<u>MELLÉKLETEK</u>	141

ÁBRÁK JEGYZÉKE

<u>1. ábra: Intézményrendszer a célok megvalósításához</u>	34
<u>2. ábra: A terület- és vidékfejlesztés összehasonlítása</u>	35
<u>3. ábra: A CAP és a CARPE elemei</u>	60
<u>4. ábra: Az erőforrások felhasználása a vidékfejlesztésben</u>	66
<u>5. ábra: A megkérdezettek lakóhely szerinti megoszlása</u>	69
<u>6. ábra: A megkérdezettek életkor szerinti megoszlása 1997-98-99-ben</u>	70
<u>7. ábra: Szakképzettség szerinti megoszlás 1997-98-99-ben</u>	71
<u>8. ábra: A megkérdezettek földterületének (használat) nagyság szerinti megoszlása 1997-98-99-ben</u>	72
<u>9. ábra: A megkérdezettek által termesztett növények gyakorisága 1997-98-99-ben</u>	73
<u>10. ábra: A megkérdezettek által tenyésztett állatok gyakorisága 1997-98-99-ben</u> ..	75
<u>11. ábra: A megkérdezettek által termelt termékek hasznosítási irány szerinti megoszlása</u>	76
<u>12. ábra: A megkérdezettek bekapcsolódási hajlandósága a turizmusba</u>	77
<u>13. ábra: A megkérdezettek információs forrásai</u>	78
<u>14. ábra: A megkérdezettek szaktanácsadás iránti igénye</u>	79
<u>15. ábra: A kérdőívet kitöltők lakóhelyének régió szerinti megoszlása</u>	88
<u>16. ábra: Szülők iskolai végzettsége (apa)</u>	89
<u>17. ábra: Szülők iskolai végzettsége (anya)</u>	89
<u>18. ábra: Az agrárgazdaság fenntartható fejlődése (X₁)</u>	95
<u>19. ábra: Munkaalkalom teremtés, nagyobb élőmunka felhasználást igénylő tevékenység támogatása (X₂)</u>	95
<u>20. ábra: Vidéki infrastruktúra fejlesztés (X₃)</u>	96
<u>21. ábra: Közösségi szerveződések felkarolása, támogatása, szerepe (X₄)</u>	97
<u>22. ábra: Új termékek, termelési eljárások bevezetése (X₅)</u>	97
<u>23. ábra: A szolgáltató szektor fejlesztése (X₆)</u>	98
<u>24. ábra: Szükség szerint a termelési funkció háttérbe szorítása, a táj- és természetvédelem előtérbe kerülése (X₇)</u>	99
<u>25. ábra: Foglalkoztatást javító szociális mezőgazdaság (X₈)</u>	99
<u>26. ábra: Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (X₉)</u>	100
<u>27. ábra: Az EU-hoz való csatlakozás (X₁₀)</u>	101
<u>28. ábra: A folyamatos oktatás, továbbképzés, ismeretátadás (X₁₁)</u>	101
<u>29. ábra: Az emberi tényezők (X₁₂)</u>	102
<u>30. ábra: A tanult fiatalok vidéken maradása (X₁₃)</u>	103
<u>31. ábra: Kötődés a vidékhez, a vidéki életforma szeretete (X₁₄)</u>	103
<u>33. ábra: A modelligazdaság helye az agrárgazdasági struktúrában</u>	127
<u>34. ábra: A terület- és vidékfejlesztésre jellemző területi egységek</u>	128

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

<u>1. táblázat: A Strukturális Alapok forrása 2000-2006 közötti</u>	41
<u>2. táblázat: A megkérdezettek körében a tevékenység sikerének tényezői</u>	79
<u>3. táblázat: A megkérdezettek körében a tevékenység kudarcának okai</u>	80
<u>4. táblázat: A megkérdezettek körében a jövőbeni kibontakozás lehetőségei</u>	81
<u>5. táblázat: A megkérdezettek körében a jövőbeni tevékenység gátló tényezői</u>	82
<u>6. táblázat: Az EU-hoz való csatlakozás előnyei a megkérdezettek szerint</u>	82
<u>7. táblázat: Az EU-hoz való csatlakozás hátrányai a megkérdezettek szerint</u>	83
<u>8. táblázat: A megkérdezettek véleménye a segítség igénylését tekintve</u>	83
<u>9. táblázat: A megkérdezettek véleménye az oktatási intézmények szerepéről</u>	84
<u>10. táblázat: A kérdőívet kitöltők lakóhelyének régió szerinti megoszlása</u>	87
<u>11. táblázat: A kérdőívet kitöltők szüleinek iskolai végzettsége</u>	88
<u>12. táblázat: Fontossági sorrend 2000. év</u>	92
<u>13. táblázat: Fontossági sorrend 2001. év</u>	92
<u>14. táblázat: A 2001-ben kiadott kérdőívekre adott válaszok összehasonlítása</u>	93
<u>15. táblázat: A vidéki térségek jövőjét befolyásoló tényezők értékelése 2000. év</u>	105
<u>16. táblázat: A vidéki térségek jövőjét befolyásoló tényezők értékelése 2001. év</u>	105
<u>17. táblázat: A SAPARD program által támogatott tevékenységek hatásának minősítése a szakemberek által</u>	107
<u>18. táblázat: A tevékenységek összehasonlító táblázata</u>	107
<u>19. táblázat: A vizsgált jellemzők és az oktatás kapcsolata</u>	110

BEVEZETÉS

Magyarországon a rendszerváltás után a gazdaságfejlesztési politika egyik legégetőbb kérdésévé vált a vidékfejlesztés, ami a vidéki térségek problémáinak feltárását, elemzését, a lehetséges megoldások közzétételét foglalja magába. Maga a vidékfejlesztés is egy új fogalom, amelynek értelmezése még tíz év eltelte után sem teljesen egyértelmű.

A válasz minden bizonnyal abban keresendő, hogy a XX. század végén a legtöbb nemzetgazdaság a társadalmi-gazdasági fejlődés egy adott szintjén azonos problémakörrel találta magát szemben: a globalizáció, az információs társadalom létrejötte nagyon sok új és néha kiszámíthatatlan jelenséget hozott magával, amely szükségessé tette ezen jelenségek beható tanulmányozását, valamint az eddigi tevékenységek, elsősorban az iparszerű termelés újraértékelését.

Az utóbbi évtizedekben egyre nyilvánvalóbbak lettek a gazdaságilag fejlett és elmaradott területek közötti különbségek mind kontinentális (pl. Európa, illetve Észak-Amerika és Afrika), mind regionális (pl. Nyugat-Európa és Kelet-Európa), mind pedig országon belüli (pl. város és vidék) viszonylatban. Jellemző lett a falusi, kisvárosi térségek lemaradása, hátrányos helyzete a városi, fejlődési centrumokkal szemben. A nagyvárosokba történő migráció következményeként pedig leértékelődött a vidéki élettér. Ugyanakkor minden eddiginél mélyebben jelentkezett az agrárium válsága, azé az ágazaté, amely korábban a vidéki népesség döntő többsége számára a munkalehetőséget, a megélhetést biztosította. Egyes vidéki térségeket az elöregedés, illetve elnéptelenedés fenyegetett.

Ezzel szinte egy időben viszont felértékelődött a természeti környezet szerepe, az egészséges életmód iránti igény, melyekhez elsősorban a vidéki térségek teremtik meg a feltételeket. Ugyanakkor szükségessé vált a vidék kulturális örökségének megőrzése is.

Hazánkban a vidéki térségekben jelentkező problémáknak különös hangsúlyt ad a rendszerváltást kísérő gazdasági szerkezetátalakulás, - a hagyományos ipari és

jelentős mezőgazdasági termelőágazatok radikális leépülése – amely jelentős mértékben rontotta a vidék eltartóképességét is.

Ugyanakkor Magyarország agroökológiai adottságait és a mezőgazdasági termelőtevékenység hagyományait tekintve vitathatatlan az agrárium jelentős szerepe a vidéki térségek jövőjét tekintve. Ezért e terület tanulmányozása, kiemelten a mezőgazdasági (anyagi és szellemi) erőforrások alternatív felhasználása nélkülözhetetlen a további érdemi munkához.

Az eddigiekhez szorosan hozzátartozik az Európai Unió csatlakozásra való felkészülés kérdése is, amely együtt jár új elvek, módszerek megismerésével és gyakorlatba történő bevezetésével.

Ebben az összefüggésben felértékelődik és nélkülözhetetlenné válik egy **radikális szemléletváltás**, amelynek előfeltétele, az **ismeretszerzés** csak megfelelő elméleti és gyakorlati **oktatási háttér** biztosításával érhető el.

A **vidéki térségek fejlesztése** tehát rendkívül összetett, több tudományterületet érintő feladat, amelynek végső **célja a vidéken élők életminőségének javítása valamennyi érintett gazdasági szereplő bevonásával.**

Dolgozatomban egy olyan működőképes, többféle – termelési, oktatási és innovatív – szerepet ellátó modell alapelveit kívánom kidolgozni, amely a vidék jelenlegi és jövőbeni értelmiségének, illetve produktív gazdasági szereplőinek kifejezett igénye alapján valósulna meg.

A kutatási probléma megfogalmazása, a kutatás tárgyának megjelölése, a kutatás célkitűzése

A vidéki települések népességmegtartó erejének növelését, mezőgazdasági és mezőgazdaságon kívüli, új foglalkoztatási lehetőségek teremtését (tevékenység diverzifikálást), valamint a vidék környezeti és kulturális örökségének védelmét, mint fogalomkört tekintem dolgozatom szempontjából releváns vidékfejlesztési definíciónak.

A vidékfejlesztési tevékenység sikerességét döntő mértékben befolyásolja a mezőgazdasági (anyagi és szellemi) erőforrások felhasználása. Ennélfogva dolgozatom középpontjába állítottam a fenti erőforrások vizsgálatát, jelenlegi és jövőbeni többirányú felhasználásának elemzését.

A rendszerváltást követően, elsősorban a kárpótlási törvények következményeként a megelőző évtizedek gyakorlatához képest radikális változások zajlottak le a magyar agrárgazdaságban. Ezek a változások elsősorban a tulajdoni- és üzemi struktúrákat érintették, amelynek következményeként jelentősen csökkent a mezőgazdasági termelés volumene és a foglalkoztatottak száma, tovább nyílt az agrárrolló, amely még tovább rontotta az egyébként sem túl magas szintű jövedelmezőséget. A mezőgazdasági vállalkozások számára a tőkeszegénység, az állami támogatások csökkenése, a termékértékesítési problémák újabb nehézségeket jelentettek, amelyek – lévén, hogy a mezőgazdaság korábban a lakosság jelentős hányada számára biztos megélhetési forrást jelentett – tovább fokozták a vidéki térségek hátrányos helyzetét a városi centrumokhoz képest.

Mindezek a hatások jelenleg indokolttá teszik a rendelkezésre álló erőforrások hagyományos mezőgazdaságon kívüli hasznosítási lehetőségeinek feltárását és megvalósítását.

A téma kidolgozása során több éven át kérdőíves felmérést végeztem az érintett gazdasági szereplők (gazdálkodók, szakemberek, agrár főiskolások) körében, mivel az általam tervezett elemzésekhez a nyilvánosan hozzáférhető információs

bázisokból a szakirodalomban nem állt rendelkezésre megfelelő szerkezetű adatbázis. A szakirodalom és a kérdőíves felmérés többszintű elemzését is szükségesnek ítélem meg a mezőgazdasági erőforrások jelenlegi és a lehetséges alternatív felhasználását értékelő megállapítások megfogalmazásához.

A mezőgazdasági erőforrások jövőbeni többirányú hasznosításának előfeltétele egy **radikális szemléletváltás**, amelynek elősegítése a megváltozott gazdasági- és környezeti feltételeknek megfelelő, konvertálható ismeretanyag átadása, a jelenlegi oktatási struktúrán túl a szakmai átképzések, továbbképzések és a szaktanácsadás révén valósulhat meg.

Az erőforrások jelenlegi felhasználásának elemzése és a jövőbeni lehetőségek vizsgálata során is kiemelt figyelmet szenteltem a tágan értelmezett **oktatás** szerepének, mivel meggyőződésem, hogy a jövőben megvalósuló, hatékony, alternatív erőforrás felhasználás csak a megfelelő elméleti- és gyakorlati lehetőségeket is magába foglaló minták, módszerek megismertetése révén érhető el.

Dolgozatom végső célkitűzéseként tehát egy olyan adaptálható **demonstrációs modell** kidolgozását fogalmaztam meg, amelynek funkcióin keresztül bemutatható a **vidéki (mezőgazdasági) erőforrások többirányú hasznosítása**, elsősorban rendezőelve pedig a vidéki gazdaságfejlesztés. Ennek a **többcélű hasznosításnak elsősorban a vidék eltartóképességének javítását kell szolgálnia.**

Mindezek alapján a bizonyításra váró hipotézisek a következők voltak.

1. Jelenleg a mezőgazdaságban a felhasznált erőforrások döntő mértékben a hagyományos (növénytermesztés, állattenyésztés) termelési folyamatokban kerülnek felhasználásra. A mezőgazdasági termelés szerkezete, jellemzői az agrárátalakulás ellenére alapvetően nem változtak.
2. A mezőgazdasági főiskolások véleménye a vizsgált, vidékfejlesztésre ható anyagi- és szellemi erőforrások alternatív felhasználásán alapuló tényezők megítélésében jelentősen különbözik a szakemberekétől.
3. A mezőgazdasági erőforrások vidéki térségek jövőjét befolyásoló hatásának megítélése és az informáltság között szoros pozitív korreláció feltételezhető. Ez alapján indokoltá válik az erőforrások többirányú hasznosítását bemutató modell

kidolgozása és elérhetőségének biztosítása valamennyi érintett gazdasági szereplő számára.

A Ph.D. dolgozat megírásával természetesen nem vállalkozhattam a témakör teljeskörű elemzésére, de a több éves kutatómunka alapján kívánom megtenni a mezőgazdasági erőforrások jelenlegi és jövőbeni felhasználását leginkább befolyásoló összefüggések feltárását és azok gyakorlati alkalmazását. Kutatásomat egy mezőgazdasági főiskola (Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Főiskolai Kar, Mezőtúr) példáján keresztül modellezem.

A kutatás módszertana

A rendszerváltást követően egy alföldi kisváros önkormányzatának munkatársaként foglalkoztam a különböző fejlesztési programok, pályázatok elkészítésével, amelyek között munkahelyteremtő beruházás, kisüzemi élelmiszer-feldolgozó létrehozása, turisztikai vonzerőleltár készítés és az erre alapozott kitörési pontok megadása egyaránt szerepelt.

Jelenleg az agrár felsőoktatásban dolgozom, ahol az elmúlt néhány évben kidolgoztuk **az új kihívásoknak megfelelő, módosított tantervi programokat**, új szakot, a tájgazdálkodási mérnök szakot vezettünk be, amelynek **oktatott diszciplinái jól tükrözik a hagyományos** mezőgazdasági képzési normáktól való eltérést. (alternatív energiaforrások felhasználása, ökológia, tájépítészet, táj- és természetvédelem, mezőgazdaság és vidékfejlesztés, stb.)

Az elvégzett munka során szerzett tapasztalatok ráirányították a figyelmemet a vidéki térségek problémáira, ezen belül is a hatékony, többirányú erőforrás felhasználás kérdéskörére.

A konkrét témakidolgozást öt éve kezdtem a választott tudományterülethez tartozó hazai és külföldi szakirodalom tanulmányozásával és elemzésével. Ennek a munkának részét képezte a vizsgálandó problémakör újszerű voltából adódóan az alapfogalmak (vidék, erőforrás, vidékfejlesztés, területfejlesztés, stb.) értelmezése.

Részletesen foglalkoztam az Európai Unió témakörhöz tartozó kiadványainak tanulmányozásával.

Ezt követően a magyarországi helyzetelemzés első lépéseként a vidékfejlesztés intézményi és jogszabályi hátterét tekintetem át.

Röviden ismertettem néhány, már a gyakorlatban is megvalósított, a mezőgazdasági erőforrások alternatív felhasználását bemutató módszert is

Végül a vidék jövőjét meghatározó legfontosabb irányelvek, módszerek, javaslatok értékelő elemzése következett. Az irodalom feldolgozását nemcsak önálló fejezetben

írtam le, hanem az értekezés egyes témaköreihez – az aktualitásnak megfelelően – kapcsoltam is.

Jelen voltam a témával foglalkozó külföldi (Egyesült Királyság, Franciaország, Írország) és hazai (pl. Budapest, Gyöngyös, Hódmezővásárhely, Szolnok) tanulmányutakon és konferenciákon, az ott szerzett tapasztalatokat felhasználtam az értékelés során. Szintén szerző, illetve konzultációs partner voltam a különböző fejlesztési programok készítése folyamán, amelyek alkalmat teremtettek a gyakorlatban felmerülő kérdések megismerésére és a válaszadásra egyaránt.

Az elmúlt öt évben kérdőívek szerkesztése és feldolgozása révén – az időbeli változásokat is követve – végeztem elemzéseket. Az adatfeldolgozást összehasonlító elemzéssel, lineáris programozással és statisztikai módszerek (átlag- és szórás számítás, korrelációs mátrix szerkesztése) alkalmazásával és az SPSS program felhasználásával végeztem.

Célomnak tekintetem ezért olyan, a szemléletváltást elősegítő, a gyakorlatban is megvalósítható **oktatási modell kidolgozását**, amelynek rendezőelve a **vidéki gazdaságfejlesztés** megvalósítása. A javaslattételt az irodalom elemzése és a kérdőíves felmérés alapján végzett adatfeldolgozás után tettem meg.

1. A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ ALAPFOGALMAK ÉRTELMEZÉSE

A vidékfejlesztési tevékenység komplexitása **szükségessé teszi a szakirodalom széleskörű elemzését**, kiemelten az **alkalmazott fogalmak egyértelmű használatát**. Még ma sem azonos pl. a vidék, vagy a vidékfejlesztés tartalma a különböző irodalmi hivatkozásokban.

A választott témakör **természeti, gazdasági és társadalmi vonatkozású** kérdéseket **egyaránt érint**, így az irodalmi hivatkozások során több esetben a **fenti tényezők együttes elemzése** jelenik meg.

1.1. A környezeti nagyrendszer

A környezeti nagyrendszer fogalma, mint rendszerszemléletű megközelítés összekapcsolja és leírja a fenti – természeti-gazdasági és társadalmi – folyamatok egymáshoz viszonyított helyzetét.

A fogalom meghatározása a hazai irodalomban több változást ért meg [ENYEDI GY. (1972); PÉCSI M. (1979); PROBÁLD F. (1994)].

ENYEDI GY. (1996) megfogalmazását választottam a meghatározáshoz, aki szerint **a teljes környezet olyan nagyrendszer, mely a fizikai környezetet és a társadalmi környezetet kapcsolja össze.**

A fizikai környezetnek két alrendszere van: a természetes környezet és az átalakított környezet.

Természetes környezet a Föld felszínén csak kevés helyen található, nálunk egyáltalán nem. Hazánkban a közvetlen hasznosításra kerülő tájrészleteket nevezzük természetes környezetnek, ám ez is átalakított környezet. Általában az átalakított környezet önfenntartó képessége csökken, a romboló folyamatok gyorsulnak, a környezetterhelés növekszik, a természetes regenerálódás gyengül.

A teljes környezet másik kapcsolat rendszere a társadalmi-gazdasági környezet. Ennek három alrendszerét különböztetjük meg:

- művi környezet,
- gazdasági környezet,
- mentális környezet.

A művi környezet: a természeti környezetbe beillesztett építmények, utak, vezetéke és hasonló műszaki létesítmények rendszere, amellyel a modern társadalom „berendezkedik” a térben.

A gazdasági környezet még összetettebb alrendszer. A művi környezet egy részével – mely közvetlenül a termelést szolgálja – átfedésben van. E környezetbe tartozik a gazdaság működését biztosító intézményrendszer. Ebben az alrendszerben megjelennek nem materiális elemek: gazdasági jogszabályok, fogyasztási szokások, piaci magatartás, információk rendszere, a gazdasági működés eljárásai.

A mentális környezet: a környezet tükröződése tudatunkban, a környezethez fűződő értékek. Eszmék, ideológiák, ízlések környezete. Az egyéneknek a környezettel kapcsolatos döntéseit ez a mentális környezet kondicionálja.

1.1.2. Az erőforrás fogalma

Dolgozatomban az **erőforrás** fogalmához a következő definíciót alkalmaztam: **valamely cél megvalósítását segítő (anyagi vagy szellemi) tényező.**

Megvalósítandó célnak tekintem a kutatási probléma megfogalmazásánál leírt definíciót, amely röviden a **vidéki települések népességmegtartó erejének növelését** foglalja magába.

Anyagi tényezőnek tekintem a **fizikai környezetet** és a **művi környezetet**, **szellemi tényezőnek** pedig a **gazdasági és a mentális környezetet.**

A további irodalomfeldolgozás során ez a csoportosítás nem követhető minden esetben, mivel az **anyagi és szellemi tényezők hatásának együttes értékelése**

jelenik meg a szakirodalom többségében és csupán a csoportosítás kedvéért történő szétválasztásuk megbontaná az elemzett szöveg egységét.

1.2. A fejlődés/fejlesztés fogalma, mérése

Fejlődésen az életminőség, az életkörülmények javulását kell érteni, melyben a termékfogyasztás mennyiségi növekedését, a jó minőségű és változatos termékek elterjedése és a szolgáltatások – közszolgáltatások, szabadidő-eltöltés, kulturális fogyasztás – bővülő igénybevétele váltja fel. [ENYEDI GY. (1996)]

Minden tudományos kutatás alapvető célkitűzése az addig elért eredmények továbbfejlesztése, azaz a gazdasági-társadalmi fejlődés egy magasabb szintjének elérése. Ennek a szintnek azonban – azaz a különböző fejlődési, fejlesztési értékeknek – az objektív meghatározása a hatótényezők komplexitása miatt nagyon bonyolult. Bizonyos társadalom-kutatók szerint a fejlődés és a fejlettség olyannyira érték kötött kategóriák, hogy nem is volna szabad ezeket a kifejezéseket használnunk tudományos célból.

Egyetértek MADARÁSZ I. (1999) azon megállapításával, hogy a gazdasági fejlettség legáltalánosabban alkalmazott **objektív** mérőeszköze az adott területen mért egy főre eső GDP értéke. A **szubjektív** mérce viszont az egyének saját értékítéletére alapoz, amely adott esetben a fejlesztésnek szánt beavatkozásokat is negatív hatásként érzékeli. Ide kapcsolódik ANDORKA R. (1996) megállapítása, miszerint a felmérések során a falusi lakosok szubjektív megítélésen alapuló kérdésekre adott válaszai lényegesen rosszabb lelkiállapotot tükröznek. Elégedetlenségük a városi lakosságénál fokozottabban arányos a jövedelmi helyzetük alakulásával.

Ezt a véleményt támasztja alá HOGGART K. és BULLER H. (1987), akik a pszichológus Maslow szükséglet hierarchiája alapján azt fogalmazták meg, hogy amíg az emberek alsóbb szintű (alapvető) szükségleteik kielégítése nem következik be, nem is érzékelik a magasabb szintű szükségleteiket, tehát nem is törekszenek azok kielégítésére.

A fenti megállapítások is azt bizonyítják, hogy a fejlődés/fejlettség érzékelése minden esetben komplex hatások eredőjének tekinthető, ahol az emberek szubjektív megítélése döntő a végeredmény szempontjából.

1.3. A vidék általános jellemzői

Mivel a vidéki élet a világ minden táján mutat bizonyos hasonlóságokat, bizonyos mértékben hátrányos helyzetben van a centrumokkal szemben. Ennek az általános elmaradottságnak a főbb okait MADARÁSZ I. (1999) az alábbi univerzális jellemzőkben adja meg:

- Népsűrűség: a vidéki területek ritka népessége miatt valamennyi infrastrukturális fejlesztés, szolgáltatás egy főre eső beruházási, fenntartási és fejlesztési költsége magasabb, mint a sűrűbben lakott városi centrumokban. A példa kedvéért képzeljük el, mennyivel hosszabb (és ezért költségesebb) egy tanyás területen tíz lakást összekötő utat megépíteni, mint egy sűrűn lakott városban. Az alacsony népsűrűség kihatással van a már megtelepült szolgáltatások áraira, minőségére és hozzáférhetőségére.
- Elszigeteltség: a lakó- és termelőhelyek földrajzi távolsága, elszigeteltsége miatt alacsony szintű a szolgáltatások kihasználtsági rátája, a szolgáltató és termelő cégek professzionális menedzserei, irányítói egymástól nagy távolságban dolgoznak, valamint hasonlóan nagy távolságok választják el egymástól a termelő cégeket a bedolgozóiktól, a piacoktól, a termeléshez szükséges finansziális, adminisztratív és egyéb szolgáltatásoktól stb. A vidéki területeken élő emberek többsége tipikusan általános szolgáltatásokat igényel, szemben a városokban megjelenő specializáltabb szükségletekkel.
- Mobilitás: A személy-, a teher- és az áruszállítás komoly költségtényező a vidéki területeken lakó és termelő emberek számára. Mivel a vidéki területek ritka népessége nagy fajlagos költségeket jelent a vidékre települő szolgáltatók számára, a vidéki emberek sok szolgáltatást csak hosszú utazások révén érhetnek el a városi centrumokban. Ugyanezen ok miatt a városokban székelő mobil szolgáltatások (például mentők, tűzoltók, vagy például mozgó árusok

stb.) reakcióideje jelentősen megnő a vidéki területekkel szemben, vidékre érve kínálatuk mennyiségi és minőségi szempontból is leegyszerűsödik.

- A tőkeforrások ritkasága: A vidéki területek tőkehiányának több oka van. Ezek között említhetjük, hogy a vidéki emberek rendszerint szegényebbek, az állami támogatási és segélyezési programok általában a városokban koncentrálódó esetek felé irányulnak, a vidéki területeken gyakran a megfelelő menedzseri kapacitások hiánya akadályozza a vidék felé áramló fejlesztési erőforrások felhasználását.
- A humán erőforrások ritkasága: A vidéki demográfiai folyamatok tipikusan szelektívek; az elvándorlás elsősorban a fiatalabb, képzettebb és kreatívabb népességre jellemző, s ez is hozzájárul a vidéki területek elöregedési, elnéptelenedési folyamataihoz, a vidéki lakosság csökkenő képzettségi szintjéhez.
- Az innovációkkal szembeni ellenállás: Valamennyi fentebb említett jellemző erősíti a vidéken élő népesség ellenállását a gazdasági és társadalmi innovációkkal szemben. A szegényebb és kiszolgáltatottabb népesség számára az innovációk magasabb kockázatot jelentenek, mint a stabil élethelyzetben élő embereknek, s mindez fokozza a vidéki tradicionalizmus erejét.

DORGAI L. (1998) is rávilágít arra, hogy „Európa a gazdaságilag fejlettebb részein a vidék gondjai jóval korábban jelentkeztek, többek között annak hatására, hogy a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan csökkent a vidéki népesség száma és aránya, hasonlóan a vidéki életfeltételek javulása is tartósan elmaradt a társadalmi átlagtól, mindezek eredőjeként pedig gyenge, erőtlenné lett a vidék érdekérvényesítő képessége. Ez alatt azonban megerősödtek azok a nézetek és mozgalmak is, melyek felismerték, hogy a vidéki társadalom hanyatlása az egész társadalmat szegényíti.”

JÁVOR K. (2000) megfogalmazásában viszont **a vidéki térségekre jellemző a természettel való közvetlenebb kapcsolat, a mezőgazdasági vagy erdőgazdasági területhasználat jelentős aránya, megtalálhatók a generációk sokaságának élete és munkálkodása során kialakult gazdálkodási, kulturális hagyományok, sajátos tudás, ismeretek és képességek, településszerkezet és építészeti megoldások.** Az

így formálódott táj (a városból kiözönlő, változatosságot, enyhülést, felfrissülést kereső embertömegeknek is befogadója) évszázadok felhalmozott értékeinek hordozója. Ennek a gondolatmenetnek a folytatásaként is felfogható KOVÁCS K. (1999) véleménye, aki szerint „a megelőző korszakokra való mintegy ellenreakcióként, a posztindusztriális társadalomban ismét **felértékelődtek** az Európában **rurálisnak mondott**, a hazai szóhasználatban inkább falusiként emlegetett **térségek**, amelyekhez olyan, reneszánszokat élő értékek kötődnek, mint amilyen a természet és a kulturális gyökerek megőrzése; az emberléptékű, egészséges, a fizikai biztonság mellett a közösséghez tartozás élményét is megadó környezet; az ellenőrizhető körülmények között előállított, ízletes, egyedi, egészséges étel, stb.

A fejlett, rendkívül magas urbanizációs színvonallal rendelkező országok egyre erőteljesebben mutatják ki a sajátos vidéki értékek iránti szükségleteiket.”

Lényeges gondolat tehát, hogy **a vidéki térségekre jellemző a jelentős mezőgazdasági területhasználat**, azonban a mezőgazdasági termék-előállítási funkció mellett egyre inkább jelentkezik az alternatív területhasználat- és tevékenységi formák, **a természeti környezet védelme, az élőhelyek megóvása, a tájak sokszínűségének megtartására** vonatkozó igény is. Szorosan kapcsolódik az előzőekhez a kulturális örökségek megőrzése is, azaz a természeti-, gazdasági- és társadalmi környezet összhangjának maradéktalan megvalósítása.

1.4. A vidék fogalma

A vidékfejlesztés témaköréhez szorosan kapcsolódik a **vidéknek, mint fogalomnak** a tisztázása, hiszen az **egységes értelmezés az alapja minden, a vidék problémáival**, hasznosítási módjaival, fejlesztésével, **foglalkozó tevékenységnek**. A vidék fogalmának meghatározásához a szakirodalomban jelenleg még nem található mindenki által elfogadott és azonos tartalommal bíró definíció. **A szerzők álláspontjának különbözőségét** jelzi az a vita, hogy **a vidék fogalmát mutatószámmal vagy anélkül írják-e le**.

Osztom Kovács Teréz azon véleményét, hogy bizonyos értelemben könnyebb, bizonyos értelemben nehezebb helyzetben vagyunk akkor, ha mérhető mutatók

segítségével akarjuk lehatárolni a vidéki térségeket, mivel mindig felmerülhet az a kérdés, hogy vajon megfelelő mutatókat használunk-e a lehatárolásra?

Ugyanakkor a feladat bonyolultságára utal SZAKÁL F. (1999) vidékkel kapcsolatos megállapítása. Ő abból indul ki, "...hogya **vidéki térség** maga is **egy** rendkívül bonyolult, sokoldalú, **multifunkcionális erőforrásrendszer**, amelynél az egyes erőforrás-alrendszerekről ugyan külön-külön is beszélhetünk (természeti erőforrások, föld, táj, emberi erőforrások, kulturális értékek, stb.), de ezek szétválasztása súlyos sérülésük, gyakran eredeti identitásuk lebomlása nélkül nem lehetséges. Ebből az is következik, hogy az ezen integrált erőforrásrendszerre épülő mezőgazdasági és nem mezőgazdasági gazdasági tevékenységek, valamint a nem gazdasági tevékenységek (kulturális és egyéb közösségi tevékenységek, életmód, stb.) **között is nagyfokú integráltság jellemző**. Ez az, ami alapvetően megkülönbözteti a vidéki térséget a városi (urbánus) térségtől. **Ez a vidéki erőforrásrendszerre épülő gazdasági rendszer a »vidékgazdaság«.**"

KOVÁCS T. (2000) szerint ugyanakkor a vidék fogalmának meghatározását több probléma is nehezíti, így pl:

- a rural szó fordítása „vidék”, míg a szó igazi értelme a „falusi”,
- sok dokumentumban a vidéket úgy fogalmazzák meg, mintha az azonos lenne az ország Budapesten kívüli részével (többek között a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény),
- nem régen a „vidék” fogalom még pejoratív értelmű volt, de ma már az EU-hoz való felzárkózást, a haladást jelenti. A „vidék” szó olyan fogalom lett, amelyről sokat írunk és beszélünk, de igazából keveset tudunk.

Egyfajta megközelítés a **város-vidék** különbözőségén alapuló rendszer, hiszen egy-egy terület, település a leggyakrabban a **lakosságszám alapján minősül városnak**. A lakosságszám küszöbértékei országonként azonban olyan tág határok között mozognak, amely lehetetlenné teszi a nemzetközi összehasonlításokat.

ROMÁNY P. (1998) Erdei Ferencre hivatkozva másképp közelíti meg ugyanezt a kérdéskört, szerinte "Vidéke ugyanis a városnak van. Mégpedig minden olyan városnak, amely szolgáltat valamit a környezetében élőknek - a vidéknek! -, és

amellyel a "rurális térség" javakat cserél... Azaz a vidéknek városa van, ahol meghatározott igényeket kielégíthet, szellemi és anyagi "árucserét" folytathat, a városnak pedig vidéke (térsége) van, ahol ismerik, ahol otthonos." A város és a körülötte lévő falvak össze- és egybetartozása, a szűkebb pátria az, ami ebben a gondolatmenetben megfogalmazást nyer.

Ide kapcsolódik FONT E. (1999/b) definíciója, miszerint „a vidék nem más, mint egy sajátos életforma, az emberiség gyökere, ahonnan ered, ahonnan elindult a fejlődés és amivel baj van! A vidék felfogható úgy, ahol ember és természet még képes harmonikusan együtt élni, miközben a város a civilizációs, urbanizációs fejlődés képződménye.”

A legtöbb lehatárolásban azonban megtalálható a népsűrűségi mutató szerinti, illetve a mezőgazdasági foglalkoztatottak, a munkanélküliek és a lakosság számára utaló kategorizálás, így pl. az OECD publikációi. [KOVÁCS T. (1998)]

Az 1996. évi XXI. (területfejlesztési és területrendezési) törvény szerint a mezőgazdasági vidékfejlesztés térségei (rurális térségek): azok a térségek, ahol jelentős a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, illetve a mezőgazdasággal foglalkozók aránya a foglalkoztatási szerkezetben, illetve a községekben, továbbá a kisvárosokban élő népesség aránya.

Az OECD (OECD, 1994) a helyi szinteken (NUTS 5) vidéki területekként azokat a közösségeket jellemzi, ahol a népsűrűség 150 fő/km^2 alatt van. A nagyobb, területi (regionális) szinten (NUTS 3) a vidékiség fokát az adott terület vidéken élő népességének függvényében az alábbiak szerint értelmezi [FEHÉR A. (1997)]:

- alapvetően vidéki terület (a népesség több mint 50 %-a vidéki településeken él),
- jellemzően vidéki terület (a népesség 15-50 %-a él vidéki településeken),
- alapvetően városi terület (a népesség kevesebb mint 15 %-a él vidéki településeken).

Az OECD módszerével számolva az Európai Unió népességének mintegy tíz százaléka az alapvetően vidéki területeken él, amely az összes terület 47 százalékát jelenti. A városi területeken (16 %) a lakosság 60 %-a koncentrálódik. Az első mutató, amely kétségkívül az összehasonlítás alapját képezi, az urbanitás/ruralitás hányados. Az OECD-dokumentumok alapján 150 fő/km^2 , az EU által pedig 100 fő/km^2 . Magyarország Vidékfejlesztési Tervének (SAPARD) készítésekor a népsűrűség határértékét 120 fő/km^2 -ben határozták meg.

Az OECD egy korábbi publikációjában [OECD (1993)] nem a népsűrűségi mutatót alkalmazta a „vidékiség” mértékegységének, hanem a városoktól való távolságot vette figyelembe meghatározásaiban. A vidéki területek kategorizálásakor három csoportot állított fel:

- Városközeli vidéki területeket (melyeket gazdaságilag integrált területekként kezelt).
- A vidéki „hátszág” – területek (melyeket gazdaságilag az első és a harmadik kategória közti közbülső területekként nevezett meg.)
- A periférikus, távoli (gazdaságilag elszigetelt) területeket.

Az Európa Tanács és az OECD vonatkozó ajánlásait figyelembe véve DORGAI László a következőkben határozza meg a vidéki település fogalmát: Azt a települést tekintjük **vidéknek**, amelyik városi ranggal nem rendelkezik, vagy rendelkezik, de lakónépessége nem éri el a 10 000 főt. **Vidéki jellegűnek** az olyan térség, kistérség mondható, ahol a vidéki településeken élő lakónépesség aránya több mint 15 %.

Ennek a lehatárolásnak az a gyenge pontja, hogy vannak olyan nagyváros közeli községek, amelyek nem tekinthetők vidéknek, s ezzel ellentétben néhány 10 000 lakost meghaladó, de vidékinek tekinthető kisváros kimarad a vidéki lehatárolásból. (Kovács T.) Magam is egy közel húszezer lakost számláló városban éltem hosszú ideig, amely a lakosság létszámának ellenére magán viseli a vidékiség szinte valamennyi ismervét.

Másfajta megközelítés szerint a vidékiség fogalmának megítéléshez alkalmas a háztartási gazdálkodás szerkezetének, azaz a háztartási (családi) költségvetés egy főre vetített bevételi és kiadási arányainak elemzése az adott térségben.

KOVÁCS T. (2000) véleménye szerint ehhez tudnunk kell, hogy mennyi az egy főre eső háztartási nettó bevétel. Másrészt a kiadások tekintetében egy piramist lehet felállítani. Ennek a legalján az élelmezés van, ezt szorosan követi a lakásfenntartás, a ruházkodás, majd az egészségügy és a testápolás, a közlekedés, a pihenés, rekreáció, üdülés, kultúra és a közösségi élet következik. Minél kisebb a háztartások bevétele arányaiban, annál több kiadás fordítódik a piramis alján lévő szükségletekre, és ha a kiadások minél nagyobb aránya fordítódik az élelmezésre és lakásfenntartásra, annál elmaradottabb, falusiasabb az a térség, település. Ezzel szemben, ha arányaiban minél több pénz fordítódik a piramis felsőbb részében lévő kiadásokra, akkor annál fejlettebb, városiasabb az a térség vagy település. Ez a mutató adott esetben önmagában is szolgálhat a vidéki területek lehatárolására, vagy az alábbi három mutatóval együtt szolgálhatja ezt a célt. Ezek a következők:

- a népsűrűség,
- a hosszabb ideje (pl. 40 éve) tartó elvándorlási veszteség,
- a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya.

Véleményem szerint, ha csak a háztartási gazdálkodás szerkezetét nézzük, akkor felvetődik a kérdés, hogy hol van a határ a vidék és a város között? Nem kizárt, hogy a fővárosban, illetve egy kis faluban is találunk két olyan háztartást, ahol az egy főre eső bevételi és kiadási arányok megegyeznek.

Több mutatószám megadásával felvázolható a vidékiség újabb lehatárolása, ahol KOVÁCS T. (1998) azokat a térségeket tekinti vidékinek, amelyek az alábbi öt feltétel közül négynek megfelelnek:

- A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 1990-ben meghaladta a 20 %-ot.
- Az ezer lakosra jutó őstermelők száma több, mint 120 fő.
- A lakosság több, mint 50 %-a 120 fő/km² népsűrűség alatti településen él.
- A népsűrűség kisebb, mint 80 fő/km².
- A lakosságszám 1960 óta 92 %-ra csökkent (1996-ra).

Nem szerepel azonban a kritériumrendszerben **gazdasági fejlettséget mérő mutató és a munkanélküliségre vonatkozó információ**, amelynek pontosabbá tehetnék a fogalom meghatározását.

A leírtakból is kiderül, hogy sokféle szempont felvetődött a vidék fogalmának meghatározásakor, de egyértelmű, mindenki által elfogadott változatot még nem sikerült találni.

A vidékiségi meghatározásához az OECD 1993-as publikációjában leírtakat tartom leginkább alkalmasnak, mivel **szerintem** a vidékiségi elsősorban **a földrajzi elhelyezkedés által determinált, azaz, hogy milyen távolságra található egy-egy település a gazdaságilag fejlettebb területektől** (általában városoktól). Mindemellett jelentős az erőforrások mezőgazdasági vagy tágabb értelemben agrárgazdasági felhasználása. Magyarországon leginkább alkalmazható lenne egy olyan mutató, amely az alacsony **népsűrűségi és „városközeliségi” mutatót kombinálva** használja, ahogyan azt MADARÁSZ I., FARKAS T., OBÁDOVICS CS., KULCSÁR L. (1998) tanulmányában publikálták. (A városközeliségi meghatározásához a városok tömegközlekedési eszközökkel való elérhetőségét javasolják MOKOS B. (1998) alapján).

Ha a „vidéki” meghatározás bármilyen besorolás (pl. támogatások odaítélése) alapját képezi, akkor a pontos értékek meghatározásához célszerűnek tartok kiegészítésként összetett mutatókat is alkalmazni. [MOLNÁR L. (2002); OBÁDOVICS CS. (2000)]

1.5. A vidék funkciói

A vidék funkciói a Vidéki Térségek Európai Kartája (1996) ajánlásai alapján az alábbiak:

- gazdasági (termelési) funkció: magába foglalja a mező- és erdőgazdálkodást, a halászatot, a megújuló természeti erőforrások fenntartható hasznosítását, az ehhez kapcsolódó feldolgozást, szolgáltatást, kereskedelmet és a foglalkoztatás elősegítésére a tevékenységek diverzifikálását, a mezőgazdaságon kívüli tevékenységet, a vidéki

térségekben működő termelő és szolgáltató szervezetek működését, a falusi turizmus – üdülés – rekreáció alapjait;

- ökológiai funkció: elsősorban az egészséges élet természeti alapjainak védelmét (föld, víz, levegő), a tájak sokszínűségének, a tájjellegnek a megőrzését, a biodiverzitás, az erdők és más élőhelyek megóvását, általában az ökológiai rendszerek védelmét jelenti;
- társadalmi (közösségi) és kulturális funkció: az évszázadok során a vidéki életformához szorosan kapcsolódó közösségi és kulturális értékek megtartásában, újraélesztésében és átörökítésében, a falusi közösségekben megtestesülő értékek megőrzésében nyilvánul meg.

A vidék funkcióinak meghatározásakor megjelenik a komplexitás fogalma, hiszen mindegyik funkció csak a másik kettővel való kölcsönhatás révén létezhet.

2. A VIDÉK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI KAPCSOLATAI

2.1. A területi egyenlőtlenségek kialakulása, jellemzői

A területi egyenlőtlenségek nem új keletűek: a társadalmi tevékenység minden időben földrajzi különbségeket mutat. Egy adott térség az emberi letelepedés és a gazdasági tevékenység számára heterogén, a fizikai jellemzőiben, más területekhez viszonyított fekvésében eltérő tulajdonságú. Ezek **az erőforrások különböző módon vonzzák a gazdaságot**, így formálódik az egyenlőtlenségek második rétege, a gazdaság földrajzi differenciáltsága.

Az egyenlőtlenségek nem kizárólag gazdagságot vagy szegénységet jelentenek, hanem egy régió természeti környezetét és történelmileg formálódó településhálózatát is kifejezik, ily módon kulturális értékeknek is hordozói. Egy településközösséghez való tartozás, egy kulturális régióval való azonosulás sokak számára akkor is fontos, ha ez viszonylag szerény jövedelemmel vagy kevesebb kényelemmel jár együtt. [ENYEDI GY. (1996)]

A területi egyenlőtlenségek kialakulását a piacgazdaságban egyes régiók nagyon eltérő versenypozíciója adja. E versenypozíciót hosszú távon három tényező szabja meg:

- a természeti erőforrások,
- a földrajzi fekvés,
- a humán erőforrások.

Ezek nagyon lassan módosulnak, ezért a fenti tényezők alapján kialakult egyenlőtlenségek is tartósak. **A természeti erőforrások és a földrajzi fekvés gyakorlatilag változatlan, csak társadalmi értéke változhat.** A leginkább mobil elem a humán erőforrás, amin a népesség számát, kor és nemek szerinti szerkezetét, iskolázottsági, szakképzettségi, etnikai, vallási összetételét, a gazdálkodásban és a társadalmi működésben kialakult tapasztalatait, szokásait, hagyományait értjük. **A jelenlegi területi egyenlőtlenségi folyamatok leginkább a humán erőforrás földrajzi különbségeire vezethetők vissza.** [ENYEDI GY. (1996)]

A földrajzi környezet elemeinek gazdasági szempontokat követő csoportosítását adja meg KOLLARIK A. (1991) a következőképpen:

- az életfenntartáshoz szükséges (pl. talajminőség),
- a munkaeszközök természetes forrásai (energiaforrások),
- nem létfenntartású, de személyes fogyasztást szolgáló (erdő, termál- és gyógyvíz).

A fent említett társadalmi értékek változását is tükrözi az utolsónak leírt csoport megjelenése, mivel egyenrangú tényezőként jeleníti meg az életminőséget javító, néha csak esztétikai értéket jelentő és pénzre nem váltható környezeti hatásokat is.

A meglévő területi egyenlőtlenségek mérséklésére való törekvés indukálja a területfejlesztési célok meghatározását.

2.2. Területfejlesztési célok

Modern piaci viszonyok között a területfejlesztés hosszú távú céljai a következők [FARAGÓ L. (1987); HORVÁTH GY. (1998)]:

- munkaalkalmak teremtése, a munkanélküliségi ráták mérséklése;
- a túlnépesedett városközpontokra nehezedő demográfiai nyomás csökkentése;
- a nemzeti erőforrások hatékony hasznosítása;
- a régiók közötti indokolatlan fejlettségi különbségek mérséklése;
- a regionális kultúrák és identitás megőrzése, különös tekintettel a nemzeti kisebbségek lakta területekre;
- a népesség és a környezet egyensúlyának a megőrzése, illetve helyreállítása.

ENYEDI GY. (1996) szerint a gazdaság és a társadalom fejlettsége vagy elmaradottsága strukturális jellegű, az elmaradottság enyhítése csak strukturális beavatkozásokkal lehetséges, és csak ott, ahol a struktúrának vannak ép, megújítható részei.

A munkaerő minőségének javítása, a település környezeti kultúrájának erősítése elsősorban a helyi (települési kistérségi) közösségektől várható: a háztartásoktól, a

civil szerveződésektől, a helyi önkormányzatoktól, vagyis akik hosszú távon is érdekeltek településük, régiójuk fejlődésében.

SARUDI CS. (1999) úgy látja, hogy a **területfejlesztés** elsősorban a **nagyobb, regionális jelentőségű beruházások**, infrastruktúra fejlesztések, illetve ezek összehangolása révén **igyekszik a területi különbségeket mérsékelni**, megteremtve ezzel a kisebb területi egységek felemelkedéséhez szükséges kereteket.

Véleményem szerint a **területfejlesztés alapvető feladata**, hogy a **területi egyenlőtlenségek mérséklésével** (pl. infrastruktúra fejlesztés) minden szférában teremtsen meg a helyi (anyag- és humán) **erőforrások hatékony felhasználása révén a további fejlődés lehetőségét**.

2.3. A vidékfejlesztés (rural development) értelmezése

Az Európai Unióban a vidékfejlesztés fogalmát leginkább a mezőgazdasággal kapcsolatos intézkedésekre vonatkoztatják, míg a gazdaság több területét érintő intézkedésekre a területfejlesztés kifejezés használatos.

Magyarországon a mezőgazdasági tevékenységet érintő hatásokon túl a vidékfejlesztés fogalomkörébe tartozik valamennyi, a vidéki térségeket érintő, helyi kezdeményezésen alapuló fejlesztési tevékenység is pl. a falusi turizmus, a tájhasznosítás és a kultúra területén egyaránt.

A Cork-i Deklaráció a Vidéki Térségek Európai kartája, valamint az Agenda 2000 a vidékfejlesztést, mint a közös gazdaság és agrárpolitika egyik meghatározó elemét kezelik.

A Cork-i konferencia résztvevői által megfogalmazott állásfoglalás az alábbi segítséget várja az Európai Uniótól:

- irányítsa a közvélemény figyelmét a vidékfejlesztés új alapokra helyezésének szükségességére,
- tegye vonzóbbá a vidéki területeket az ott élők és dolgozók számára,

- vállaljon szerepet nemzetközi szinten is a fenntartható vidékfejlesztés támogatásáért, valamint partnerként működjenek együtt az alábbi prioritásokkal jellemezhető program megvalósításában.

A vidék preferenciája - A fenntartható vidékfejlesztés váljon meghatározó alapelvvé az EU programok között.

Integrált megközelítés - A vidékfejlesztési politika koncepciójának több tudományterületet, megvalósításának pedig több ágazatot kell felölelnie.

Változatosság - A gazdasági és társadalmi tevékenységek változatosságának kialakulását segítő támogatásokat összpontosítani kell az önfenntartó magán- és a közösségi kezdeményezések kereteinek megteremtéséhez.

Fenntarthatóság - A politikának olyan vidékfejlesztést kell támogatnia, amely az európai vidék szépségét és otthonosságát (természeti erőforrások, biodiverzitás és kulturális sajátosságok) biztosítja.

Szubszidiaritás - A döntéshozatal legyen decentralizált, valamint érvényesüljön a partnerség és együttműködés alapelve (a helyi, regionális, nemzeti és európai szintek között).

Egyszerűsítés - A vidékfejlesztési politikát, nevezetesen a mezőgazdasági komponens törvényi szabályozását radikálisan egyszerűsíteni kell.

Programozás - Minden programnak illeszkednie kell az egyes régiók vidékfejlesztésének egységes programjába.

Finanszírozás - A helyi finanszírozási forrásokat be kell vonni a vidékfejlesztési projektbe. El kell érni a bankszektor (állami és magán) és más pénzügyi közvetítők nagyobb arányú aktivitását a vidékfejlesztésben.

Menedzsment - Növelni kell a regionális és helyi hatóságok, valamint a közösségek közigazgatási kapacitását és hatékonyságát.

Értékelés - kutatás - Erősíteni kell a programok ellenőrzését, értékelését a folyamatok átláthatósága érdekében, miáltal garantálható a közpénzek jó felhasználása és serkenthetők a kutatások és beruházások.

A vidék fogalmának meghatározásához hasonlóan a vidékfejlesztés definíciója is a szakirodalomban többféle megközelítésben szerepel. Szinte valamennyi irodalmi forrás hangsúlyozza **a vidékfejlesztés komplexitását**, – a természet-társadalom – és gazdaság egymásrahatását – **a helyi erőforrások racionális felhasználását**. Nem

találkoztam egyértelműen olyan véleménnyel, amely a vidékfejlesztést kizárólag a mezőgazdaság fejlesztésével azonosítaná.

A tevékenység **komplexitását támasztják alá** a következő meghatározások:

A vidékfejlesztés alatt olyan komplex tevékenységet értünk, amelynek a végső célja, hogy a vidéki térségek – elsődlegesen társadalmi érdekből – a társadalomban betöltött funkcióik ellátására tartósan képesek legyenek. [DORGAI L. (1998)]

A vidékfejlesztés **igen összetett tevékenység**, hiszen a vidéki népesség és a vidéki táj harmonikusan fenntartható együttélését, szerves fejlődését, az életmódbeli szokások megőrzése mellett az egzisztenciális lehetőségek és az életkörülmények minőségének javítását, a megélhetés alapjául is szolgáló természeti erőforrások védelmét, a táji és kulturális hagyományok megőrzését egyaránt fel kell vállalnia. [FONT E. (1999)]

JÁVOR K. (1998) a Magyarország Vidékfejlesztési Programja című munka alapján **vidékfejlesztésnek nevezi** a vidéki területek szociális, ökológiai és gazdasági „teljesítőképeségének” megtartására, fejlesztésére irányuló **komplex területfejlesztési stratégiá(ka)t**.

„A vidékfejlesztés sajátosságai között első helyen kell említeni az **emberközpontúságot**. A vidékfejlesztés központjában az ember, a vidéken élő emberek közössége áll. Ez egyben a szubszidiaritás alapelvének érvényesülését is jelenti, hiszen a vidéki közösségek nemcsak passzív tárgyai a fejlesztésnek, hanem aktív alanyai is. A vidékfejlesztés további sajátossága a **komplexitás**. Ezen azt kell érteni, hogy a fejlesztési programok nem szűkülhetnek le egy-egy szektorra. Nemcsak munkahelyteremtésről, mezőgazdasági fejlesztésről, környezetvédelemről van szó, hanem az emberi élet szinte minden területét átfogó fejlesztésről. Leszögezhető tehát, hogy a vidékfejlesztés:

- kistérségi irányultságú;
- komplex társadalmi, gazdasági, kulturális programokban valósul meg;
- nem nélkülözheti az ott élő emberek aktív részvételét.

A kistérség endogén erőforrásairól szólva különös jelentősége van a természeti (ökológiai), gazdasági (ökonómiai), az emberi (humán) és a kultúranropológiai (hagyományok, életmód, kultúra) sajátosságoknak. Mindezek kistérségekre jellemző ötvözete adja meg a vidékfejlesztési programok alapvető irányultságát.” [KULCSÁR L. (1999)]

A komplexitás mellett az erőforrások mezőgazdasági célú hasznosítását is hangsúlyozzák a következő szerzők.

A vidékfejlesztés sajátos, egyedi tulajdonságokkal (természeti, kulturális értékekkel) is rendelkező, de közös meghatározó elemként **jelentős mezőgazdasági területhasználattal és foglalkoztatottsággal bíró** (röviden vidékinek vagy rurálisnak nevezhető) térségek fejlesztésére irányuló politika vagy stratégia. A cél a vidéki térségekben élők életminőségének javítása. [JÁVOR K. (1999)]

PETŐ K. – NAGY G. (1999) is összességében megállapítják, hogy **a vidékfejlesztés során többcélú, gazdasági, társadalmi, szociális és környezeti fejlesztés megvalósítására törekszünk**. Ebben a folyamatban a helyi erőforrásokra alapozott (külső forrásokkal kiegészített) fejlődés a résztvevők partneri, együttműködésen alapuló összehangolt munkája révén valósul meg. A vidékfejlesztés szerintük úgy fogalmazható meg röviden, mint gazdasági-társadalmi haladás, a helyi erőforrások racionális hasznosításával. A **helyi erőforrások között hazánkban meghatározó helyet** foglal el az **agrárgazdasági potenciál**, melynek helyzete, termelési struktúrájának racionális kialakítása attól függetlenül is indokolt, hogy az ország a közeljövőben az EU tagjává válik-e vagy sem. Megfontolandónak tartom a szerzők megállapításait, mivel magam is egyetértek a magyarországi körülményeket elemezve azzal a véleménnyel, hogy a jövőben is döntő jelentősége lesz a vidéki térségek szempontjából a mezőgazdaságnak. A hagyományos termelési eljárásokon túl törekedni kell azonban a multifunkcionális mezőgazdaság kialakítására, amely a termelési hasznosításon túl magába foglalja a mezőgazdasági erőforrások alternatív felhasználását (pl. a turisztikai célú hasznosítás, tájvédelmi funkció betöltése révén).

Az EU-hoz való csatlakozásra való felkészülés időszaka módot ad arra, hogy a tagállamok gyakorlatát elemezve a Magyarországon is hasznosítható módszereket, termelési eljárásokat – a szolgai másolás teljes kizárásával – adaptálhassunk.

Figyelemre méltó viszont KOVÁCS T. (2000) megállapítása, aki a **vidékfejlesztést egy formálódó új tudományos diszciplínának tekinti**, amelynek az a tárgya, hogy feltárja a vidék fejlődéséhez szükséges intézkedéseket, és hogy kidolgozza azokat a technikákat és módszereket, amelyek az intézkedések megvalósításához szükségeltetnek. A vidékpolitika pedig eldönti, hogy a vidékfejlesztési intézkedések megvalósítása tekintetében milyen fontossági sorrendet állít fel, melyik intézkedést részesíti előnyben, vagy éppen hanyagolja el, és milyen technikákat és módszereket használ az egyes vidékfejlesztési célok megvalósítása érdekében. Ezáltal a vidékpolitika lesz a vidéki térségek fejlesztésének gyakorlati megvalósulása. A jelenlegi gyakorlatot tekintve a vidékfejlesztés és vidékpolitika fogalmának egységes értelmezése még nem terjedt el.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a vidékfejlesztésnek, mint új tudományterületnek megjelenését általánosságban a vidéki térségek következő problémái indokolták:

- Az agrárgazdaság helyzete (termelés csökkenés, a foglalkoztatottak számának csökkenése, szerkezetátalakítás, új igények megjelenése).
- Demográfiai helyzet (a vidéki népesség elöregedése, létszámának csökkenése, fiatal, szakképzett emberek elvándorlása).
- Az ipar helyzete (alacsony színvonalú ipari termelés, vagy annak teljes hiánya, ipari szerkezetátalakítás).
- A környezet állapota (környezeti károk fokozódása, termelési technológiák módosulása, a fenntarthatóság fogalmának – elmélet és gyakorlat – előtérbe kerülése).
- Az urbanizációs problémák (közlekedési gondok, légszennyezés, deviancia fokozódása).
- A szolgáltatászektor problémái (esetenként hiányos vagy egyáltalán nem működő szolgáltató hálózat).

A vidéki területek hátrányos helyzetének okaival – amelynek a vidékfejlesztést indokoltá teszik – több szerző is (bár más-más kiindulópont alapján) foglalkozott. ANDORKA R. (1996) a kistelepülések lemaradására, míg DORGAI L. (1997),

LAKI L. (1997), BŐHM A. (1998) többek között a munkanélküliségre, BÓDI F. (1999) a népesség csökkenésére, RAJNAI G. (1999) és KOVÁCS T. (1997) az infrastruktúra és a szolgáltató szektor hiányosságaira hívja fel a figyelmet.

Röviden összegezve a **vidékfejlesztés** olyan **komplex** tevékenységként fogalmazható meg, amely a **helyi- és kiegészítő erőforrások észszerű felhasználása révén valósítja meg a vidéki térségek gazdasági és társadalmi fejlődését.**

2.4. A terület- és vidékfejlesztés jogszabályi és intézményi háttere Magyarországon

2.4.1. Az Országos Területfejlesztési törvény

A területfejlesztési politika érvényesítésének további területi szintjei jelentek meg: a kistérségek (általában falusi településszövetségek), és a megyék közötti együttműködésnek megfelelő keretet adó régiók, amelyeket a területfejlesztési és területrendezés törvény fejlesztési téregységként határoz meg.

Az Országgyűlés 1996. márciusában elfogadta a területfejlesztési és területrendezési törvényt.

1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről

A területfejlesztés és területrendezés célját az 1996. évi XXI. törvény 2. § a következőképpen határozza meg:

- Az ország valamennyi térségében a szociális piacgazdaság kiépítésének elősegítése, a fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtése, az innováció térbeli terjedésének elősegítése, a társadalmi, gazdasági és környezeti céloknak megfelelő térbeli szerkezet kialakítása;
- A főváros és a vidék, a városok és a községek, illetve a fejlett és az elmaradott térségek és települések közötti – az életkörülményekben, gazdasági, kulturális és az infrastrukturális feltételekben megnyilvánuló – jelentős különbségek mérséklése és a további válságterületek kialakulásának megakadályozása, társadalmi esélyegyenlőség biztosítása érdekében.
- Az ország térszerkezete, településrendszere harmonikus fejlődésének elősegítése.

- A nemzeti és térségi identitástudat megtartása és erősítése.

A területfejlesztési és területrendezési feladatokat az állami szervek, az önkormányzatok, a természetes személyek és szervezeteik, a gazdálkodást végző szervezetek és az érdekvédelmi szervezetek, valamint más intézmények összehangoltan, egymással együttműködve látják el.

2.4.1.1. A törvényben megfogalmazott térségtípusok és alapfogalmak

A területfejlesztési törvény tehát célul tűzte ki a területfejlesztés egyes feladatainak decentralizálását a partnerségen és a stratégiai tervezésen alapuló térségi fejlesztési politika megvalósítását. A támogatásra javasolt térségek meghatározásánál már az EU regionális támogatási prioritásait vették figyelembe.

Ezek alapján a KSH a területfejlesztési pénzeszközök decentralizálására – összhangban az EU követelményeivel – a következő térségtípusokat különböztette meg.

- Elmaradott térségek.
- Ipari szerkezetátalakítás térségei.
- A tartósan magas munkanélküliség térségei.
- **A mezőgazdaság, vidékfejlesztés térségei (rurális térségek).**

A törvény definiálta azokat a térségi alapfogalmakat is, amelyek a térségfejlesztés szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírnak:

- Kistérség: a települések között létezik funkcionális kapcsolatrendszerek összessége alapján behatárolható területi egység; egymással intenzív kapcsolatban lévő, önszerveződő, egymással határos települések összessége.
- Elmaradott térség: ahol a gazdaság értéktermelő képessége, infrastrukturális fejlettsége és társadalmi mutatói jelentősen kedvezőtlenebbek az országos átlagnál.
- Szerkezetátalakítás térségei: azok az aránytalan ipari szerkezetű térségek, amelyekben nemcsak a munkanélküliség aránya haladja meg az országos átlagot, de az ipari foglalkoztatottak aránya, továbbá csökkenése is magasabb annál.

- **A mezőgazdaság vidékfejlesztési térségei (rurális térségek):** azok a térségek, ahol jelentős a mezőgazdasági foglalkoztatottak, illetve a mezőgazdasággal foglalkozók aránya a foglalkoztatási szerkezetben, illetve a községekben, továbbá a kisvárosokban élő népesség aránya.
- **Kedvezményezett térség:** az érvényesülő területfejlesztési célok figyelembevételével, statisztikai jellemzők által meghatározott térségek köre, amelyek önkormányzati, illetőleg az azok közigazgatási területén tervezett programok és fejlesztések pénzügyi, gazdasági ösztönzőkkel támogathatók.
- **Kiemelt térség:** egy vagy több megyére (a fővárosra) kiterjedő, társadalmi, gazdasági vagy környezeti szempontból együtt kezelendő területi egység, melynek egységes tervezéséhez és fejlesztéséhez országos érdekek vagy más, jogszabályban is meghatározott célok is fűződnek (fővárosi agglomeráció, kiemelt üdülőkörzet, több megyét érintő nemzeti parkok, illetve tájvédelmi körzetek térsége, illetve más sajátos térségek).

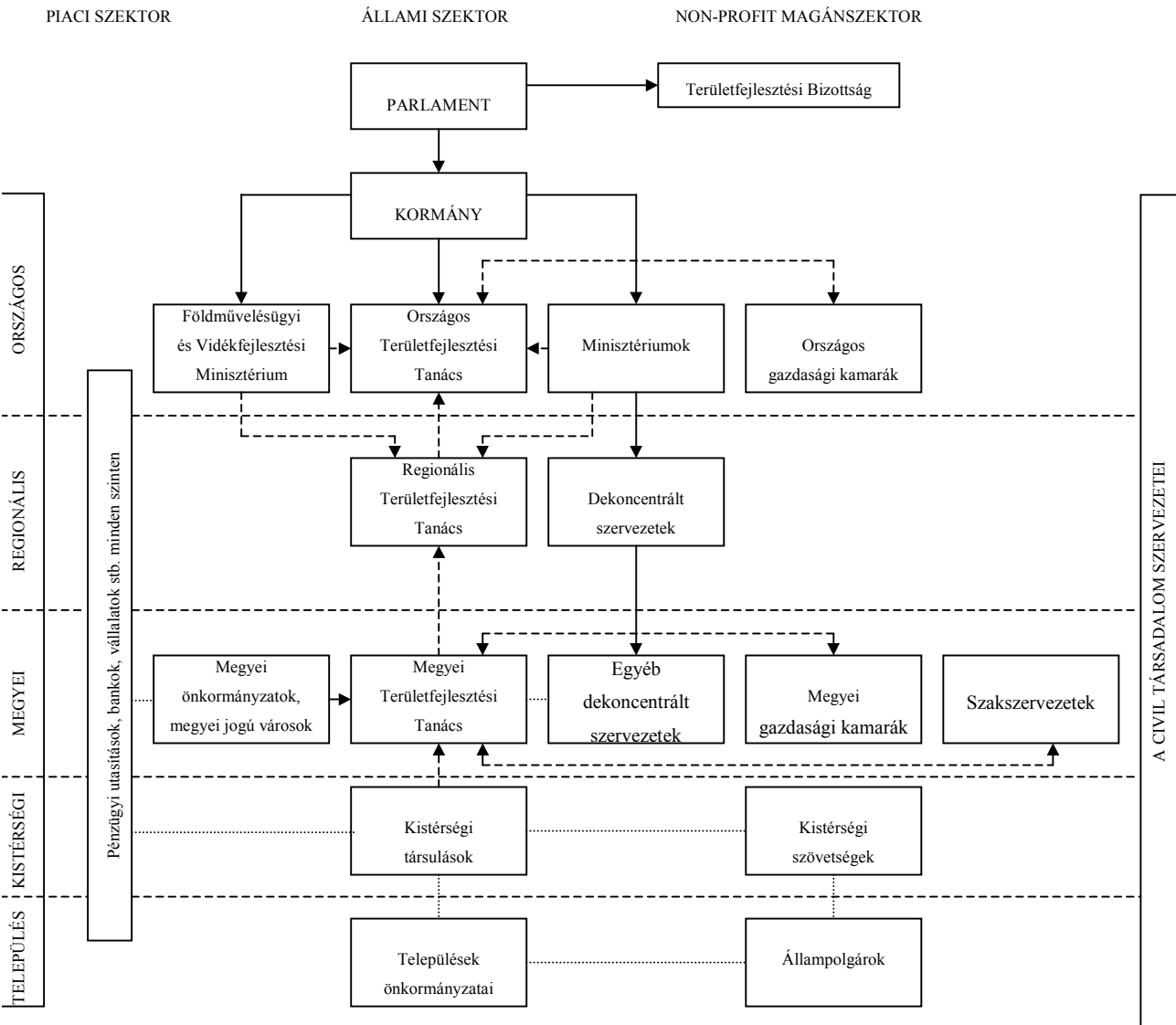
Az Európai Unió Területi Statisztikai Egységek Nomenklatúrájának megfelelően (NUTS-ok) a területfejlesztésnek Magyarországon négy szintje van (a településről, mint ötödik szintről azért nincs szó, mert azt külön törvény szabályozza):

- országos szint: NUTS I
- regionális szint: NUTS II
- megyei szint: NUTS III
- kistérségi szint: NUTS IV

Az öt szint három elemének élén választott köztestület áll (országgyűlés) megyei, illetve települési önkormányzatok közgyűlései), míg a másik kettő (régió és kistérség) tagjai delegáltak.

2.4.2. Intézményi háttér

A törvényben megfogalmazott célok megvalósítását a 1. ábrán bemutatott intézményrendszer hivatott biztosítani.

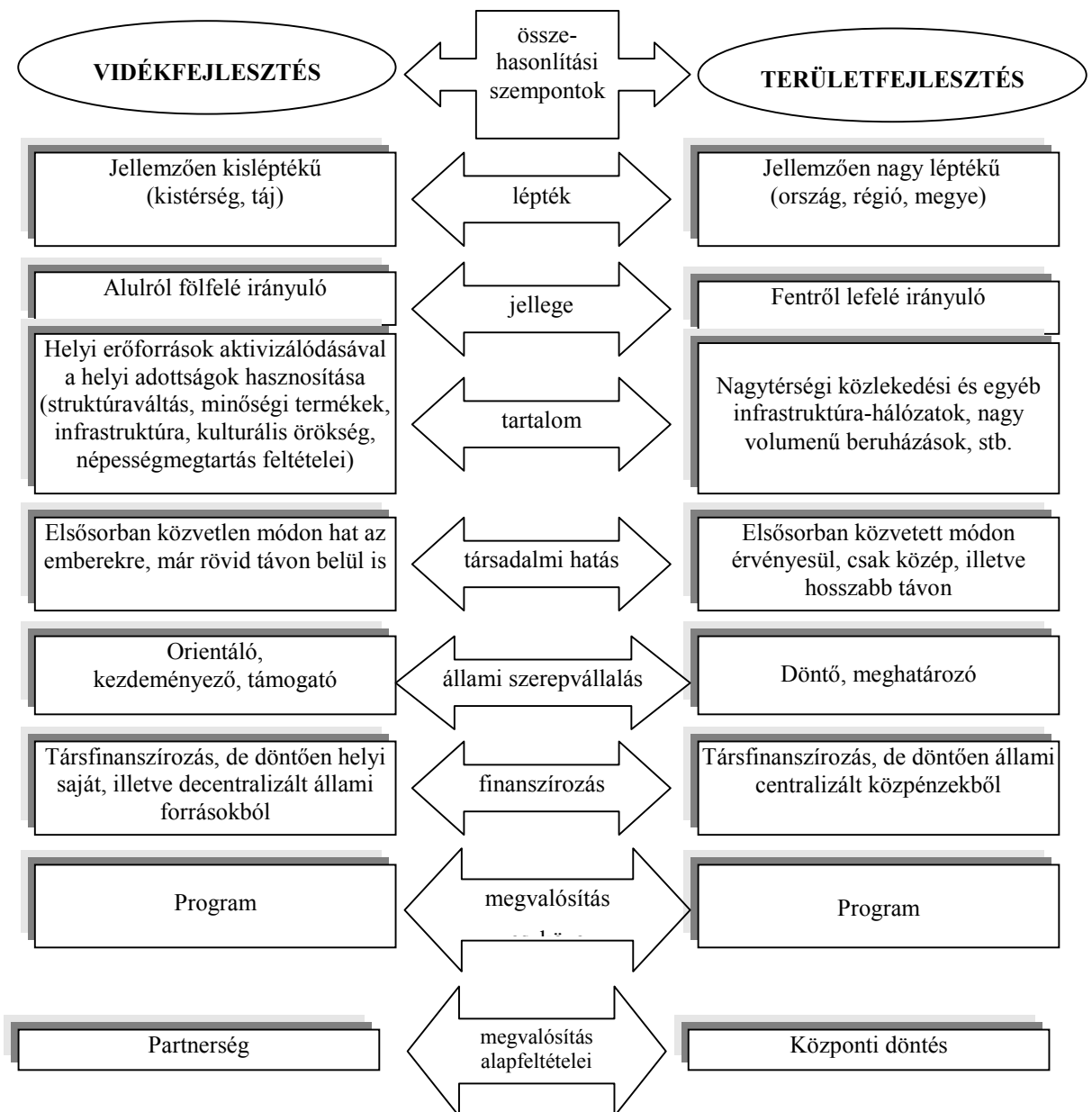
1. ábra: Intézményrendszer a célok megvalósításához

Forrás: Területfejlesztés Magyarországon (KTM 1998. p. 35.)

2.5. A területfejlesztés és vidékfejlesztés kapcsolata

A vidékfejlesztés és területfejlesztés definícióját, célkitűzéseit, feladatrendszerét tekintve a két terület közötti kapcsolatot a témával foglalkozó szakemberek különbözőképpen ítélik meg. Vannak, akik a vidékfejlesztést a területfejlesztés részeként említik [SARUDI CS. (2000)], mások pedig [ELEK S. - NEMES G.(2000)] az EU gyakorlatra hivatkozva az agrárpolitika részeként határozzák meg. A terület- és vidékfejlesztés szemléletes összehasonlítását mutatja a 2. ábra.

2. ábra: A terület- és vidékfejlesztés összehasonlítása

Forrás: Jávor K. Falu-város-régió (1999)

Összefoglalóan fogalmazza meg MADARÁSZ I. (1999) azt, hogy „a vidék- és térségfejlesztés az emberek életkörülményeit és életminőségét meghatározó társadalmi, gazdasági és környezeti tényezők módosítását célzó erőfeszítés. Célja a hátrányok és az előnyök túlzott felhalmozódásának csökkentése, a térségi különbségek csökkentése. Ehhez a különböző szintű kormányzatok intézmény- és eszközrendszerét veszi igénybe tevékenysége során.”

2.6. Az Európai Unió regionális politikája

A magyar kormány által is deklarált Európai Unióhoz való csatlakozás indokoltá teszi a tagországok jelenlegi gyakorlatának megismerését, nem titkoltan azzal a céllal, hogy a számunkra is követhető módszereket, eljárásokat lehetőség szerint alkalmazzuk hazai körülmények között.

A regionális politika a gazdasági tevékenység befolyásolása és a régiók közötti társadalmi és gazdasági különbségek mérséklése érdekében történő beavatkozást jelent. [KENGYEL Á. (1999)]

Már az 1957. évi római szerződésben említés történik arról, hogy a gazdasági egység megteremtését és harmonikus fejlesztését az egyes régiók közötti különbségek mérséklésével, az elmaradott területek felzárkóztatásával kell megoldani. A közösség taglétszámának növekedésével és ezzel a regionális különbségek elmélyülésével ez a célkitűzés egyre időszerűbbé vált. Ezért hozta létre az EK 1975-ben az elmaradott régiók felzárkóztatására, az egyes térségekben jelentkező feszültségek (ipari válságtérségek, agrártérségek, tartós és nagyarányú munkanélküliséggel sújtott térségek) oldására a közösség egészének kiegyensúlyozott fejlődésének a biztosítására az Európai Regionális Fejlesztési Alapot. A cél egy olyan nemzetközileg versenyképes (életképes), fenntartható, széles körű gazdasági, társadalmi és kulturális együttműködésen alapuló társadalmi-gazdasági modell kialakítása, amely megoldja a helyben élők foglalkoztatását és eleget tesz a környezetvédelem szempontjainak is. Tulajdonképpen az előbbi gondolatokat foglalja magába az 1983-ban elfogadott Európai Területfejlesztési Charta is. Ezt követően az 1986. évi Római Európai Egységokmány 130. cikkelye már pontosan megfogalmazta a közösség regionális politikájának céljait. Ezek a következők:

- Az egyes régiók közötti eltérések, a megkésett fejlődésből adódó esélykülönbségek mérséklése.

- A fejlődésbeni különbségek mérséklése érdekében összehangolt nemzeti, közösségi gazdaságpolitika és strukturális eszközök kialakítása.
- A kirívó regionális aránytalanságok megszüntetésére, az elmaradott régiók felzárkóztatására, valamint a depressziós ipari körzetek újraélesztésére az Európai Regionális Fejlesztési Alap szolgál.
- A közösség különböző pénzügyi forrásainak a hatékony regionális politika érdekében történő koordinálása, az erőforrásoknak a legsúlyosabb szerkezeti problémákra történő összpontosítása.

1986-ban a Római Szerződés kiegészült a gazdasági és szociális kohézióról szóló cikkelyekkel (130 a és 130 e), amely kiegészítés a regionális politikát a közösségi politikák rangjára emelte. Az Európai Unió Tanácsa 1993-ban fogadta el a Strukturális Alapok működtetését szabályozó rendeletet. Az alapok forrását a tagországok befizetései jelentik, amelynek mértéke a GDP 1,25-1,27 %-a.

2.6.1. Strukturális Alapok

A regionális fejlesztési politika finanszírozására négy különböző időben létrehozott pénzügyi alap szolgál. Az alapok és főbb támogatási céljaik a következők:

- Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EAGGF – 1962)
Feladata a mezőgazdaság modernizálása és a vidékfejlesztési célok megvalósítása.
- Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERDF – 1975)
A közösségen belül a regionális aránytalanságok korrigálására szolgál.
- Európai Szociális Alap (ESF – 1961)
Feladata a foglalkoztatás elősegítése.
- Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz (FIFG – 1993)
Célja a halászat fejlesztésének, szerkezeti módosításának a támogatása.

A strukturális alapok az Európai Beruházási Bankkal (EIB) szorosan koordinálva kerülnek felhasználásra. A bank a nehéz helyzetben lévő régiók gazdasági fejlődését elősegítő beruházásokhoz nyújt hiteleket.

A Strukturális Alapok támogatásának elnyeréséhez az egyes tagállamoknak egy több éves fejlesztési programot kell kidolgozniuk. A jelenlegi tervezési időszak 2000-2006 közötti időszakra szól. A fejlesztési programok kidolgozásánál érvényesülnie kell a bottom-up (alulról felfelé) elvnek, tehát annak kidolgozásában a kormányzati, a különböző szintű területi irányító szervezeteknek, a települések, városok szövetségeinek egyaránt részt kell venniük. A tervezésnél érvényesülnie kell a tervezés hierarchiájának, az egyes tervezési szintekre készített terveknek (nemzeti – regionális – megyei – kistérségi – települési) egymásra kell épülniük. Az EU-ban a térségfejlesztés egységei a különböző méretű területek, régiók. A statisztikai besorolás szerint az EU-ban a következő területi kategóriákat különböztetik meg:

- NUTS 0 – tagország,
- NUTS 1 – kisebb ország vagy tartomány,
- NUTS 2 – statisztikai tervezési nagyrégió,
- NUTS 3 – régió belüli kisebb egység pl. megye,
- NUTS 4 – a statisztikai tervezési körzetek pl. a statisztikai kistérségek,
- NUTS 5 – települések.

Eddig az elmaradott, valamint az „alacsony népsűrűségű északi régiók” támogatása során a NUTS 2 szintet, a többi támogatási célkitűzésnél pedig a NUTS 3 szintet vették alapul.

2.6.1.1. Támogatási célok

Az EK Tanácsa az 1988. évi 2025. számú rendeletében 5 regionális fejlesztési célt határozott meg, amely később a skandináv államok sajátos területi problémái miatt hatra bővült. Az 1993. évi 2081. számú EK Tanácsi Rendelet szerint a strukturális alapoknak a következő prioritást élvező célkitűzések megvalósításához kell hozzájárulniuk.

1. Célcsoport:

Az elmaradott régiók fejlődésének és szerkezeti alkalmazkodásának elősegítése.

2. Célcsoport:

Az ipar hanyatlása által súlyosan érintett régiók, határvidékek vagy kisebb térségek átalakítása, beleértve a foglalkoztatási térségeket és az ipari településeket is.

3. Célcsoport:

A tartós munkanélküliség leküzdése, valamint a fiatalok és a munkaerőpiacról kirekesztett egyének munkába történő beillesztésének megkönnyítése.

4. Célcsoport:

A munkások – nők és férfiak – alkalmazkodásának megkönnyítése az iparban és a termelési rendszerben végbemenő változásokhoz.

5. Célcsoport:

A mezőgazdaság területi fejlődésének az elősegítése;

- a.) a mezőgazdasági szerkezet átalakításának a közös mezőgazdasági politika reform keretében történő felgyorsításával, valamint
- b.) a mezőgazdasági területek fejlődésének és szerkezeti átalakulásának elősegítésével a kedvezőtlen adottságú vidéki térségekben.

6. Célcsoport:

Az északi országok rendkívül alacsony népsűrűségű területeinek támogatása.

A regionális fejlesztési politikai célok mellett megfogalmazásra kerültek azok az alapelvek is, amelyek a fejlesztésre fordított erőforrások racionálisabb, hatékonyabb kihasználását segítik elő.

2.6.1.2. Támogatási alapelvek

A támogatási alapelvek röviden a következőkben foglalhatók össze:

- A koncentráció elve

A pénzügyi eszközök koncentrálása a fejlesztésre szoruló régiók meghatározott regionális, munkaerő-piaci és agrárpolitikai céljainak, problémáinak megoldására.

- A programfinanszírozás elve
A fejlesztési eszközöket nem közvetlenül az egyes projektekre, hanem a közös finanszírozású, célra orientált, több éves intézkedési programokra kell fordítani, amelyeket a tagországok terveznek meg, és az EK Bizottságával közösen értékelnek.
- A partnerség elve
A fejlesztési folyamat valamennyi fázisában együttműködésre van szükség az érintett területek szervei, a regionális folyamatok szereplői, a nemzeti kormányok és a közösség szervezetei között.
- A kiegészítés (addicionalitás) elve
A fejlesztésekhez a közösségi hozzájárulást kiegészítő jellegűnek, a nemzeti erőforrásokat bővítő jellegűnek kell tekinteni, mert a hatékonyságukat a térség szereplőinek hozzájárulása, együttműködése alapvetően befolyásolja.
- A szubszidiaritás és decentralizáció elve
Az egyes régiók fejlesztésének a régiókból jövő kezdeményezésekre kell alapozódnuk, az egész fejlesztési folyamatban, a tervezéstől a megvalósításig az abban érdekelt helyi szereplőknek részt kell venniük és a fejlesztéshez szükséges forrásokat a rendelkezésükre kell bocsátani.

2.6.2. A strukturális alapok várható alakulása és felhasználása

A Strukturális Alapok a helyi és regionális hatóságok által meghatározott több éves fejlesztési programok társfinanszírozását végzik, kiegészítve a helyi erőforrásokat. A régiók javaslatára kialakított programokat a bizottság fogadja el és annak végrehajtása már az illetékes nemzeti vagy regionális hatóság feladata. A regionális fejlesztési célok növekvő fontossága miatt az EU a közös költségvetésének egyre nagyobb hányadát fordította erre a célra és az a 2000-2006 közötti időszakban is tovább nő.

A regionális fejlesztési támogatások körül kialakult viták hatására az Európai Tanács úgy határozott, hogy a fejlesztési célok számát a 2000-2006 közötti időszakra a hatról háromra csökkenti. Az új fejlesztési célok és a támogatás által érintett területek a következők:

1. cél: A fejlődésben lemaradt régiók és egyéb fejletlen területek fejlesztési és strukturális kiegyenlítési támogatása.

A támogatást kapják:

- azok a régiók, ahol az egy főre jutó GDP kevesebb, mint a közösségi átlag 75 %-a,
  - a tagországok legtávolabbi (perem) területei (Franciaország tengerentúli részei, az Azúri-szigetek, a Kanári-szigetek), mindazok, amelyek a 75 %-os küszöb alatt vannak,
  - azok a területek, amelyek a korábbi 6. cél alá esnek (Finnország és Svédország ritkán lakott részei).
2. cél: A strukturális nehézségekkel küzdő, a régiónál kisebb területi egységek támogatása. A cél keretében a közösség támogatást nyújt a gazdasági és szociális átalakuláson átmenő területeknek az ipar és a szolgáltatások fejlesztéséhez. Ide tartoznak az 1. cél alá nem tartozó hanyatló vidéki térségek, a nehéz helyzetben lévő városi területek és a halászatától függő sorvadó térségek. A 2. fejlesztési cél az Unió lakosságának 18 %-át érinti és öt vidéki területre terjed ki.
3. cél: A munkaerő „piacképességének” és a foglalkoztatási viszonyoknak a javítása. Magában foglalja az oktatási, képzési és a foglalkoztatási politikák modernizációját és az elért kedvező eredmények térségi adaptációját.

Erre az időszakra a Strukturális Alapok előirányzata és felhasználási megoszlása a 1. táblázat alapján a következőképpen alakul:

1. táblázat: A Strukturális Alapok forrása 2000-2006 közötti programozási időszakban

Megnevezés	Forrás	
	milliárd euro	%
Célkitűzések támogatása	182,45	94
Közösségi kezdeményezésű programok támogatása	9,75	5
Innovatív akciók és technikai segítségnyújtás	1,95	1
Összesen	194,15	100

Forrás: EC Directorate-general of Agriculture Newsletter (11 March 1999)

A táblázat adatainak ismeretében indokolt átgondolni a magyar fejlesztési programokat, a helyi erőforrások feltérképezését és jövőbeni felhasználásuk lehetséges módjait.

2.6.3. A Kohéziós Alap

A Kohéziós Alapot 1993-ban hozták létre annak érdekében, hogy támogassák a kevésbé fejlett országok gazdasági felzárkózását, a Gazdasági és Monetáris Unióhoz való közeledését. A „kohéziós” országok (Görögország, Spanyolország, Portugália és Írország) közé azok az országok kerülhettek, amelyeknél az egy főre jutó GDP nem éri el az EU-átlag 90 %-át. A kedvezményezett országoknak az egységes pénznemre történő áttéréshez be kell tartaniuk a „konvergencia-kritériumokat”, külön figyelmet szentelve az államháztartás hiányának az alakulására. A Kohéziós Alap alapvető fontosságú projekteket finanszíroz a környezetvédelem és a közlekedési infrastruktúra területén. 2003-ban tervezik annak felülvizsgálatát, hogy az érintett országok meghaladták-e az egy főre jutó 90 %-os GDP EU átlag-kritériumát.

2.6.4. Egyéb programok

A Bizottság 1994-99 között saját kezdeményezésre olyan programokat is beindított, amelyek elősegítik a különböző európai régiók közös problémáinak a megoldását. A programok sikeresek voltak, de a következő tervezési időszakban a közösségi kezdeményezésű programok számát is lecsökkentik 4-re. Ezek a következők voltak:

- INTERREG: A határokon átnyúló, nemzetek és régiók közötti együttműködésen alapuló programok támogatása.
- EQUAL: A nemzetek közötti együttműködés a munkaerőpiacokon.
- URBÁN: A városfejlesztés támogatása.
- LEADER: A vidékfejlesztés támogatása.

2.7. Vidékfejlesztés az Európai Unióban

2.7.1. Európai vidékpolitika

Az Európai Unióban a **vidék fogalmának nincs közösségi szintű szabályozása**. A vidéki térség meghatározása a Vidéki Térségek Európai Kartájából: A „vidéki” térség kifejezés olyan szárazföldet, belső vagy tengerparti területet jelent, amely a kisvárosokat és falvakat is magába foglalja, és a terület nagy részét a következő célokra használják:

- mezőgazdaság, erdészet, akvakultúra és halászat
- a vidéken élők gazdasági és kulturális tevékenységei (kézművesség, ipar, szolgáltatások, stb.)
- nem városi jellegű üdülési és pihenési (vagy természetvédelmi) továbbá más célokat (pl. lakóterületek) szolgáló funkciók.
- a vidéki térség mezőgazdasági (erdészet, akvakultúra és halászat is) és nem mezőgazdasági részei olyan egységes egészet alkotnak, amely különbözik a városi területektől, ahol -szemben a vidéki térséggel – a lakosság nagyfokú koncentrációja, valamint a vertikális és horizontális struktúrák a jellemzők.

A vidéki területek meghatározását és lehatárolását általában minden ország saját társadalmi, gazdasági kritériumaira alapozva végzi el. Ilyenek pl. a népsűrűség, ágazati foglalkoztatottság, népesség nagysága, települések típusai, stb. A leggyakrabban használt kritérium az EU-ban a népsűrűségi mutató.

2.7.2.. A rurális térségek jövőjét befolyásoló tényezők

A befolyásoló tényezők sorában kitüntetett jelentősége van az Európai Unió közös agrárpolitikájának. Az agrártermelés támogatására ma a közösségi költségvetés közel 50 %-át fordítják, 2006-ban ennek aránya 44 % alá kerül. Várható tehát, hogy az agrárreform érzékelhető hatással lesz a rurális területek fejlődésére, a gazdasági szerkezet diverzifikálódásával és a lassú elnéptelenedés folytatódásával kell számolni. HORVÁTH GY. (1998) szerint a rurális területek fejlesztésében több versenyelőnyt is érdemes alaposan figyelembe venni. Ezek lehetőséget teremthetnek a gazdasági szerkezet diverzifikálására, bizonyos tevékenység telepítéséhez kedvező feltételeket jelenthetnek. A magyarországi vidékfejlesztési tevékenység során célszerű az Európai Unió vidékfejlesztési politikáját oly módon elemezni és értékelni, amely elősegíti a hazai gyakorlati megvalósítást. [FEHÉR A. (1997)]

3. A VIDÉK ERŐFORRÁSAINAK JELENLEGI ÉS JÖVŐBENI HASZNOSÍTÁSA

3.1. A fenntartható fejlődés fogalma és lehetősége

A fenntarthatóság fogalmát az erőforrás-felhasználás oldaláról közelíti meg DORGAI L. (1998), aki szerint „az agrárgazdaság fenntartható fejlesztése a természeti és humán erőforrások ésszerű felhasználására épül” és PERCZEL GY. (1996), aki megállapítja, hogy „a környezet állapotának érzékelhető javulása döntően a fejlett technológiákra épülő gazdasági szerkezetváltás – hosszabb időre elhúzódó – folyamatától a környezethez fűződő társadalmi érdekek erőteljesebb érvényesítésétől, hatékonyabb nemzetközi környezetvédelmi együttműködéstől várható.”

A fenntartható fejlődést VARGA G. (2000) és JÁVOR K. (2000) hasonlóképpen értelmezi. VARGA G. (2000) megfogalmazásában a fenntartható fejlődés alatt olyan típusú fejlődést értünk, **amely úgy biztosítja a jelen generációk valós szükségleteit, hogy az nem veszélyezteti a jövő generációk lehetőségét** arra, hogy hasonlóképp cselekedjenek. Megvalósulása során legalább három tényező – a gazdaság, az ökológia és a társadalom – harmonikus, egymást nem károsító, lehető leghosszabb távon fenntartható fejlődése áll figyelmé középpontjában.

Ugyancsak **természeti, társadalmi- és gazdasági megközelítésen alapul JÁVOR K. (2000) meghatározása** is, aki szerint a természet, társadalom és gazdaság hármából a **természet** az egyedüli **önálló**, függetlenül is értelmezhető elem, a **többiek** csak egymással (és a természettel is) összefüggésben, **kölcsönös és feltétlen függőségben működőképesek**. Ezért tesszük helyesen, ha a természet (a biológiai élet) igényeit, fenntartásának feltételeit jelöljük meg rendező elvként, amihez a társadalomnak és különösen a gazdasági tevékenységnek alkalmazkodniuk kell. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a XX. század végén a hosszú távú és konstruktív szellemű fejlesztési politikák alapelve kikerülhetetlenül a fenntartható fejlesztés. A **fenntarthatóságot** úgy értelmezi, mint az **élet minőségének elsődlegességét a fogyasztás mennyiségével szemben**.

A fenntarthatóságot értelmezve valamennyi megfogalmazás utal a **természet – társadalom és gazdaság egységére**, amelynek figyelmen kívül hagyása a jövőben igen súlyos környezeti, társadalmi és gazdasági problémák megjelenésével fenyeget. Teljes mértékben **indokolt** tehát az **erőforrások mielőbbi hatékony** és a környezeti feltételeknek megfelelő elosztása és **felhasználása**, amelyre a gyakorlatban jelenleg még csak csekély számú jó példát találhatunk.

3.2. Az erőforrások mezőgazdasági felhasználása

3.2.1. Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája

Az agrárpolitika alapvető célja FEHÉR A. (1998) alapján a fenntartható térhasznosítás, a mezőgazdaság területileg is kiegyensúlyozott fenntartható fejlesztése, ezen belül a természeti erőforrások, az emberi egészség megőrzése, a vidéken élők mezőgazdasági termelési érdekeltségének fenntartása.

Az Európai Unióhoz való csatlakozási szándékra figyelemmel indokoltnak tartom az EU közös agrárpolitikájának rövid összefoglalását megtenni.

A Közös Agrárpolitika (CAP)

A Közös Agrárpolitika az Európai Unió egyik legbonyolultabb területe a következő sarokpontokkal:

- a mezőgazdaság a nemzetgazdaság lényeges területe,
- az agrárpiac központi szabályozó eleme az ár.
- szoros kapcsolat kidolgozása az agrárstruktúra és a piacpolitika között,
- elősegíteni az agrárgazdaság szerves illeszkedését a nemzetgazdaságba,
- családi gazdaságok erejének és versenyképességének fokozása [NAGY F. (2000)]

Az 1992-es CAP reform keretében megszületett EEC 2078Ü/92. számú rendelet valamennyi tagállamban előírta olyan támogatási rendszerek bevezetését, amelyek elősegítik a környezet-, természet- és tájvédelmi célok integrálását a mezőgazdasági tevékenységbe. Másrészt a világkereskedelem várható liberalizálása a mezőgazdasági termelést azokra a területekre fogja nagy valószínűséggel koncentrálni, ahol a komparatív ökológiai előnyök a legnagyobbak.

3.2.2. Az erőforrások jelenlegi és jövőbeni mezőgazdasági felhasználása Magyarországon

A magyar mezőgazdaság KERÉK Z. (2001) összefoglalása alapján úgy jellemezhető, hogy „természeti, munkaerő ellátottsága kedvező, közgazdasági környezete, stabilitása, szervezettsége, irányíthatósága kifogásolható. Főleg jövedelemtermelő képessége és saját erőforrást termelő képessége alacsony. Az agrárstruktúra többpólusú, vegyes gazdaság. A korábbi nagyüzemi struktúrára alapozott tevékenység mellett számottevő a ma már sokkal kisebb méretű árutermelő üzem, a jövedelemkiegészítő mezőgazdasági tevékenység és az elsősorban saját ellátásra berendezkedett termelő is. Az agrárgazdaság szerepvállalása nálunk az EU-nál jelentősebb. Hazánkban közel 5, az EU-ban pedig csak valamivel több, mint 1,5 %-a részesedés aránya a bruttó hozzáadott értékből. Egyéb eltérések: a GDP-ből való részesedés, a mezőgazdasági terület részaránya, a jövedelemellátottság, műtrágyafelhasználás, hozamszint, üzemi struktúra, foglalkoztatás, műszaki színvonal, támogatottság. Ezen a speciális, ágazati számbavételén túl figyelembe véve az egész település, illetve a vidéki térségek erősségeit és gyengeségeit is, alakítható ki a fejlesztés iránya és konkrét megnyilvánulása és az ehhez szükséges finanszírozási és pénzügyi, intézményi rendszer.”

MADARÁSZ I. (1999) szerint viszont fel kell hagyni azzal a mindmáig uralkodó logikával, amely az innovációra és az adaptációra az élelmiszertermelés növelése érdekében összpontosított. Ehelyett az élelmezés biztonságának, a környezetvédelemnek és a vidéki társadalmi jólétnek egy szélesebb értelmezését kell szem előtt tartani. Ennek eredményeként a rurális kérdéskörön belül némileg a centrumban maradhat a mezőgazdaság problémája.

TÓTH L. (1999) megfogalmazza, hogy a mezőgazdaság eltartóképessége kényszerűen csökken. Ennek okait a következőkben összegzi:

- A *jövedelemnyomás*, vagyis a mezőgazdasági alaptervékenység csökkenő jövedelme, amely nem speciálisan magyar, hanem világjelenség;
- Az *EU közösségi agrárpolitikája* és a *WTO* által megszabott követelmények, amelyek az agrártermékek világpiacán erőteljesebb versenyt indukálnak,

ezáltal a hatékonyság, versenyképesség szempontjainak (ideértve a minőséget is) érvényesülése következtében csökkenteni kell bizonyos, főként tömegtermékek termelését;

- A *környezet megóvása*, a mezőgazdaság környezetromboló, szennyező hatásainak mérséklése általános kívánalom, sőt, szabványokban is megjelenő kényszerítő feladattá vált különösen a fejlett országokban, ahol a legintenzívebb a mezőgazdasági termelés;
- Egyre erőteljesebben változnak az *étkezési szokások*, mindinkább előtérbe kerül az egészséges életmódnak megfelelő táplálkozás, ami az élelmiszerekkel szemben más követelményekkel lép fel, mint a korábbi időszakban.

ÁNGYÁN J. (2000/b) felhívja a figyelmet arra, hogy a természetvédelem, a mezőgazdaság és a vidék egymásrautaltsága elkerülhetetlenné teszi e három terület összehangolását. Ennek érdekében mielőbb közmegegyezésre kell jutni a mezőgazdaság céljait, multifunkcionális jellegét illetően. A legfontosabb feladatokat a következőkben összegzi:

- értékes beltartalmú, szermaradvány mentes termékek előállítás,
- a meg nem újítható nyersanyagok és az energia takarékos felhasználása,
- a talajt, vizeket, levegőt érintő környezetterhelés csökkentése, illetve elkerülése,
- a kultúrtáj ápolása és a biodeverzitás fenntartása,
- a vidék kulturális és agrokulturális értékeinek megőrzése,
- munkalehetőség és elfogadható jövedelem biztosítása a lehető legtöbb ember számára.

Hasonló feladatok elvégzését jelöli meg FEHÉR A. (1998) is, aki szintén rámutat az erőforrások több területen történő felhasználására az alábbiak szerint:

- a regionális válságkezelés és a regionalitás megjelenítése az agrárpolitikában,
- a vidék eltartóképeségének stabilizálását szolgáló mező- és erdőgazdálkodási feladatok,
- a fenntartható, ésszerű térhasználatot biztosító mező- és erdőgazdálkodás,
- az agrár-struktúraváltás elősegítése,
- az agrárvállalkozók és fiatalok vidéki kötődésének elősegítése,

- a vidékfejlesztés mező- és erdőgazdasági, oktatási-, kutatási- és szaktanácsadási feladatai,
- az országos vidékfejlesztési program, a regionális agrárstratégiák, agrárjellegű térségek fejlesztési koncepcióinak összehangolása.

A különböző területek adottságait is figyelembe vevő mezőgazdasági tevékenység kialakítását ajánlja DORGAI L. (1998), amely röviden az alábbiak szerint alakul:

- **Versenyző** (profitorientált) **mezőgazdaság** az átlagosnál kedvezőbb adottságú területeken, ahol a termelők számos ágazatban az intenzív gazdálkodás és nagyméretben való termelés előnyeit is hasznosíthatják.
- **Különleges termőhelyek** adottságait hasznosító mezőgazdaság, ahol azokra a termőhelyekre gondol, amelyek a talaj-, és klimatikus adottságok, egyéb természeti tényezők, továbbá a termelési hagyományok szerencsés kombinációja révén az egyedi értékkel bír, a hazai- és exportpiacainkon is keresett termékek előállítását teszik lehetővé, számos terméknel szigorú eredetvédelem mellett.
- **Külterjes gazdálkodást** az olyan területeken tart érdemesnek, ahol a mai ráfordítás-hozamviszonyok mellett a termelés állami támogatás nélkül ugyan nem nyújt elegendő jövedelmet a gazdálkodók számára, de szerény mértékű, jövedelem-kiegészítő jellegű támogatással külterjes, alacsony eszközigenyű és környezetbarát termelés fenntartható.
- **Szociális típusú mezőgazdaság** megvalósítása javasolt azokon a területeken, ahol a termelés fenntartása közgazdasági szempontból esetleg nem, de egyéb **társadalompolitikai érvek alapján** – más foglalkoztatási lehetőségek híján – indokolt. A tartós munkanélküliség vállalásának anyagi terhe és morális kára feltehetően nagyobb annál, mint amit a célirányosan támogatott mezőgazdálkodás fenntartása jelent.
- **Családi szükségletre termelő, helyi ellátást javító mezőgazdaság**, amely olyan mezőgazdaság, ahol elsősorban a család és a szűkebb lakókörnyezete szükségletére termel, hasznosítva a töredék munkaerőt is.
- **Visszavonuló mezőgazdaság**, ahol a leggyengébb területeken a mezőgazdálkodás fokozatos visszavonulásával és végső soron a szóban forgó

területek erdősítésével, átmenetileg pedig gyepeként való hasznosításával számolhatunk.

- **Környezetvédelmi, tájvédelmi feladatokat ellátó mezőgazdaság.** Kijelölt természetvédelmi területek és nemzeti parkok területein, továbbá a velük határos területeken korlátozott árutermelő, elsősorban értékmegőrző (többek között őshonos gazdasági állatfajok példányait megőrző) mezőgazdálkodási forma.

3.2.2.1. A mezőgazdaság üzemi szerkezetének alakulása és hatása a humán erőforrás felhasználására

A vidéki térségek foglalkoztatási lehetőségeit elemezve – különös tekintettel a jövőbeni mezőgazdasági tevékenységi formákra – kikerülhetetlen kérdés a mezőgazdaság üzemi szerkezetének alakulása. Azon a véleményen vagyok, hogy a jövőben a **családi gazdaságoknak, a hatékonyan működő nagyüzemeknek (szövetkezetek, egyéb mezőgazdasági termelést folytató gazdasági társaságok) éppúgy helye van az üzemi struktúrában, mint a megélhetést segítő gazdaságoknak.** Külön kell választani a versenyképességet előtérbe helyező, gazdasági méretet elérő üzemeket (elsősorban családi gazdaságok és nagyüzemek) és a megélhetést biztosító gazdaságokat. Ezeknek a gazdaságoknak egyrészt hagyományai vannak, másrészt a társadalmi-gazdasági környezetből adódó szükséglet hívja őket létre. A megélhetést segítő gazdaságok közé azokat az egységeket sorolom, amelyeknek első számú célkitűzése nem a hatékony termelésből adódó nyereségszerzés, hanem a jövedelem kiegészítés, illetve azokon a területeken, ahol más munkalehetőség nincs a létfenntartáshoz szükséges jövedelem biztosítása. Több szerző is utal az agrárstruktúra átalakításának fontosságára, így pl. FONT E. (2000), SIPOS A. (1998) és SZEREMLEY B. (1998).

A szakemberek közötti vitára ad alapot a családi gazdaságok meghatározása és jövőbeni szerepük megítélése. A családi gazdaságok fogalmát ALVINCZ J. – VARGA T. (2000) alapján adom meg, miszerint „a családi gazdaság a családi kapcsolatokra és erőforrásokra épülő vállalkozás. A tőke a család tulajdonában van, amely vezeti a gazdaságot és egyben végzi a termelő tevékenységet is. Alapvetően családi munkaerőre alapozott, de szükség esetén bér munkást is alkalmazhat. A családi gazdaságban szorosan összefonódik a háztartás és gazdaság, önfogyasztás és

árutermelés. Az erőforrásoktól függően a családi gazdaságokra az eltérő méret, termelési szerkezet, és az össztermelésen belül eltérő arányú termelés a jellemző.”

Ezt a kérdéskört vizsgálva szem előtt kell tartanunk az Európai Unióban jelenleg lezajló folyamatokat. NAGY F. (2000) felhívja a figyelmet „**hogy a hagyományos családi gazdasági modell az Európai Unióban felbomlóban vagy legalább is erősen átalakulóban van.** A főfoglalkozású családi gazdaság nem kisüzem többé, hanem mindinkább tőkeerős vállalkozás.”

Megítélésem szerint ennek ellenére a családi gazdaságoknak jelentős szerepe lesz a jövőben a mezőgazdasági termelés tekintetében, de csak akkor tölthetik be funkciójukat maradéktalanul, ha Magyarországon is kialakul a tevékenységüket segítő háttérhálózat (pl. beszerző-értékesítő szövetkezet, gépkörök).

Ugyancsak lényeges szerepük lesz a családi gazdaságoknak a humán erőforrás „felhasználásának” szempontjából is. Ehhez azonban növelni kell a gazdálkodók képzettségi szintjét (nem kizárólag a támogatások igénybevétele miatt), ami egyben feltételezi a korszerű technikai eszközök (pl. számítógép, stb.) alkalmazását is. Végső célkitűzésként lehet megfogalmazni azt, hogy a későbbiekben ezek a gazdaságok lehetőség szerint képesek legyenek azt a munkaerőt is foglalkoztatni, akik a jelenlegi struktúrában pl. a megélhetést segítő gazdaságok egy részében dolgoznak.

KOVÁCS T. (2001.) „az EU-csatlakozás várható üzemi formáit” a következőképp írja le:

- „Nagyüzemek (large scale farm), amelyek (rt.k- szövetkezetek, erdőbirtokosságok, továbbá a nagyobb kft.-k és bt.-k, ha 150 ha feletti területet művelnek és főleg alkalmazottakkal dolgoztatnak) általában társas gazdaságok.”
- „Családi gazdaságok (family farm). Ők lehetnek kisebb kft.-k, bt.-k, (150 ha alatti területen, döntően családi munkaerőre támaszkodó egyéni vállalkozók vagy őstermelők. A munkavégzés döntően a család munkaerejére támaszkodva történik. Alkalmazottakat csak ritkán foglalkoztatnak.”
- „Megélhetést segítő gazdaságról (subsistence farm) akkor beszélhetünk, ha a gazdálkodóknak nincsen jelentős területe, hanem csak egy házkörűli vagy egy

hobbigazdaság. Egy részüknek van östermelői igazolványa, de a többség alig tudja, hogy mit jelent ez az okmány. Agrártámogatásban nem részesülnek, mert az ehhez szükséges adminisztratív munkát nem tudják megtanulni, ugyanis hiányzik belőlük ehhez a munkavégzéshez szükséges kulturális háttér.”

- „Szociális mezőgazdaság, amely különböző programok révén, a hátrányos helyzetben lévő, szociálisan rászoruló lakosság saját szükségletre történő élelmiszer előállítását jelenti.”

FORGÁCS CS. (2001) a mezőgazdasági termeléssel foglalkozókat méretük és piaci szerepük szerint csoportosítja, megkülönböztetve a gazdaságokat az össz fogyasztásra termelő statisztikai megfigyelési egységektől az alábbiak szerint: **„Az elemzésekben mezőgazdasági vállalkozásoknak csak azokat a termelőket indokolt tekinteni, amelyek egy hektár átlagos minőségű szántóterület standard fedezeti hozzájárulását elérő termelési potenciállal rendelkeznek.**

- A családi gazdaságok, amelyekben a mezőgazdasági termelés szorosan összekapcsolódik a háztartással, s további két alcsoportra bomlanak:
  - Mellékfoglalkozású vagy részmunkaidős családi gazdaságok, amelyekben a családi bevételnek kevesebb, mint a fele származik a mezőgazdaságból, illetve a mezőgazdaságban kifejtett munkaidő nem több, mint 1,75 ME, azaz munkaerőegység.
  - Főfoglalkozású családi gazdaságok, amelyeknek bevételéből a mezőgazdaság adja a nagyobbik hányadot, illetve 0,75-nél több, de 1,5 főnél kevesebb a mezőgazdaságban kifejtett munkaidő (ME), valamint azok a családi gazdaságok, amelyekben 1,5-nél nagyobb a ME mutatója, függetlenül a mezőgazdasági bevételi hányadtól.
- A nem családi alapon működő mezőgazdasági vállalkozások, amelyek lehetnek:
  - Egyéni vállalkozások, amelyekben a mezőgazdasági termelés függetlenedik a háztartástól (tehát nincs önellátó szerepe).
  - Társas vállalkozások, amelyek tovább bontandók jogi besorolásuk szerint.
    - Jogi személyiség nélküli társas vállalkozások.
    - Jogi személyiséggel rendelkező társas vállalkozások, ide értve természetesen a szövetkezeteket, valamint az alapítványokat is.”

3.3. Az erőforrások mezőgazdaságon kívüli felhasználása

3.3.1. Az egyéb gazdasági tevékenységek szerepe az erőforrások felhasználásában

A szakirodalmi források többsége is megerősíti az erőforrások mezőgazdaságban történő felhasználásának csökkenő tendenciáját. Szükségessé válik tehát a **mezőgazdaságon kívüli felhasználási módok feltárása és elemzése.**

BUCKWELL (1998) megfogalmazása szerint a vidékfejlesztés fokozott figyelmet fordít a nem gazdálkodó vidéki lakosok szükségleteire és a farmerek nem-agrártermelői szükségleteinek kielégítésére, s eközben „**a hangsúlyai az agrárerőforrások, vagyis a mezőgazdasági erőforrások nem-mezőgazdasági hasznosítási lehetőségeire esnek.**”

Nagy lehetőség rejlik pl. a **helyi termékek** feldolgozásában [SZABÓ Z. (2000)] és **helyi értékesítésében**, mivel így a közvetítők kikerülésével növelhető a termelők árbevétele.

Ugyancsak jelentős szerepe lesz **a szociális szféra** fejlesztésének [HERPAINÉ M. Á. (2000)], hiszen azon túl, hogy újabb munkahelyeket teremt, biztosítani hivatott a vidéki népesség megfelelő szintű ellátását.

A régi kézműves hagyományok felelevenítése kettős szerepet tölthet be, egyrészt munkalehetőséget biztosít, másrészt pedig lehetővé teszi a helyi kulturális értékek megőrzését. [F. TÓTH M. (2000)]

Részben **ezen értékekre épülhet** az egyéb területeken meglévő forrásokkal (pl. népzene, néptánc) kiegészített **turisztikai kínálat** is. A turizmusban rejlő lehetőségek (természeti és humán erőforrások) kiaknázása a vidéki lakosság fontos jövedelemszerzési forrása lehet. Meg kell azonban jegyezni, hogy természetesen nem minden település és térség számára ad ez a forma egyenlő esélyt, de ahol megvan a turisztikai értékesítés lehetősége feltétlenül élni kell vele. A turizmus fejlődése azonban spontán folyamatként nem képzelhető el, ehhez mindenképp tudatos kormányzati, regionális és települési támogatásra van szükség.

3.3.2. A turizmus jelentősége

A jelenlegi turizmus formák közül vidéken elsősorban a falusi-, agro- és ökoturizmusnak van létjogosultsága. Több szerző is foglalkozik a turizmus vidékfejlesztésben betöltött jelentőségével, így pl. ANTAL K. (2000), KOVÁCS D. (2000), KOPÁTSY S. (1998), CSATÁRI B. (1999), és WALLENDUMS Á. (1999).

PISKÓTI I. – DANKÓ L. – SCHUPLER H. – BÜDÍ L. (1997) a turizmus környezetre gyakorolt hatását az alábbiakban foglalja össze:

- Szinte minden térség jövőjének alakulásában meghatározó jelentőségű a turizmus területének fejlődése, hiszen a turizmus hatásai olyan komplexek, melyek széles kiterjedésben éreztetik hatásukat.
- A turizmus közvetlen és közvetett gazdaságfejlesztő hatásai a gazdaságszerkezeti problémával küzdő országok, térségek számára jó fejlődési lehetőséget kínálnak nemcsak a közvetlen többletbevételek növekedésével, hanem a turisták ellátásához szükséges termékek, szolgáltatások előállításának ösztönzésével. A turizmus értékei, szolgáltatásai kedvező irányba befolyásolják a befektetői döntéseket, hiszen ún. puha tényezőként az adott térség, város természeti szépségei, történelmi és kulturális értékei nagymértékben meghatározzák, hogy a befektető szívesen jön-e a térségbe vállalkozni, s rövidebb-hosszabb ideig itt élni, dolgozni.
- A turizmus fejlődése pozitív hatást gyakorol a foglalkoztatottság alakulására.
- A turizmusnak a foglalkoztatási hatás mellett érzelmi alapon is népességmegtartó hatása van a lokálpatriotizmus erősítése az értékek megóvása, fejlesztése révén.
- A jövedelemtermelő képesség fejlődésével együtt jár a központi- és helyi adóbevételek növekedése, s a foglalkoztatás erősödésével a szociális kiadások csökkentése is pozitív eredményt hoz a kormány és a helyi önkormányzatok gazdálkodására.
- A turizmus fogyasztásnövelő hatása erősíti a belső piacot, és pozitív impulzusokat ad a termelésbővítési elképzeléseknek, tehát növekedésgerjesztő hatású. A fogyasztás nem csupán mennyiségében változik, hanem

szerkezetében is átalakul a turizmus fejlődésének hatására részben a látogatók demonstrációs hatásából eredően is.

- A legtöbb esetben kiemelt multiplifikációs hatás a termelés vonatkozásában 2,5-szeresre, a foglalkoztatás és a jövedelmek tekintetében pedig kétszeresre tehető, becsülhető.
- A turizmus pozitív ökológiai hatása felhívja a figyelmet a természeti értékekre, elindítja azok védelmét, óvását. Ugyanakkor a nem átgondolt tömegturizmus negatív következményekkel is járhat a lég-, talaj-, vízszennyezés, rombolás, stb., következtében.
- A turizmus politikai hatása: a polgárok közvetlen találkozása a nemzetközi megértést, toleranciát erősíti. A térségek politikai, gazdasági együttműködésének fontos megalapozója, különösen a szomszédos országok, népek vonatkozásában.
- A turizmus szociokulturális hatásai alapvetően pozitív közeledési folyamatot bontakoztatnak ki. Nem lebecsülhető az a veszély sem, mely a turizmus esetleges nemkívánatos demonstrációs, dehumanizáló, önkifejezést akadályozó, befolyásoló hatásai által jelentkezhettek.
- A turizmus fejlesztése nem választható el a település kulturális életének fejlesztésétől, ugyanis a turisztikai kínálat meghatározó eleme a kulturális életbeli események, rendezvények sora.

Amennyiben a turizmus kedvező hatását a **vidéki térségekben fejti ki, úgy a vidék felzárkóztatásában, a vidék fejlesztésében szintén jelentős szerepet játszhat.** A nyugat-európai példák is ezt mutatják. Ez a kedvező hatás több tényezőnek köszönhető:

- **a turizmus segítségével hasznosíthatók olyan erőforrások, amelyek egyébként parlagon hevernének,** vagy csak szerényebb gazdasági hozamot eredményeznek (pl. mezőgazdasági termelésre alkalmatlan vagy az alól kivont területek, nemzeti parkok és természetvédelmi területek, tavak, folyók és víztározók, a falusi-tanyasi környezet és életmód stb.) a turizmus tehát fontos terület- és településfejlesztési tényező;

- **a turizmus több formája kapcsolódik a mezőgazdasághoz** (pl. a lovaglás, a vadászat, a horgászás, a falusi és tanyasi turizmus, stb.), és ezáltal fontos kiegészítő tevékenységet jelenthet az ott dolgozó lakosságnak;
- **helyben teremt piacot a mezőgazdasági termékeknek;**
- az exportnál kedvezőbb árak érhetők el a csomagolási, szállítási és vámköltségek megtakarítása, illetve – vendéglátó-ipari felhasználás esetén – a magasabb feldolgozottsági szint elérése által;
- a jövedelmezőség mellett **bővíti a foglalkoztatottságot** is, mert új munkahelyeket teremt, ezekre való felkészítéssel növeli a vidéki lakosság képzettségi szintjét;
- **segít a hagyományok megőrzésében**, illetve felélesztésében (hímzés, korongozás és más népi mesterségek, népdal, tánc, szokások, stb.), ugyanakkor a jövedelmek növelésével és a szolgáltatások elterjesztésével hozzájárul a vidéki életmód kényelmesebbé és korszerűbbé tételéhez;
- **hozzájárul az infrastruktúra és a szolgáltatások fejlesztéséhez**, valamint az urbanizációs folyamat gyorsításához. [LENGYEL M. (1999)]

3.3.2.1. A falusi turizmus

Az 1980-as évektől az Európa Tanács foglalkozik a „rural turizmussal”, amely az egyre erősödő tömegturizmust a telített tengerparti, ill. hegyvidéki üdülőhelyekről a „vidék” felé tolja. Ez a folyamat nemcsak az említett desztinációk turistatömegeit csökkentheti, hanem a vidék felzárkózásának esélyeit növelheti. A „rural” turizmus jövőbeli lehetőségeit tovább növeli, hogy a mezőgazdasági termelés közvetlen támogatása háttérbe szorul, és erősödik a vidékfejlesztési programok támogatása, így a „rural” turizmus alapjainak megteremtése is.

Az Európa Tanács meghatározása a tekintetben fontos, hogy egyrészt kiemeli a helyi szereplők, a vendéglátók fontosságát, összefogásuk szükségességét, másrészt rávilágít a jelenség sokszínűségére, nem szabvány jellegére. A helyi körülményekre való hivatkozás ellenére e dokumentum a vidéki turizmus eszményített, megszépített, romanticizált elemeit, a farm, a falu romantikus képeit vetíti az olvasó elé. [KOVÁCS D.(2000)]

Az OECD [TOURISM STRATEGIES AND RURAL DEVELOPMENT (1994)] tanulmány nem fogalmaz meg egy mindenütt alkalmazható definíciót, hanem csak azt, hogy milyen minőségi jegyekkel kell rendelkeznie a „rural” turizmusnak:

- „vidéki területen kell elhelyezkednie;
- funkcionálisan rurális, a vidéki terület sajátos megjelenésén alapuló, kisméretű vállalkozás, nyitott tér, kapcsolat a természettel és a természeti környezettel, a helyi hagyományokkal, hagyományos társadalom, hagyományos gyakorlattal;
- méretében, az épületeket és településeket tekintve is vidékinek számítson, így többnyire kis méretű;
- jellegében tradicionális, lassan, organikusan növekvő, és a helyi családokhoz kapcsolódik;
- gyakran és nagyrészt helyiek által irányított és a terület hosszabb távra szóló fejlődési érdekeit szolgálja;
- fenntartható – abban az értelemben, hogy fejlesztésének meg kell tartania a terület speciális vidéki jellegét, abban az értelemben is, hogy az erőforrás felhasználásnak is fenntarthatónak kell lennie. A rural turizmust a konzerválás és fenntarthatóság lehetséges eszközének kell tekinteni, nem pedig egy urbanizációs és fejlesztő eszköznek;
- rural turizmushoz tartozik továbbá minden olyan különböző tevékenység, amely képviseli a vidéki környezet, gazdaság és történelem komplex példáját.”
[KOVÁCS D. (2000)]

A falusi turizmus fejlődését jelenleg még a következő tényezők hátráltatják:

- a falusi lakosság tökehiánya, alacsony fokú szakmai felkészültsége,
- esetenként a turizmus nem kielégítő szervezettsége (információhoz való hozzáférés lehetősége),
- a nyelvtudás hiánya,
- a lakosság jelentős részének alacsony jövedelme,
- az infrastruktúra részbeni hiánya
- Magyarországon a vidék, a mezőgazdaság alacsony presztízse.

A szakirodalom alapján **megerősítést nyer**, hogy az **alternatív jövedelemszerzési lehetőségek közül a turizmus az egyik legfontosabb** és multiplikátor hatása révén a gazdaság több területén indukálhat fejlődést.

3.4. Az anyagi erőforrás felhasználás tendenciái

A fejlett országok gazdaságát, azon belül is a mezőgazdaságot ért válságok megszüntetését célzó intézkedések tanulmányozása és lehetőség szerint a hazai gyakorlatra való átvitele jelentős segítséget adhat a további, a vidéki térségek fejlesztését célzó munkához.

TÓTH L. (1999) a nemzetközi tapasztalatokat a következőkben összegzi:

Új-Zéland, miután elveszítette tradicionális bányahús piacát, gyökeresen átalakította mezőgazdasági struktúráját, amely a következőkben összegezhető:

- többé-kevésbé hagyományos technológiával *értékesebb* (nagyobb hozzáadott értékű) *termék* előállítása – a juhhoz hasonlóan, ugyancsak kérődző őz-, illetve szarvas-tenyésztés beindítása, a domesztikálás genetikai módszereinek alkalmazása mellett;
- *új piacok* keresése és megszerzése az elveszett helyett (juhús-export Japánba, Ausztráliába [speciálisan bányahús], Közép-Keletre);
- *új gyümölcsstermesztési kultúra* megteremtése, elsőként még a múlt században Kínából bevitt és meghonosított, nemesített kiwi exportjára alapozva, erre építve más gyümölcsöket (új almaváltozatok, papaya, avocado, ázsiakörte, datolyaszilva, stb.), valamint a szőlőtermesztést és borászatot, ugyancsak exportra. [HALL, T. (1999)]
- *kiskérődzők*, elsősorban a korábban csak "kártevő" emlősök, a kecske genetikai javítása révén finom kecskeszőr előállítása, amely drága alapanyaga bizonyos divatos kelméknek. Az átalakulás áldozatokkal is járt, hiszen így farmok ezrei mentek tönkre, amelyek számára az újrakezdés csak jelentős állami segítségnyújtással vált lehetővé. [SLEE B. (1989)]

Az USA-ban a Shii-take fagomba tenyésztésével hasznosították az erdőkitermelés után megmaradt farönköket, illetve a vadrizs termesztésébe fogtak, amely az étkezési szokások megváltozása révén lett keresett termék.

Nagy-Britanniában is megvalósult a termékszerkezet-váltás, illetve a nem mezőgazdasági célú tevékenységek támogatása révén a vidéki térségek eltartóképességének növelése.

Az Európai Unió országaiban (pl. **Hollandia, Belgium, Franciaország**) jelentős a városból a közeli térségekbe való kiköltözés (ahol pl. a szolgáltató szféra várható fejlődése révén nő a foglalkoztatottság), illetve a nagyvárosok körüli „zöld gyűrű” kialakítása, amely a városlakók pihenését, felüdülését szolgálja, amely ezen térségek fejlődésének alapjául szolgál.

3.5. A humán erőforrás felhasználás tendenciái

BAJONNI I. (2000) szerint az Európai Unió országokban is mind nagyobb szerepet kap a **humán erőforrások** fejlesztése. A Strukturális Alapok tekintélyes hányadát oktatással összefüggő célokra fordítják. Az 1994 és 1999 közötti időszakban Írországból, Franciaországból és Portugáliából az emberi erőforrások fejlesztését célzó közösségi támogatásoknak 45-50 %-át használta fel az oktatási minisztérium.

A felnőttképzést célzó francia alprogram megvalósításának költségeit felerészben az Európai Szociális alap, felerészben különféle francia felek (állam, régiók, munkáltatók, stb.) állták, megvalósítását pedig az oktatási tárca felügyelte. Az alprogram megvalósítása során a minisztérium nem hozott létre önálló irányító szervezetet, hanem ehelyett helyi megbízottakkal tartották a kapcsolatot a tárca munkatársai. Az Európai Szociális alaptól származó összegek 20 %-a felett a minisztérium rendelkezett, 80 %-ról pedig helyi szinten döntöttek.

Portugáliában az Európai Regionális Fejlesztési alaptól, illetve az Európai Szociális alaptól minden iskolafokozatnak jutottak uniós pénzforrások. A fejlesztési törekvések középpontjában viszont a felső- és középfok intézményrendszerének korszerűsítése állt. A támogatások sok új tanterem megépítéséhez, meglévő épületek újjáépítéséhez, egyéb kiegészítő létesítmények felépítéséhez nyújtottak igen komoly segítséget. Ezen túlmenően a strukturális alapok a felsőoktatási rendszer decentralizációját lehetővé tevő új vidéki egyetemi városok megépítéséhez, is hathatós

segítséget adtak. Különösen nagy figyelmet fordítottak a szakképzésre, amit az tett szükségessé, hogy a portugál forradalom előtt működött szakiskolák többsége az 1975-ös forradalom után megszűnt.

MÁRCZIS M. (1998) javasolja, a **Svédországban** alkalmazott vidékfejlesztési módszerek tanulmányozását – amelyek pl. a közösségfejlesztésre, az új vállalkozási formákra, a nem mezőgazdaságra alapozó gazdasági lehetőségekre, az ifjúság megtartására vonatkoznak – és esetleges magyarországi adaptálását, figyelembe véve azt a tényt, hogy a svédek a közelmúltban csatlakoztak az Európai Unióhoz. A humán erőforrás fejlesztésre irányítja rá a figyelmet.

A jövőbeni gazdasági fejlődés szempontjait figyelembe véve a csatlakozásra váró európai országok közül pl. a román szakemberek is nélkülözhetetlennek tartják az oktatást.

P.I. OTIMAN (2000) megállapítása alapján az Európai Unióhoz való csatlakozási szándékot szem előtt tartva Románia számára is az általános célkitűzések között kiemelt helyen szerepel: az infrastruktúra javítása (energia előállítás, távközlés, szállítási eszközök, szolgáltatások) és az **oktatás, képzés és kutatás** fejlesztése.

A vidékfejlesztéshez kapcsolódó anyagi és humán erőforrás felhasználás együttes elemzése található CHAMBERS R. (1983), HOGGART K. – BULLER H. (1987), D. A. de VAUS (1996), JUVANIC L. – BRYDEN J. (1998) munkáiban, illetve az OECD (1990) és a COMMISARIAT GÉNÉRAL DU PLAN (France) kiadványaiban.

3.6. Az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának reform javaslata

A fejlődés irányát jelzi az Európai Unióban a Közös Agrárpolitika reformjára kidolgozott részletes javaslat is.

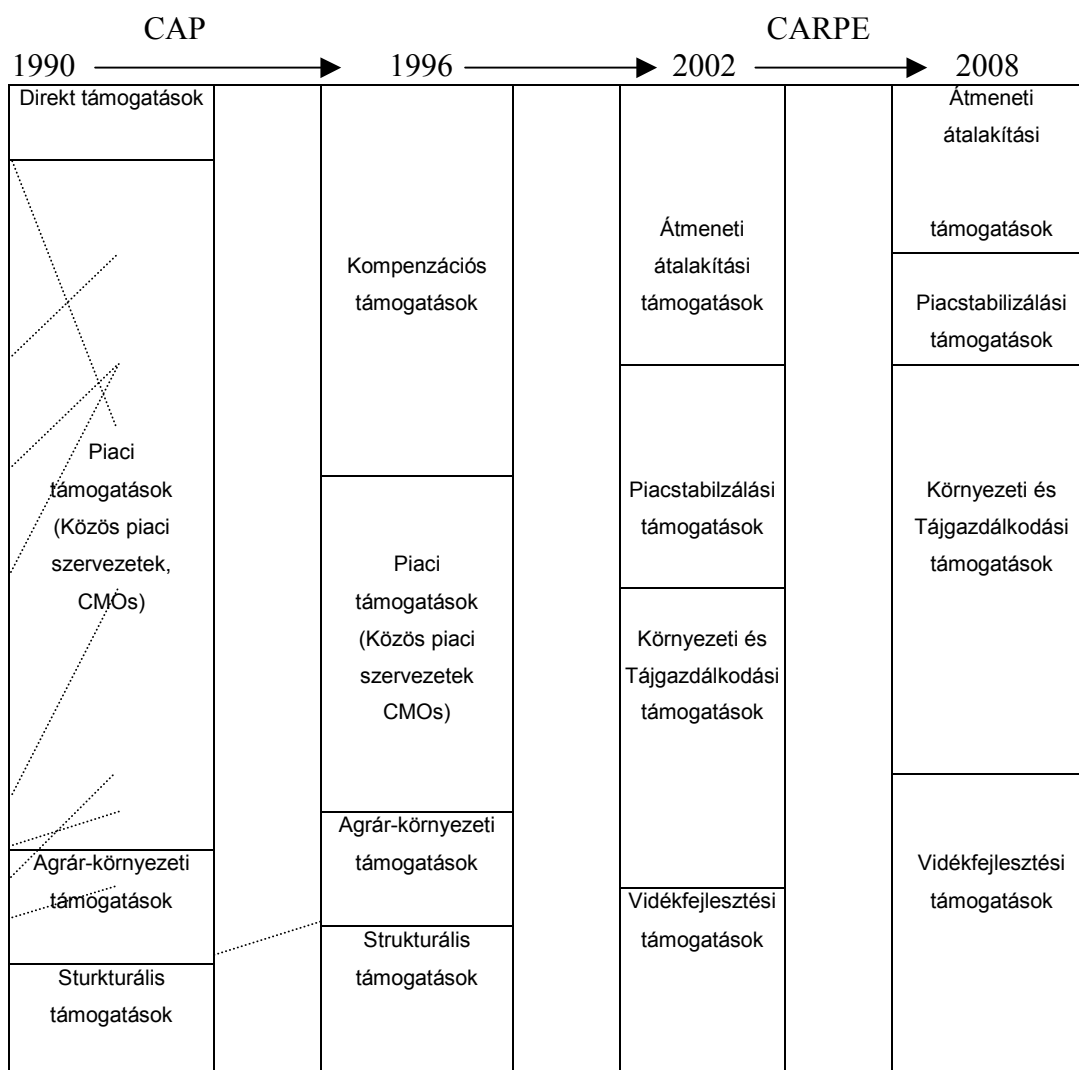
Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy) helyett Európai Közös Agrár és Vidékfejlesztési Politika (Common Agricultural and Rural Policy for Europe) nevet javasolnak, mivel ez jobban kifejezi e politika lényegét és célját. [SZAKÁL F. (1999)]

*A CARPE javaslat lényege, hogy a mezőgazdasági politikának tovább **kell haladnia** abban, hogy ne **csak szektorális politika legyen**, amely a gazdálkodókat segíti a*

termékpiacokon, hanem egy **területileg meghatározott**, sokkal inkább **integrált politika**, amely az állami politika más elemeivel együtt hozzájárul a vidéki térségek fejlődéséhez. Ehhez a CAP-ot úgy kell átalakítani, hogy a piaci ártámogatások helyett több közvetlen kifizetést adjon a kulturális, környezeti és területi feladatokért. (3. ábra)

A CARPE négy fő elemből áll:

- piacstabilizáció,
- környezeti és kulturális tájra vonatkozó kifizetések,
- vidékfejlesztési kezdeményezések,
- az átmenethez szükséges átalakulás segítése.

3. ábra: A CAP és a CARPE elemei

A mezőgazdaságnak a vidékfejlesztésben továbbra is fontos szerepe lesz elsősorban akkor, ha nem csupán a termelő, hanem egyéb funkcióit is figyelembe vesszük. Az ábrát **elméleti modellnek kell tekintenünk, mivel a gyakorlati megvalósítás nem a feltüntetett időhatároknak megfelelően valósul meg.**

Az EU agrárpolitikájának reformja révén előtérbe került a környezetvédelem, illetve az egészségesebb (bio- vagy csekély növényvédőszerrel tartalmazó) élelmiszertermelés.

SZEREMLEY B. (1999) megállapítása, hogy az EU agrárszabályozása jelenleg is átalakulóban van, azonban támogatási rendszerének néhány sajátossága nem csökkent, hanem erősödött. Ezek:

- az agrárnépesség helybentartása a struktúra politika segítségével,
- jövedelemkiegészítés növekedés a terméktámogatással szemben,
- tömegtermelés helyett minőségi termelés,
- a helybentartott értéktöbblet szerepének felértékelése,
- a termékpályák termelői ellenőrzés alá helyezése.

ELEK S. – NEMES G. (2000) szerint **„felismerték, hogy a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatás és jövedelemszerzés, illetve a falusi infrastruktúra fejlesztése (a vidékfejlesztés) épp olyan fontos társadalmpolitikai cél, mint maga az agrártermelés fennmaradása.** Felismerték, hogy a szűken vett gazdasági szempontból kívánatosnak tekinthető agrárstrukturális változások nem mindig felelnek meg a teljes falusi gazdaság érdekeinek. Ebből adódóan a részfoglalkozású farmokat immár nem csupán előnyös társadalmi hatásuk, hanem (az extenzívebb földhasználat miatt) gazdasági szerepük okán is kedvező gazdálkodási formának tekintik.

A megváltozott struktúrapolitikai céloknak megfelelően átalakították a támogatási rendszert is. Támogatási alapokat hoztak létre az agrárszerkezet átszervezésére (értékesítési, feldolgozási tevékenység megerősítésére), a farmokon végzett nem mezőgazdasági tevékenység és a külső munkavállalás feltételeinek javítására, s olyan falusi társadalmi változások elősegítésére, amelyek hozzájárulnak a természeti

környezet védelméhez és a mezőgazdasági termelés kedvezőtlen feltételeiből adódó hátrányok mérsékléséhez.”

3.7. A vidékfejlesztés típusai és kilátásai az Európai Unióban

A vidékfejlesztés fogalmát az EU-ban is többféleképpen értelmezik még ma is. ELEK S. – NEMES G. (2000) a legfontosabbakat az alábbiakban foglalták össze.

Agrár-struktúra fejlesztés

„Ezek a politikák elsősorban a mezőgazdasági termelés strukturális reformját célozzák meg, környezetvédelmi és szociális szempontok figyelembevételével. Ennek megfelelően a támogatottak köre elsősorban a farmerekre korlátozódik és az akciók túlnyomó része a szigorúan vett mezőgazdaságon belül marad.”

Regionális fejlesztés

„A támogatott projektek főleg nagyvárosi központok vonzáskörzetében zajlottak, vagy (például autópálya-építések esetében) ilyen területek egymással való összekötését célozták. Másrészt ezek a programok tipikusan a központilag irányított, igen nagy költségvetéssel dolgozó mamut-vállalkozások körébe tartoznak, melyekből a kisebb léptékű helyi fejlesztések legfeljebb közvetetten, a gazdasági környezet általános javulásán keresztül profitálhatnak.”

Agrárius-vidékfejlesztés

„Az elsődleges cél az elmaradott vidéki területek agrárstruktúrájának modernizálása.”

Alulról szerveződő vagy LEADER típusú vidékfejlesztés

„Fő jellemzője a helyi szintű partnerség, az átláthatóság, a szubszidiaritás, az elszámoltathatóság és a helyi újítások, kezdeményezések bátorítása. A program fő célja, hogy egy-egy kistérség belső erőforrásaira építve, a helyi lakosságot támogassa a saját jövőjének javításával kapcsolatos elképzelések felismerésében és megvalósításában.”

Integrált vidékfejlesztés:

„E megközelítés fő vezérlő elve az, hogy az elmaradott vidéki területek gazdasági, társadalmi, környezeti problémáinak megoldásához, avagy természeti és kulturális értékeik megőrzése érdekében minden lehetséges eszközt fel kell használni. Eszerint **alapvetően új szemléletmódra, a rendelkezésre álló fejlesztési források és elképzelések integrált, koherens rendszerbe foglalására van szükség.**”

Az elfogadott dokumentumok szerint 2000-től kezdve a vidékfejlesztés számára a politikák három csoportja tekinthető relevánsnak (Europa Homepage):

- a Regionális Programok Igazgatósága (DGXVI) által irányított területi *vertikális programok*, melyeket az új 1 és 2 célkitűzések alapján kijelölt elmaradott régiókban, a Strukturális Alapokból finanszíroznak majd;
- a megreformált KAP-ból finanszírozott és a Mezőgazdasági Igazgatóság (DGVI) által irányított *horizontális programok*, melyeket az új Közös Agrárpolitika Vidékfejlesztési Fejezetében a 'Piaci támogatást kiegészítő, vidékfejlesztési programok' néven gyűjtöttek egy csokorba;
- és végül a LEADER Program utódjaként az alulról szerveződő fejlesztési megközelítés képviselőjeként az új '*Vidékfejlesztési Közösségi Kezdeményezés*' (melyet gyakran LAEDER+nek is neveznek). ”

3.8. Vidékfejlesztés az Európai Unióhoz való csatlakozás tükrében

Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája és gyakorlata, valamint Magyarország és az Európai Unió csatlakozás kérdésköre számos szerzőt véleményalkotásra késztetett. Több szempontú elemzés található e témakörrel. TAMÁS G. (1998), VARGA GY. (1998), KAPRONCZAY I. (1999), KISS J. (2000), TÓTH P. (2000), NAGY F. (2000), SZÉLES GY. (2001), és FEHÉR I. – PETE N. (2001) munkáiban.

3.8.1. Vidékfejlesztési modellek Magyarországon

A következő vidékfejlesztési modellek kidolgozását BUDAY – SÁNTHA (2001) szerint az az alap gondolat vezérelte, hogy bár a területhasználat minden térségi fejlesztés háttérét képezi, a mezőgazdaság gazdasági súlyának, foglalkoztatási

szerepének csökkenése miatt csak korlátozottan határozhatja meg egy térség fejlesztési irányát.

A megadott területi kategóriák a következők:

- Hegyes, dombos, gyenge talajminőségi települések, területek.
- Jó mezőgazdasági adottságú, síkvidéki területek fejlett településekkel.
- Nagyvárosi agglomerációba tartozó területek, települések.
- Rossz adottságú síkvidéki területek, fejletlen, esetleg tanyás települések.
- Üdülőterületek fejlesztése.

Valamennyi vidékfejlesztési modell kidolgozásánál megjelenik a földrajzi adottságoknak megfelelő területhasználat (intenzív, -extenzív termelés technológia, biotermesztés) a termés szerkezet-váltás, a termékfeldolgozás, a turizmus fejlesztése, illetve az információhoz jutás, szaktanácsadás iránti igény. A szerző megállapításai alátámasztják a dolgozatomban célkitűzéseként megfogalmazott többfunkciós, - a fenti tevékenységeket is magába foglaló – modell kidolgozásának szükségességét.

A mezőgazdasági erőforrások többirányú hasznosításának jelenlegi helyzetét és jövőbeni lehetőségeit vizsgálva a szakirodalmi feldolgozáson túl szükségesnek ítélem meg az érintett gazdasági szereplők körében kérdőíves felmérést végezni. Ehhez a munkához módszertani kiindulásként felhasználtam SARANTAKOS S. (1993) és MAY T. (1993) munkáit, valamint az SPSS program alapján történő feldolgozáshoz KINNEAR P. – C. GRAY (1994) és NORUSIS, M. J. (1993) útmutatásait.

3.8.2. A SAPARD program

Az Európai Unió csatlakozásra való felkészülés során megkülönböztetett figyelmet kell szentelni a vidékfejlesztési tevékenységet elősegítő programoknak. Elsősorban a SAPARD program biztosít Magyarországnak számára e területen lehetőséget, amelynek rövid ismertetése az alábbiak szerint adható meg:

SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development)

- Speciális Mezőgazdaság és Vidékfejlesztési Csatlakozási program
- 2000. január 1-től hét éves időtartalmban (2000-2006) áll rendelkezésre Magyarország és a többi kilenc EU tagjelölt ország számára.
- Évente mintegy 520 millió euro kerül kiosztásra a tíz ország között, Magyarország évente mintegy 38 millió euro (kb. tíz milliárd forint) támogatást kap.
- A programból az egyes országoknak jutó hányadot a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, a mezőgazdasági területek nagysága és a fajlagos (egy főre jutó) GDP alapján határozzák meg.
- A támogatás az EAGGF (Európai Unió Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap) Garancia részlegéből történik a Strukturális Alapok működési mechanizmusának megfelelően.
- A program a magyar kormány részéről 25 %-os társfinanszírozást követel.
- A támogatás ezen formája a teljes jogú EU tagság esetén megszűnik.

A magyar kormány ehhez kapcsolatosan a támogatások igénybevétele érdekében tett intézkedésekről, az intézményi háttér megteremtéséről kormányhatározat alapján a következő intézkedéseket hagyta jóvá:

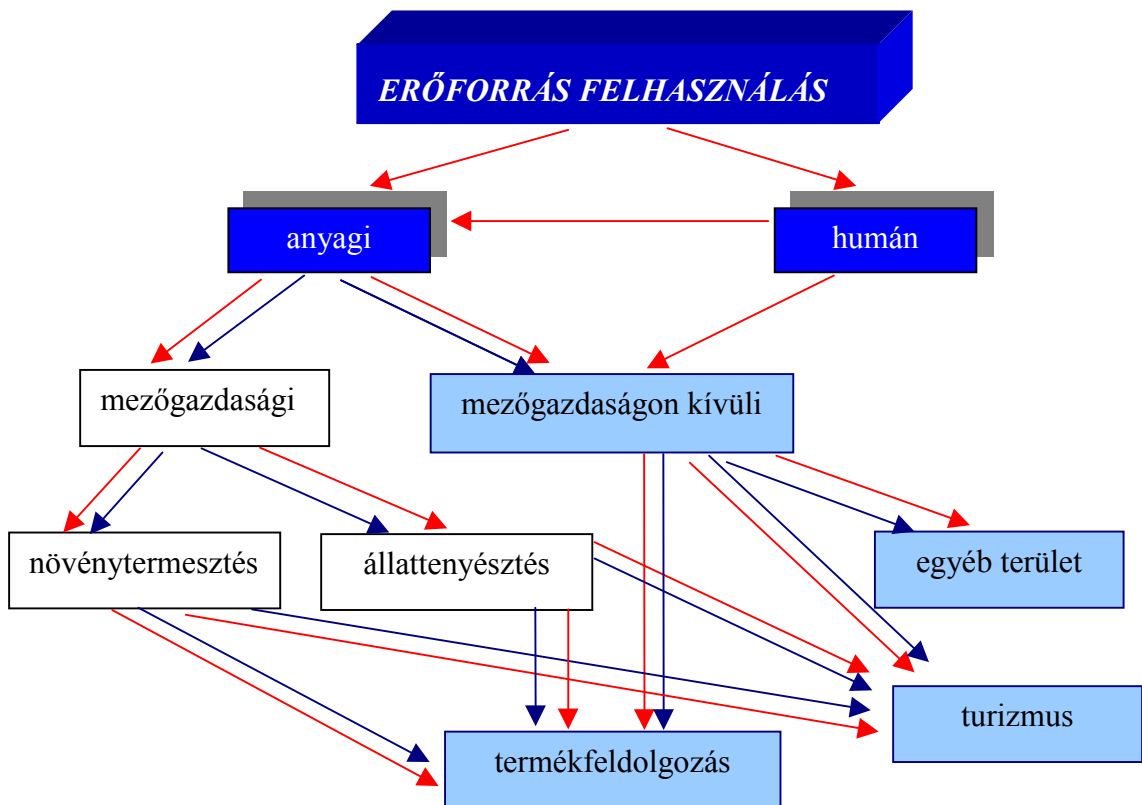
- Agrárstuktúra fejlesztési intézkedések
  - Mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatása.
  - Mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének fejlesztése.
  - Szakképzés.
  - Agrár-környezetvédelmet és tájfenntartást szolgáló termelési módszerek elterjesztése.
  - Termelői csoportok felállítása, működtetése.
- Vidékfejlesztési intézkedések
  - Falufejlesztés és –felújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése.
  - A gazdasági tevékenységek diverzifikálása, alternatív jövedelemszerzést biztosító tevékenységek létrejöttének serkentése és fejlesztése.
  - A vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása.
- Szakmai segítségnyújtás

A szakmai segítségnyújtásra elkülönített összegből finanszírozható a program népszerűsítése, információs anyagok elkészítése, előadások és tanfolyamok szervezése, melyek a SAPARD-program hatékony megvalósítását szolgálják.

Valamennyi **részterület segítheti a mezőgazdasági erőforrások** (anyagi- és humán) **többirányú hasznosítását**. Ezért különösen sürgetővé vált a mielőbbi forrásfelhasználás érdekében az intézményi háttér teljes kialakítása és a működtetésükhöz szükséges intézkedések meghozatala, a további idővesztés elkerülése érdekében. A további halogatás veszélybe sodorja az eredeti célkitűzés megvalósítását és kérdéssé válik a támogatások felhasználása révén elérhető, az eddiginél jobb gazdasági teljesítmény.

3.9. Az anyagi és humán erőforrás felhasználás összefüggései a vidékfejlesztésben

Az anyagi és humán erőforrások felhasználását a vidékfejlesztési tevékenység szempontjait figyelembe véve mutatja a következő összefoglaló ábra:

4. ábra: Az erőforrások felhasználása a vidékfejlesztésben

ERŐFORRÁS FELHASZNÁLÁS

mezőgazdasági	
növénytermesztés:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ tájspecifikus (elsősorban nagy kézimunka igényű növények), ➤ integrált és organikus növénytermesztési technológiák, ➤ erdősítés, ➤ rét- és legelőgazdálkodás
állattenyésztés:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ extenzív tartástechnológiák, ➤ vad, halgazdálkodás
mezőgazdaságon kívüli	<ul style="list-style-type: none"> ➤ környezeti – természeti- és épített – értékek (pl. közterületek, gyógyvizek) gondozása,
termékfeldolgozás	<ul style="list-style-type: none"> ➤ élelmiszer, fa, egyéb termékfeldolgozás
turizmus	<ul style="list-style-type: none"> ➤ lovas, vadász, falusi-, agro-, és ökoturizmus
egyéb	<ul style="list-style-type: none"> ➤ gazdálkodási, néprajzi hagyományok, ➤ tájépítészet, ➤ helyi közösségi szerveződések, ➤ kulturális értékek, ➤ szociális háttér, ➤ képzési programok, ➤ szaktanácsadás, ➤ információs hálózat (teleház) ➤ kutatás, fejlesztés

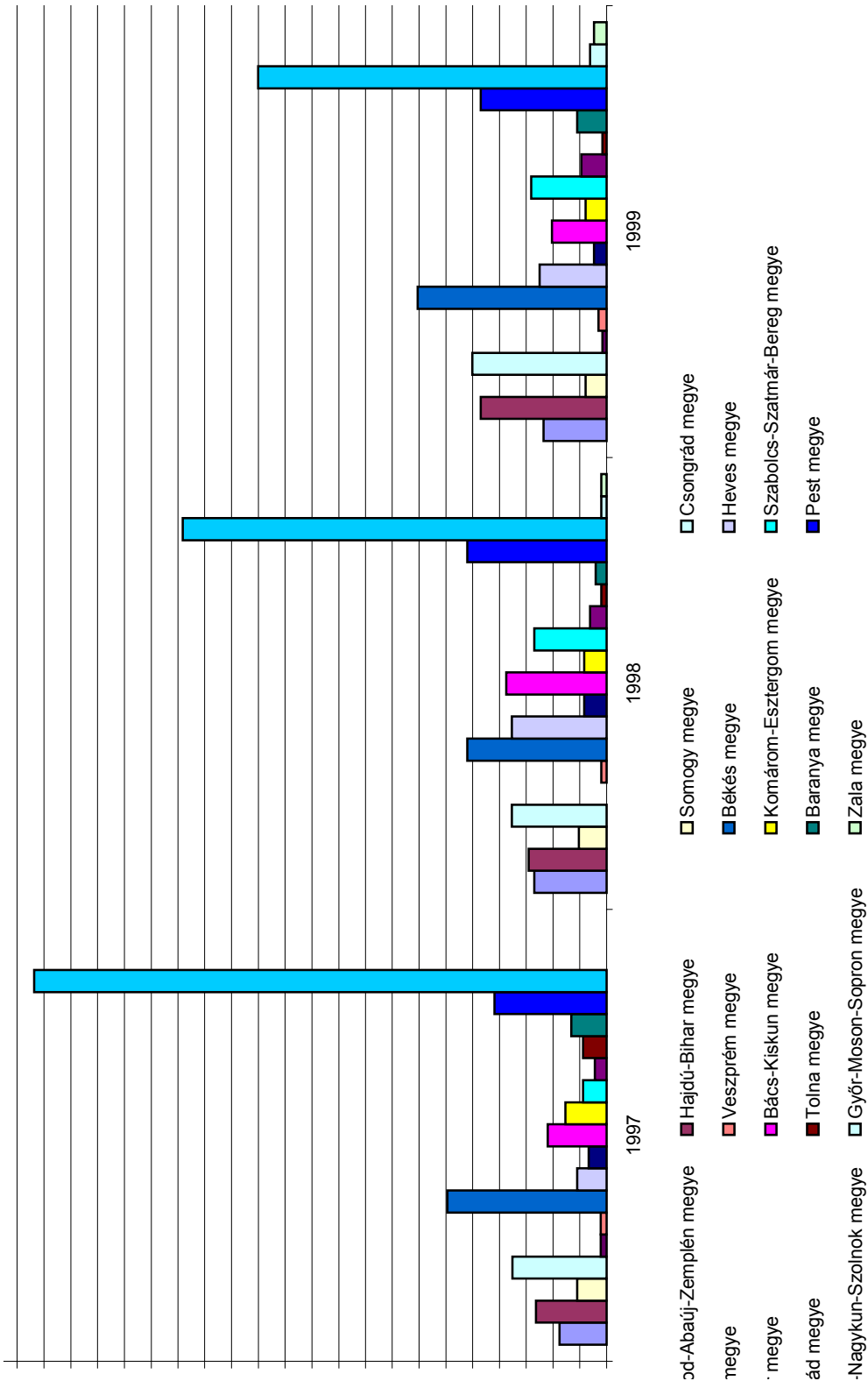
4. A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐTEVÉKENYSÉG VIZSGÁLATA AZ ERŐFORRÁS FELHASZNÁLÁS ALAPJÁN

4.1. A gazdálkodók általános jellemzése

A kérdéskör vizsgálatát megelőzően feltételeztem, hogy a mezőgazdasági erőforrások többsége jelenleg még a hagyományos termelési folyamatokban kerül felhasználásra, csak kevés esetben mutatható ki a termékszerkezet-váltásra, az egyéb területen történő alkalmazásra való törekvés.

A fentiek bizonyításához három éven keresztül (1997-99) kérdőívet készítettem és tölttettem ki az agrár-felsőoktatásban tanuló hallgatók környezetében lakó, agrárgazdaságban dolgozókkal. 1997-ben 227 fő, 1998-ban 242 fő, 1999-ben pedig 319 fő válaszolt a kérdőívekre. A kérdőívek feldolgozásánál a válaszokat évente külön-külön és a három évet összehasonlítva is értékeltem, valamint összevettem a 2000. évi statisztikai adatokkal.

Az értékelés alapjául szolgáló adatbázis a mellékletben található. A részletes eredményeket a következő ábrák szemléltetik.

5. ábra: A megkérdezettek lakóhely szerinti megoszlása

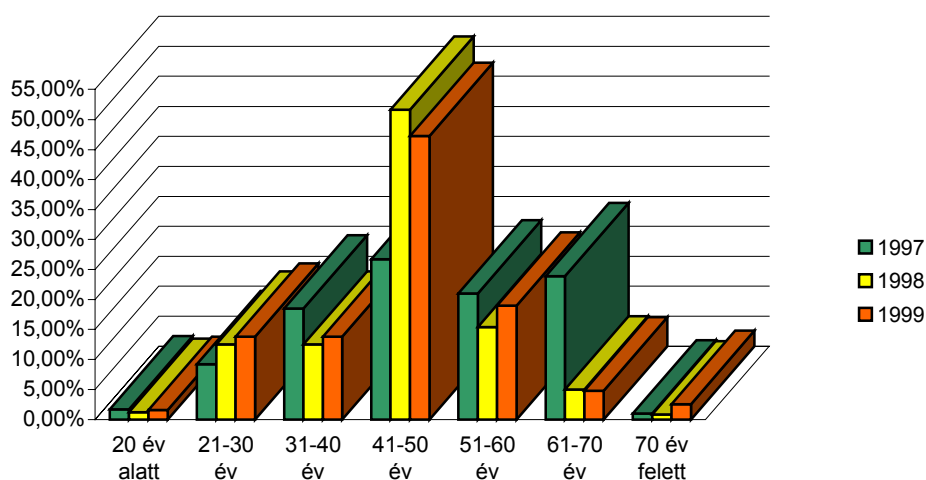
Bázisrégióknak az Észak-Alföldi régiót, kontrollrégióknak a Nyugat-Dunántúli régiót tekintetem.

Területi elhelyezkedés tekintetében mindhárom évben az alföldi megyék képviselik a legmagasabb százalékarányt, ami az oktatási intézmény elhelyezkedésének (Mezőtúr város – Jász-Nagykun-Szolnok megye) és vonzáskörzetének tulajdonítható. Ugyancsak lényeges a további értékelés szempontjából, hogy elsősorban ezek az alföldi megyék azok, ahol a mezőgazdasági termelőtevékenység – az agroökológiai adottságok által determináltan – jelentősnek mondható.

Ezt a megállapítást az a tény is alátámasztja, hogy a 2000-ben a működő vállalkozások 8,23 %-a volt mezőgazdasági vállalkozás az Észak-Alföldi régióban, míg az általam kontroll-régióknak választott Nyugat-Dunántúli régióban ugyanez az arány 6,76 %. [MAGYARORSZÁG MEZŐGAZDASÁGA A 2000. ÉVBEN.]

Az a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 43,5 ezer fő, a Nyugat-Dunántúli régióban pedig 26,4 ezer fő.

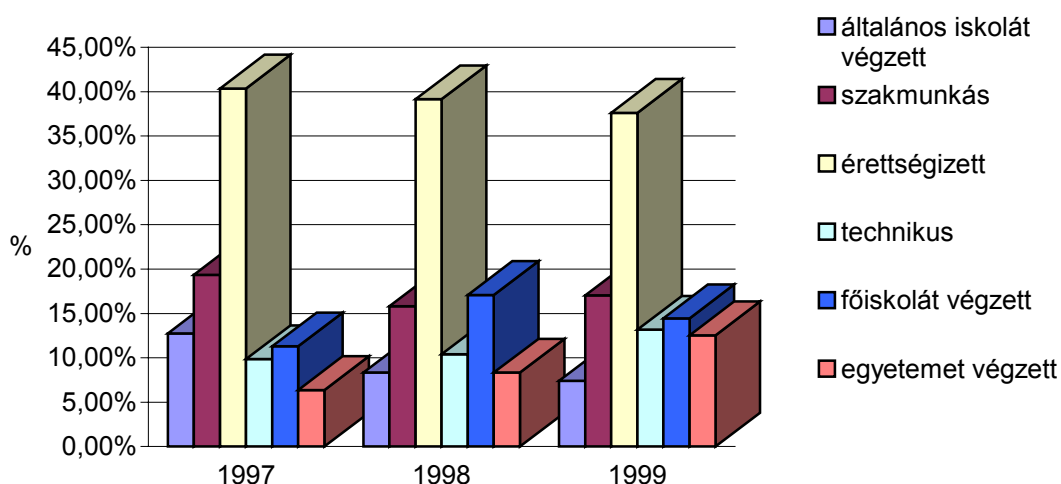
A bruttó hozzáadott érték régiók szerinti megoszlása a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és a halászat tekintetében 1999-ben az Észak-Alföldi régió 20,3 %-os, és a Nyugat-Dunántúli régió 12,6 %-os arányát mutatja. . [MAGYAR RÉGIÓK ZSEBKÖNYVE 2000 (2001)]

6. ábra: A megkérdezettek életkor szerinti megoszlása 1997-98-99-ben

Az életkor szerinti megoszlás azt mutatja, hogy minden évben a 41-50 év közöttiek aránya magas (1997), illetve kiemelkedően magas (1998 és 1999-es években). Százalékos megoszlást tekintve ezt a korosztályt követik azt 51-60 éves foglalkoztatottak, de 1997-ben még a 61-70 évesek is jelentős arányban – több, mint 20 % - vettek részt a mezőgazdasági termelőtevékenységben, ami nagy valószínűséggel még a kárpótlási törvény utóhatásának tekinthető, amikor még az idősebb korosztályt képviselők is elkezdtek gazdálkodni a visszakapott földön.

Ez utóbbiak reprezentáltsága a következő két évben már csak 5 % körüli arányt képviselt, amely változás az időközben lezajlott társadalmi-gazdasági változásoknak is tulajdonítható. Ennek oka abban keresendő, hogy a mezőgazdaság alacsony jövedelemtermelő képessége miatt, a kezdeti lelkesedés után sokan felhagytak a termeléssel.

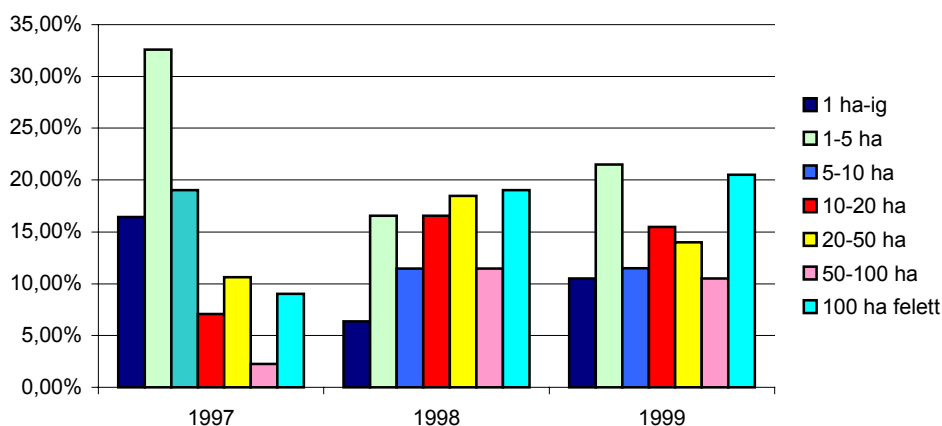

7. ábra: Szakképzettség szerinti megoszlás 1997-98-99-ben

A szakképzettség szerinti megoszlást tekintve magas az alap- és középfokú végzettségűek aránya. 1997-ben nagyon alacsony a felsőfokú képesítéssel rendelkezők száma, mivel még a 10 %-ot sem éri el. A következő két évben viszont már nő a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma, ami részben a sok un. „kényszervállalkozónak” tudható be.

4.2. A mezőgazdasági termelőtevékenységet folytató gazdaságok főbb jellemzői

4.2.1. A gazdaságok földterület szerinti megoszlása

8. ábra: A megkérdezettek földterületének (használat) nagyság szerinti megoszlása
1997-98-99-ben

A földterület nagyságára vonatkozó kérdés nem a tulajdonra, hanem a használatra vonatkozott. Az egy hektár alatti terület aránya 1997-ben volt a legmagasabb (16,29 %), majd 1998-ban 6,2 %-ra csökkent. 1999-ben ismét emelkedett kevéssel 10 % fölé. Az országos átlag 2000-ben 6,75 % volt. Az 1997-es magas százalékos arány még valószínűleg a kárpótlási törvénynek tulajdonítható.

Az 1 és 5 ha közötti földbirtokok szintén az 1997-es évben képviselték a legnagyobb százalékos arányt, 30 % fölötti értékkel, az azt követő két évben viszont csökkent 16,53, illetve 20,38 %-ra.

Az országos átlag 2000-ben 15,71 %, ez a csökkenés az időközben lezajlott birtokkoncentrációnak köszönhetően alakult ki.

Az 5-10 ha közötti gazdaságok aránya a 2000. évi 11,61 %-tól nem tér el szignifikánsan a vizsgált három évben, ami a konkrét értékeket tekintve rendre 18,94%, 11,57 % és 11,6 %.

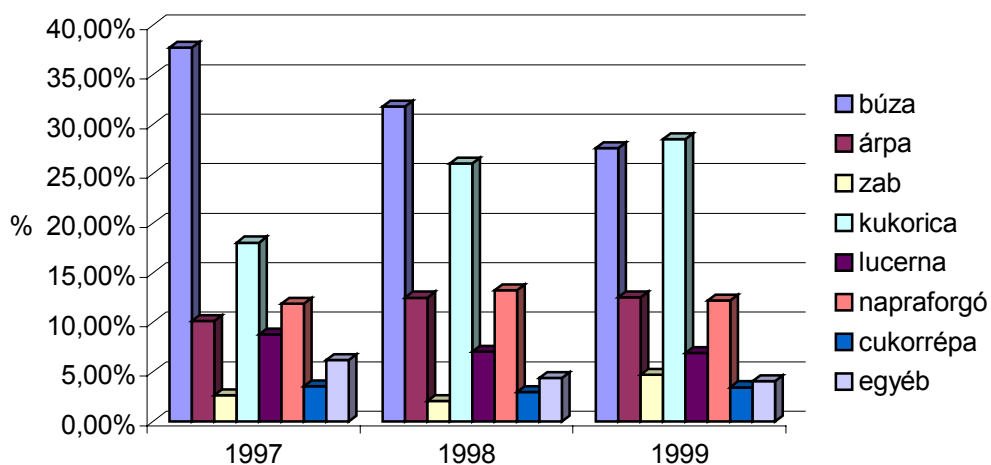
A 10-50 ha közötti földbirtok szintén a 2000. évi 30,06 %-ot jelentő országos átlag közelébe került, mivel az 1997-es 18,05 %-os érték a következő két évben 35,13 % illetve 27,27 % lett a mintában.

Az 50-100 ha között gazdaságok csekély arányt képviselnek mind a mintában (2,2 %, 11,57% és 10,34 %), mind pedig a 2000. évi országos adatot tekintve, ami 12,43 %.

A 100 ha fölötti gazdaságok aránya fokozatosan nő a vizsgált három évben 9,69 %-ról 19 %-on át 20,06 %-ig. A 2000. évi országos átlag 18,43 %.

Összegzésként megállapítható, hogy mind a mintában, mind pedig a 2000. évi országos átlagokat tekintve magas a kisbirtokok, illetve elfogadható szintű a 100 ha-nál nagyobb gazdaságok, viszont rendkívül alacsony, 10 % körüli a középbirtokok aránya, amelyek a hatékonyan működő családi gazdaságok alapját képezhetik.
[MAGYARORSZÁG MEZŐGAZDASÁGA A 2000. ÉVBEN]

4.2.2. A növénytermesztés jellemzése

9. ábra: A megkérdezettek által termesztett növények gyakorisága 1997-98-99-ben

A termesztett növények tekintetében a búza, árpa és kukorica aránya kiemelkedően magas mindhárom évet tekintve, jelentős továbbá a napraforgó és árpa termesztése is. A 2000. évi országos átlag [MAGYARORSZÁG MEZŐGAZDASÁGA A 2000. ÉVBEN] szerint az egyéni gazdaságok vetésterületének 74,26 %-án termeltek kalászos gabonát és kukoricát. A gazdasági szervezeteknél ez az arány 63,1 %. A kérdőíves felmérés alapján ez az érték az egymást követő években: 57,95 %, 71,07 % és 60,8 %. Lényeges eltérés ebben az esetben 1998-ban és 1999-ben mutatható ki. Az Észak-Alföldi régióban a búza termesztett mennyisége 634 ezer tonna, a kukoricáé 1128,9 ezer tonna. Ugyanezek az értékek a Nyugat-Dunántúli régiót tekintve a búza esetében 424,4 ezer tonna, míg a kukoricánál 477,9 ezer tonna. [MAGYAR RÉGIÓK ZSEBKÖNYVE 2000 (2001)] A zöldség-gyümölcs féléket tekintve szintén a hagyományos termékek, vöröshagyma, paprika, paradicsom, káposzta, illetve a szőlő, alma, szilva, meggy szerepel kiemelt nagyságrendben.

Az Észak-Alföldi régióban a hagyományos szántóföldi kultúrák (a Jász-Nagykun-Szolnok megyei részeken elsősorban a búza, a hajdú-bihariban e mellett a kukorica, cukorrépa, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei területeken még a burgonya termesztés) a meghatározók. E mellett szintén a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei körzetben a gyümölcsstermesztés (mindenek előtt az alma) jelentőségét kell megemlíteni.

A kontroll-régióknak választott Nyugat-Dunántúli régióban viszont az ipari növények (cukorrépa, napraforgó), a kalászosok és a kukorica vetésterülete jelentős. Ugyancsak említésre méltó a szőlő, almás, bogyós és csonthéjas ültetvények száma is. [KSH. MAGYARORSZÁG KISTÉRSÉGEI (ÉSZAK-ALFÖLD, NYUGAT-DUNÁNTÚL) (2000)]

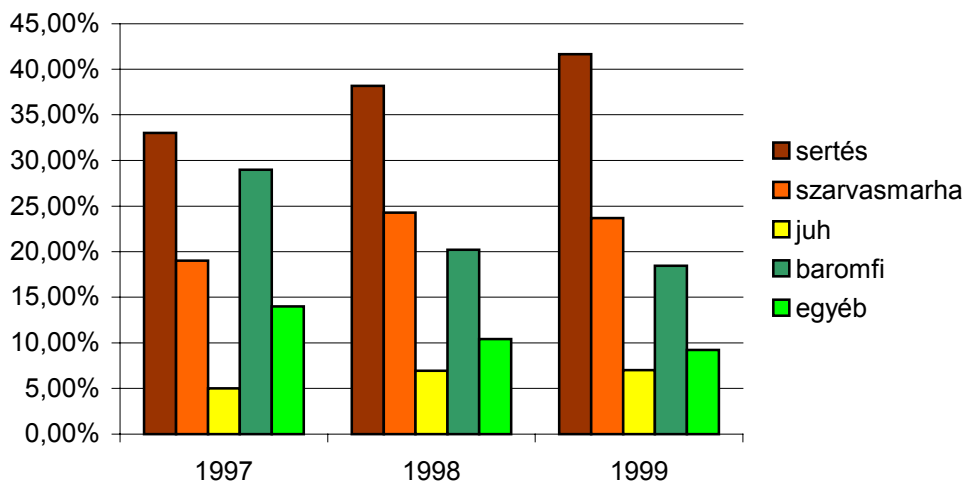
A termesztett zöldségfélék közül mindhárom évben a vöröshagyma, paradicsom, paprika, sárgarépa, petrezselyem, burgonya dominanciája volt a jellemző.

A gyümölcsfélék tekintetében pedig a három évet tekintve az alma, szőlő, szilva, meggy és őszibarack szerepeltek a legtöbb kérdőíven. A 2000. évi statisztikai adatok alapján az összes gyümölcssterület 44,24 %-án almát, 13,83 %-án meggyet, 8,55 %-án szilvát, míg 9,61 %-án őszibarackot termeltek. Tehát az összterület közel

80 %-át (76,23 %) fedi le a fenti gyümölcsfajták termesztési területe, míg az egyéb gyümölcsök (málna, ribizke, gesztenye) aránya 20 % körüli. [MAGYARORSZÁG MEZŐGAZDASÁGA A 2000. ÉVBEN]

4.2.3. Az állattenyésztés jellemzése

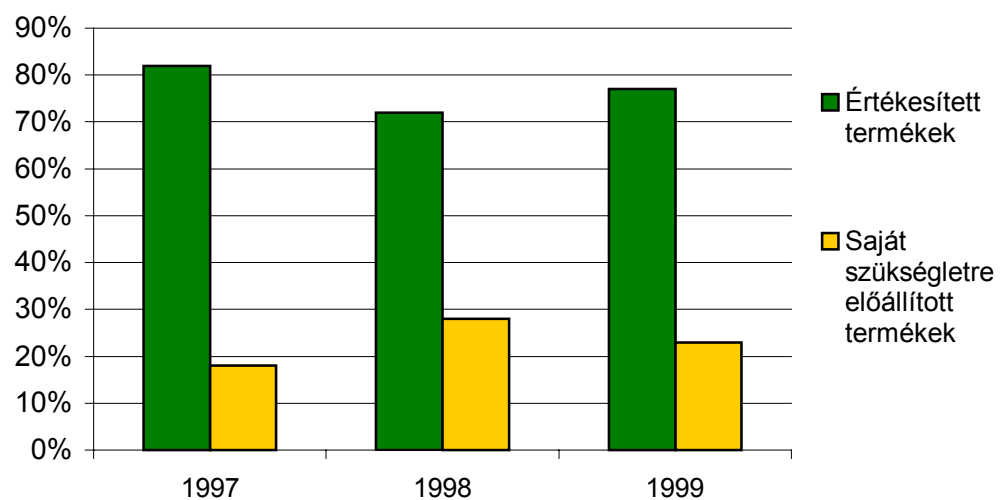
10. ábra: A megkérdezettek által tenyésztett állatok gyakorisága 1997-98-99-ben

Az állattenyésztés tekintetében szintén a hagyományos tenyésztési struktúrához igazodva jelentős a sertés-, szarvasmarha-, baromfi-, illetve juhtenyésztés. A növénytermesztéshez hasonlóan a több évtizedes gyakorlatnak megfelelően a sertés és szarvasmarha (több, mint 50 %) baromfi (20 % körüli aránya) a felmerülő nehézségek (értékesítési gondok, alacsony jövedelmezőség, stb.) ellenére a fajtaváltoztatásnak a legcsekélyebb jelét sem mutatja. A 2000. évi országos adatokat vizsgálva is a sertés, szarvasmarha, juh és a szárnyasok jelentik a tenyésztett állatok döntő többségét.

Az Észak-Alföldi régióban az állattenyésztés – főleg a sertés- és szarvasmarhatartás – változó súllyal van jelen a kistérségekben, de néhányban (pl. a karcagiban) jelentős a juhtenyésztés.

A kontroll Nyugat-Dunántúli régióban is számottevő a szarvasmarha, sertés és baromfiállomány. [KSH. MAGYARORSZÁG KISTÉRSÉGEI (ÉSZAK-ALFÖLD, NYUGAT-DUNÁNTÚL) (2000)]

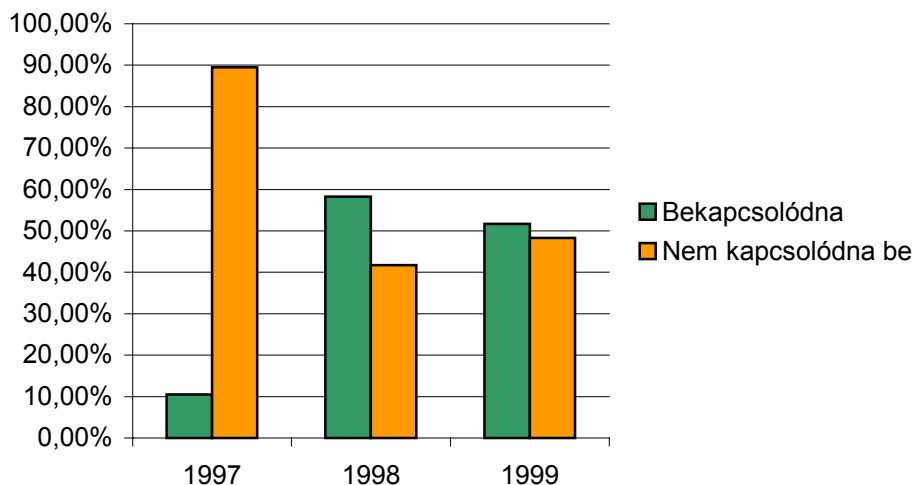
Az Észak-Alföldi régióban a tenyésztett sertések száma 1065 ezer db, a szarvasmarha pedig 183 ezer darab. A Nyugat-Dunántúli régióra jellemző érték a sertések számát tekintve 412 ezer darab, a szarvasmarhák darabszáma pedig 122 ezer volt 2000-ben. [MAGYAR RÉGIÓK ZSEBKÖNYVE 2000 (2001)]

11. ábra: A megkérdezettek által termelt termékek hasznosítási irány szerinti megoszlása

A megtermelt termékek viszonylatában mindhárom év gyakorlata azt bizonyítja, hogy a megkérdezettek nagy többsége értékesítésre termel, tehát a mezőgazdasági termelőtevékenység jövedelemszerző, illetve jövedelem-kiegészítő szerepe is igen jelentősnek mondható.

4.2.4. Az alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (turizmus) vizsgálata

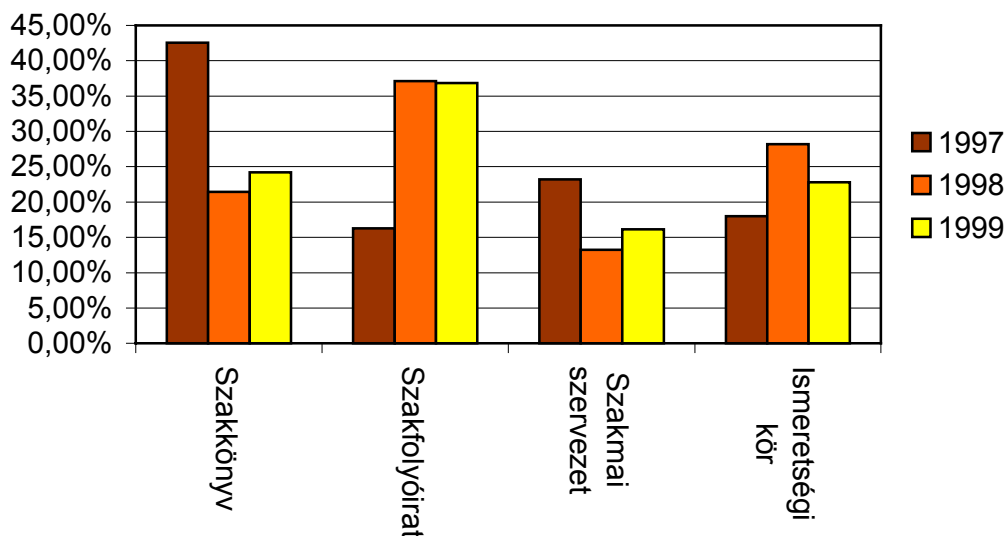

12. ábra: A megkérdezettek bekapcsolódási hajlandósága a turizmusba

Az alternatív jövedelemszerző lehetőségek közül a turizmus szerepét és várható hatását vizsgáltam. Megállapításom szerint kiemelt szerepe lehet a jövőben a megfelelő szakértelemmel lebonyolított falusi-, agro- és ökoturizmusnak. A megkérdezettek viszonylag magas százaléka (90 % körüli arányban) is úgy látta, hogy a gazdasági fejlődés egyik jelentős pillére lenne a jövőben a turizmus. 1997-ben viszonylag csekély ugyan (kevésbé 10 % fölötti) azoknak az aránya, akik úgy vélték, valamilyen módon be tudnának kapcsolódni a turizmusba, a következő két évben viszont sokkal többen gondolták úgy, - amit az 50 %-ra nőtt bekapcsolódási arány bizonyít – hogy részt tudnának vállalni az ilyen jellegű tevékenységben. Tulajdonítható ez mindenképp a turizmus területén kifejtett és évről-évre javuló marketing munkának (TV és rádió műsorok, pályázati lehetőségek, óriásplakátok, stb.) valamint annak a felismerésnek is, hogy a mezőgazdasági termelőtevékenység mellett szükség van a gazdaság egyéb szektoraiból szerzett jövedelmekre is, azaz a „több lábbon állás” kockázat csökkentő hatása e területen is érvényesülni látszik. A turizmusnak fontos tevékenységdiverzifikáló hatása jövedelemkiegyenlítő szerepében nem lebecsülhető.

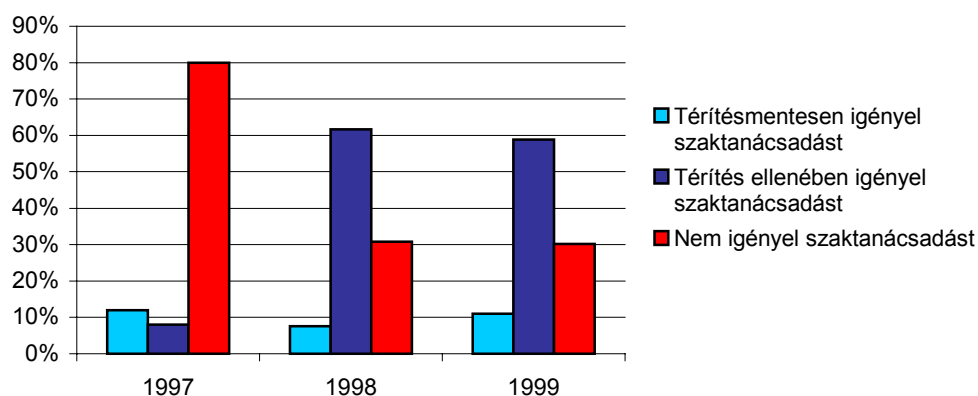
A két régiót tekintve a vendégéjszakák számára vonatkozó értékek közötti különbség, ami 1.616 ezer (Észak-Alföldi régió) és 3.614 ezer (Nyugat-Dunántúli régió) a természeti és egyéb adottságokon túlmenően elsősorban a területi elhelyezkedésből vezethető le.

4.3. A gazdálkodás eredményességét befolyásoló egyéb tényezők értékelése

13. ábra: A megkérdezettek információs forrásai

Információ szerzés tekintetében magas a szakfolyóiratok és szakkönyvek használata, ennél alacsonyabb az ismeretségi körből, tapasztalatcsere útján szerzett információk aránya, amely a technológiai fegyelem betartása, illetve a szakszerűség tekintetében nem minden esetben mondható optimálisnak. Túlzottan alacsonynak mondható viszont a szakmai szervezetek segítségével kapott információk aránya, amely a jövőben mindenképp megkülönböztetett figyelmet érdemel.

14. ábra: A megkérdezettek szaktanácsadás iránti igénye

A szaktanácsadás vonatkozásában öröndetes az a tény, hogy a tanácsadást elutasítók aránya 1997-től kezdve (amikor ez több, mint 80 % volt) a következő két évben 30 %-ra csökkent. Ugyancsak nőtt – kb. duplájára – azoknak az aránya, akik akár térítés ellenében is hajlandóak ezt a szolgáltatást igényelni. A külföldi gyakorlathoz hasonlóan ez a jelenség mindenképp biztatónak tekinthető a minőségi és a piacrajutási feltételeknek is minden szempontból megfelelő termék-előállítás vonatkozásában.

2. táblázat: A megkérdezettek körében a tevékenység sikerének tényezői

<i>1997-ben</i>	<i>1998-ban</i>	<i>1999-ben</i>
kitartó, kemény munka	fejlesztés	szakértelem
tapasztalat	felvásárló piac megléte	fejlesztés
gyors reagálóképesség	minőségi termékek előállítása	átlagosnál több munka
pályázati lehetőségek kihasználása	átlagosnál több munka	szakmai tapasztalat
összefogás a környező gazdákkal	szakértelem	gyors reagálóképesség
szakértelem	„több lábbon állás”, azaz tevékenység diverzifikálás	jó kapcsolatok, üzleti partnerek
		megfelelő piac
		támogatás
		minőségi termékek előállítása
		„több lábbon állás”

A tevékenység megítélése szempontjából a *siker okai* a következőkben összegezhetők:

- *Szakértelem:* amely minden évben szerepel, természetesen alapvető fontosságú mindennemű munka szempontjából.
- *Az átlagosnál hosszabb napi munkaidő:* a mezőgazdasági termelés sajátosságait figyelembe véve még ez sem hozza meg minden esetben a munkaidő arányában várható nyereséget (normál profitot) e nélkül azonban a sikeres tevékenység szinte teljesen kizárt.
- *A gyors reagálóképesség:* a kis- és közepes gazdaságok sikeres tevékenységének egyik legfőbb záloga az, hogy a változásokra viszonylag rövid idő alatt képesek reagálni (pl. termékváltás).
- *A minőségi termék-előállítás:* amely a jövőbeni piacra jutási lehetőségeket tekintve alapvető követelmény lesz.
- *A támogatások igénybevétele:* egyik jelentős tényezője a tőkehiánnyal küzdő gazdaságoknak.
- *„Több lábon állás”* – amely meghatározás tevékenység diverzifikálást jelent, mivel sok gazdaságnál a mezőgazdasági alaptevékenység mellett más jövedelemkiegészítő tevékenységet is folytatnak, (szolgáltatás, kereskedelem) illetve a mezőgazdaságban csak részmunkaidőben dolgoznak.

3. táblázat: A megkérdezettek körében a tevékenység kudarcának okai

<i>1997-ben</i>	<i>1998-ban</i>	<i>1999-ben</i>
magas termelési költség	alacsony felvásárlási árak	alacsony felvásárlási árak
alacsony felvásárlási árak	időjárási viszonyoknak való kiszolgáltatottság	időjárási viszonyoknak való kiszolgáltatottság
időjárási viszonyoknak való kiszolgáltatottság	magas termelési költség	magas termelési költség
nincs szerződéses fegyelem	tőkehiány	értékesítési nehézségek
biztosítás esetén sem megfelelő a kompenzáció	értékesítési nehézségek	tőkehiány
állami ösztönzés hiánya	esetenkénti túltermelés	támogatás hiánya
	támogatás hiánya	rossz gazdaságpolitika
	elavult géppark, illetve gépesítés hiánya	elavult géppark
	tervezhetőség hiánya	hitellelhetőség csekély

A gazdálkodók többsége a három év tapasztalatát tekintve az alábbi hatásoknak tulajdonította a kudarcokat:

- magas termelési költségek,
- alacsony felvásárlási árak,
- időjárás (aszály, belvíz, stb.),
- tőkehiány,
- értékesítési nehézségek,
- kevés hitelhez jutási lehetőség, magas hitelkamatok,
- elavult technikai háttér.

4. táblázat: A megkérdezettek körében a jövőbeni kibontakozás lehetőségei

<i>1997-ben</i>	<i>1998-ban</i>	<i>1999-ben</i>
a gazdaság területének növelése	támogatás	fejlesztés
fejlesztés	fejlesztés	a gazdaság területének növelése
monopóliumok részbeni megszüntetése	minőségi termékek előállítása	magasabb felvásárlási árak
egyéni és családi vállalkozások támogatása	piacbővítés	minőségi termékek előállítása
termékértékesítési lehetőségek az EU piacain	a gazdaság területének növelése	EU-hoz való csatlakozás
	érdekvédelmi szervezetek aktív tevékenysége	hitelhez jutás
	magasabb felvásárlási árak	új piacok feltárása
	fajtaváltás	új típusú szövetkezetek létrehozása
		jobb marketing munka

A jövőbeni kibontakozás lehetőségének feltételei a megkérdezettek véleményét összegezve a következőképpen mutatkoztak:

- technológiai fejlesztés (élő- és holtmunka vonatkozásában egyaránt),
- birtokkoncentráció,
- minőségi termék-előállítás,
- piacbővítés.

5. táblázat: A megkérdezettek körében a jövőbeni tevékenység gátló tényezői

<i>1997-ben</i>	<i>1998-ban</i>	<i>1999-ben</i>
kiszámíthatatlan piaci viszonyok	tőkehiány	támogatás hiánya
magas termelési költségek, alacsony felvásárlási árak	alacsony felvásárlási árak	alacsony felvásárlási árak
alacsony felvásárlási árak	magas termelési költségek	magas termelési költségek
nagy mennyiségű külföldről behozott áru	rossz agrárpolitika	tőkehiány
kiszámíthatatlan piaci szabályozó rendszer	magas hitelkamatok	kiszámíthatatlan piaci viszonyok
nem megfelelő hitellehetőség és magas hitelkamatok	kiszámíthatatlan piaci viszonyok	időjárási anomáliák visszatérései
	elaprózott birtokszerkezet	rossz gazdaságpolitika
		magas hitelkamatok
		túltermelés
		elaprózott birtokszerkezet

A kibontakozást leginkább gátló tényezőket a gazdálkodók az alábbiakban látják:

- magas termelési költségek,
- alacsony értékesítési árak,
- tőkehiány,
- elaprózódott birtokszerkezet,
- támogatások aránya, mértéke nem megfelelő,
- a hitelszerkezet és hitelkamatok nem igazodnak a piaci igényekhez.

6. táblázat: Az EU-hoz való csatlakozás előnyei a megkérdezettek szerint

<i>1997-ben</i>	<i>1998-ban</i>	<i>1999-ben</i>
bővülő piaci lehetőségek	várhatóan magasabb támogatások	magasabb támogatás
fejlettebb termelési technológia átvétele	nagyobb piac	értékesítési könnyebbség, a nagyobb piac révén
termeszthető termékek diverzifikációja	magasabb felvásárlási ár	magasabb felvásárlási árak
	szabályozott, kiszámíthatóbb piac	szabályozott piac
	magasabb színvonalú technika alkalmazása	minőségi termékek előállítása

Az Európai Unióhoz való csatlakozás megítélése szempontjából a megkérdezettek szerint előnyt jelent:

- magasabb támogatások,
- nagyobb felvevőpiac,
- magasabb felvásárlási árak,
- új és magasabb színvonalú termeléstecnológia alkalmazása.

7. táblázat: Az EU-hoz való csatlakozás hátrányai a megkérdezettek szerint

<i>1997-ben</i>	<i>1998-ban</i>	<i>1999-ben</i>
nem versenyképes a magyar termék	nem lesz versenyképes a magyar áru	Magyarország csak felvevőpiac lesz
jelentős tőkehiány	szigorú termelés szabályozás (kvóták)	termeléskorlátozás
technológiai fegyelem betartásához hiányoznak a feltételek	termőföld külföldi tulajdonba kerülése megfelelő garancia nélkül	a magyar termelők által teljesíthetetlen előírások
	Magyarország csak felvevőpiac lesz	

Az Európai Unióhoz való csatlakozásnál hátrányaként jelölik meg a következő tényezőket:

- a minőségi követelményeknek nem felelnek meg minden esetben a magyar termékek,
- több lesz a külföldről behozott áru,
- termelési kvóták alkalmazása,
- A jelenlegi feltételek mellett teljesíthetetlenek az Európai Unió által előírt technológiai és adminisztratív követelmények.

8. táblázat: A megkérdezettek véleménye a segítség igénylését tekintve

<i>1997-ben</i>	<i>1998-ban</i>	<i>1999-ben</i>
munkahelyteremtő beruházások	átképzés, továbbképzés	átképzés, munkahely létesítés
átképzések támogatása lehetőség és igény szerint	felsőoktatási intézményekben való továbbtanulás támogatása	tanfolyamok szervezése
továbbképzés	számítástechnikai ismeretek megszerzése	nyelvtanfolyamok
	nyelvtanulás	számítástechnikai ismeretek elsajátítása

A kérdőívet kitöltők mindhárom évben a sikeres tevékenység megvalósításához a következő segítséget igényelnek:

- a jelenleginél több átképzési, továbbképzési lehetőség,
- nyelvtanfolyamok, számítástechnikai ismereteket adó tanfolyamok szervezése,
- nagyobb volumenű munkahelyteremtő beruházás megvalósítása,
- a nem megfelelő anyagi háttérrel rendelkező fiatalok felsőoktatási intézményekben való továbbtanulásának megkülönböztetett támogatása.

9. táblázat: A megkérdezettek véleménye az oktatási intézmények szerepéről

<i>1997-ben</i>	<i>1998-ban</i>	<i>1999-ben</i>
átképzések, továbbképzések megvalósítása	felnötteknek szakmai átképzés, továbbképzés megvalósítása	átképzések, továbbképzések, nyelvtanfolyamok szervezése
kulturális és sportéletbe való aktív bekapcsolódás	nagyobb arányú bekapcsolódás a kulturális és sportéletbe	kulturális és sportrendezvények települési szinten
nyelvtanfolyamok szervezése	gyakorlati képzés megvalósítása	tangazdaságok működtetése
		kapcsolattartás a Munkaügyi Központokkal
		szaktanácsadás

Az oktatási intézmények szerepét a következőkben látják:

- az átképzések, továbbképzések, (számítástechnikai és idegennyelvi) tanfolyamok megvalósításának színtereként.
- a vidéki települések kulturális és sportéletben való nagyobb arányú részvétel.
- modellgazdaságok működtetése (gyakorlati képzés és továbbképzés).

A mintából kapott eredmények és a statisztikai adatok egyaránt igazolják azt a hipotézisemet, hogy a mezőgazdasági termelés szerkezete, jellemzői az agráralakulás ellenére nem változtak.

A földhasználatot tekintve megállapítható, hogy a mintából kapott eredmény, ami a kisbirtokok magas, a középbirtokok csekély, és a nagyobb területű gazdaságok elfogadható szintű arányát mutatja, a régiós statisztikai adatokkal is alátámasztható. Ez a duális birtokstruktúra mielőbbi módosításra szorul, ami a középbirtokok

arányának növelésén alapuló hatékonyan működő családi gazdaságok kialakulását jelenti.

Ugyanakkor a hatékonyságot szem előtt tartva, az üzemi struktúrák tekintetében a nagyüzemek (szövetkezeti és egyéb mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdasági társaságok) létezését sem lehet kétségbe vonni.

A növénytermesztés és állattenyésztés tekintetében dominánsak a hagyományos termékek (búza, kukorica, sertés, szarvasmarha). Csekély számú gazdálkodó adott a termékszerkezet-váltásra utaló (pl. fénymag, erdősítés, méhcsalád, strucc) válaszokat. Ezt a megállapítást támasztja alá POPP J. (2001.) is, aki annak a véleményének ad hangot, hogy "az agrárgazdaság strukturális alkalmazkodásában nem történt komoly elmozdulás az elmúlt években, ami elengedhetetlen az EU csatlakozásra való eredményes felkészülés érdekében." A csatlakozás időpontjától függetlenül is szükséges mind a termék-, mind pedig a birtokstruktúra racionális, elsősorban hatékonysági szempontok figyelembevételén alapuló módosítása.

A megvalósítás során azonban indokolt figyelembe venni FERTŐ I. - L.J. HUBBARD (2001.) tanulmányában leírtakat, miszerint „Magyarországnak megnyilvánuló komparatív előnye van az élőállatok, a hús és húskészítmény, a zöldség és gyümölcs, az olajos magvak, a fa és parafa esetében.”

Az a tény, hogy a megkérdezettek többsége értékesítésre termel, bizonyítja a mezőgazdasági termelés jövedelemszerző, illetve jövedelemkiegészítő szerepét a vidéki népesség számára.

A tevékenységhez szükséges információk tekintetében növelni kell a szakmai szervezetek szerepét.

A tevékenység sikerének megítélésénél kiemelt helyen szerepel az átlagosnál (8 óra) lényegesen hosszabb napi munkaidő, a minőségi termék előállítás, a támogatások és hitelek igénybevétele, amely a forráshiányt hivatott csökkenteni, valamint a "többlábon állásként" megfogalmazott tevékenység diverzifikálás. Az Európai Unióhoz való csatlakozás megítélése szélsőséges, hiszen a válaszadók egyaránt feltétel nélküli bizalommal, illetve erős kétségekkel tekintenek a jövőbe.

Külön kiemelendő a szinte minden kérdőívben megfogalmazott igény az információkhoz jutásra vonatkozóan, ami tanfolyamok, átképzések, szaktanácsadás, gyakorlati modellezés megvalósítását jelenti.

5. A MEZŐGAZDASÁGI ERŐFORRÁSOK TÖBBIRÁNYÚ FELHASZNÁLÁSÁNAK ELEMZÉSE

5.1. Az értékelésbe bevont alanyok (minta) kiválasztása

Az anyagi és szellemi erőforrások alternatív felhasználási lehetőségeinek megismertetése és jövőbeni hatásának elemzése különösen fontos az érintett gazdasági szereplők vonatkozásában.

A különböző vidékfejlesztési programok készítésekor nélkülözhetetlenné válik az erőforrások feltérképezése és hatékony, több területen történő felhasználásuk meghatározása. Ennek tükrében válik fontossá az e területen dolgozó **szakemberek** gyakorlati tapasztalatokon is alapuló értékítélete.

Kiemelt szerepet tulajdonítok a **jövő vidéki értelmiségét** képező – jelenleg az agrárfelsőoktatásban tanuló – hallgatók véleménynyilvánításának is. Rajtuk nagymértékben múlik majd a vidéki térségek jövőjének alakulása, amelynek pozitív irányú befolyásolása csak megfelelő szintű ismeretek birtokában lehetséges.

Összehasonlításra ad alapot a két csoport értékelése a vizsgált tényezők vonatkozásában, az elemzés nyomán pedig meghatározhatók az erőforrás felhasználásnak azok a részterületei, amelyek a válaszadók többségének véleménye szerint a legfontosabbak és befolyásolásuk mértéke is meghatározó a vidéki térségek jövője szempontjából.

Kérdőíves felmérés segítségével jutottam a szükséges adatokhoz.

A minta első csoportját az Észak-Alföldi régióban dolgozó és a SAPARD programokhoz kapcsolható tevékenységekben résztvevő szakemberek (183 fő) alkották.

A második csoportot pedig a Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Főiskolai Karának hallgatói (a 2000. évben 241 fő, a 2001. évben pedig 461 fő) képezték.

Feltételeztem, hogy a minta két csoportját alkotók véleménye – a különböző szintű és mennyiségű ismeret birtokában – jelentősen eltér egymástól.

(Az országos szintű, reprezentatív mintavételt a rendelkezésemre álló erőforrások nem tették lehetővé, az elérhető statisztikai adatbázis pedig nem tartalmaz a jelenlegi vizsgálatba bevonható értékeket.)

A kétéves összehasonlító elemzést indokoltá teszi, hogy a vidékfejlesztés és a hozzá kapcsolódó fogalomrendszer csak néhány éve került be a köztudatba. Ezért a vidéki térségekről kapott új információk a megítélést viszonylag rövid idő alatt is jelentősen módosíthatják.

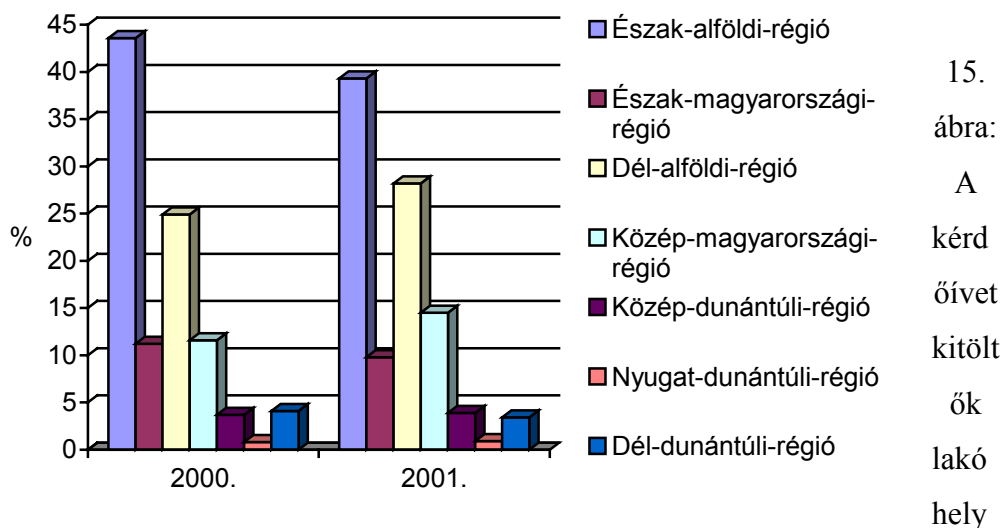
5.2. A minta általános jellemzése

A következő táblázatok a kérdőívet kitöltő hallgatók környezetéről (lakóhely, szülők iskolai végzettsége) adnak információt.

10. táblázat: A kérdőívet kitöltők lakóhelyének régió szerinti megoszlása

	Régió megnevezése	A régióból kérdőívet kitöltők létszáma/fő		Az összlétszámhoz képest %-ban	
		2000.	2001.	2000.	2001.
1.	Észak-alföldi-régió	105	181	43,6	39,3
2.	Észak-magyarországi-régió	27	45	11,2	9,8
3.	Dél-alföldi-régió	60	130	24,9	28,2
4.	Közép-magyarországi-régió	28	67	11,6	14,5
5.	Közép-dunántúli-régió	9	18	3,7	3,9
6.	Nyugat-dunántúli-régió	2	4	0,8	0,9
7.	Dél-dunántúli-régió	10	16	4,1	3,4
Összesen:		241	461	100	100

Forrás: Saját számítás

ének régió szerinti megoszlása

Mindkét évben a hallgatók többségének az Észak-Alföldi, a Dél-Alföldi, és a Közép-Magyarországi régióban található a lakóhelye, amely a későbbi értékítéletük szempontjából azért fontos, mivel e területeken – az alföldi jelleg dominanciáján alapulva – jelentős a mezőgazdasági termelőtevékenység aránya. A megoszlást magyarázza a felsőoktatási intézmény elhelyezkedése (Mezőtúr város, Jász-Nagykun-Szolnok megye), mivel évekre visszamenőleg is elsősorban a vonzáskörzetből került ki arányait tekintve a magasabb hallgatói létszám.

11. táblázat: A kérdőívet kitöltők szüleinek iskolai végzettsége

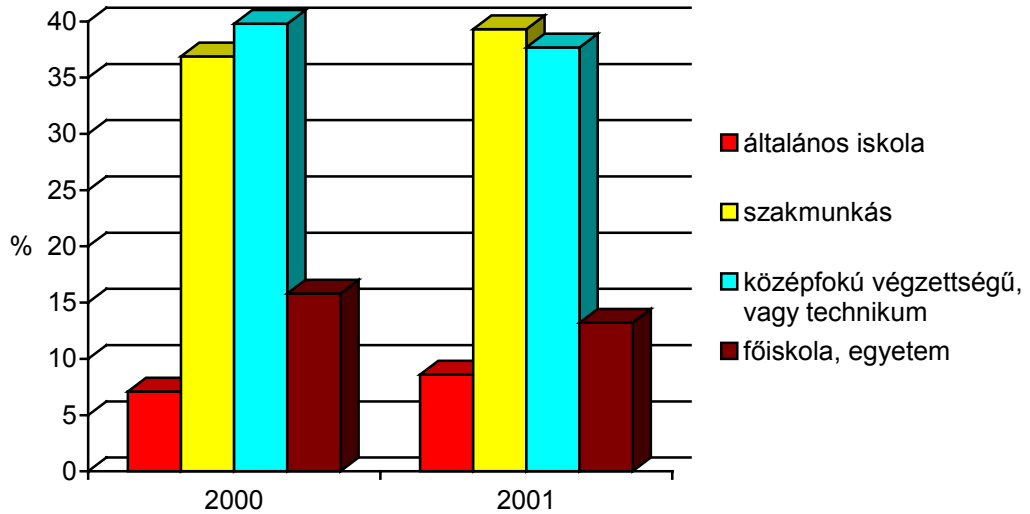
Iskolai végzettség	Apa/fő		Iskolai végzettség foka % (apa)		Anya/fő		Iskolai végzettség foka % (anya)	
	2000.	2001.	2000.	2001.	2000.	2001.	2000.	2001.
általános iskola	17	40	7,1	8,6	23	54	9,5	11,7
szakmunkás	89	181	36,9	39,3	56	121	23,2	26,2
középfokú végzettségű, vagy technikum	96	174	39,8	37,7	135	217	56	47,1
főiskola, egyetem	38	61	15,8	13,2	27	68	11,2	14,8
Összesen	240*	456**	99,6	98,9	241	460***	100	99,8

* egy válasz hiányzik a 241-hez

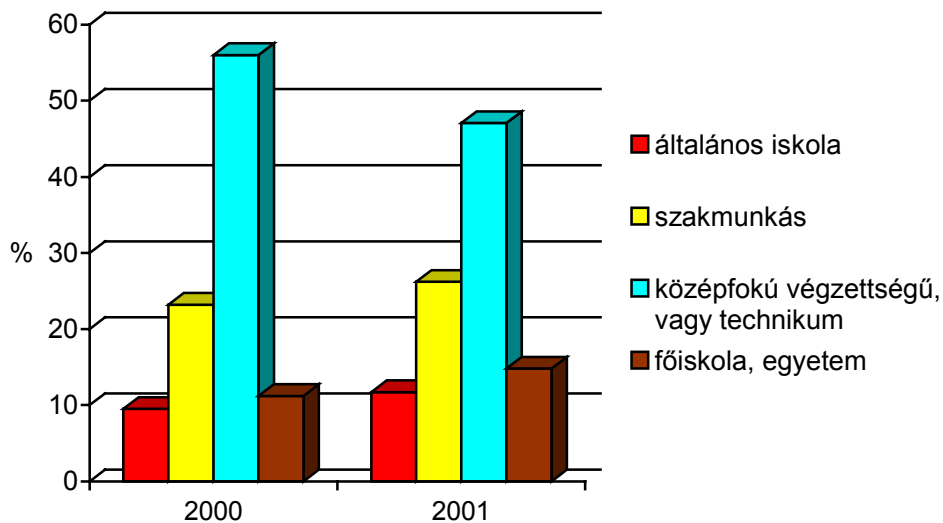
** 5 válasz hiányzik a 461-hez

*** 1 válasz hiányzik a 461-hez

Forrás: Sajat számítás

16. ábra: Szülők iskolai végzettsége (apa)

17. ábra: Szülők iskolai végzettsége (anya)

A 2000. és a 2001. évben mindkét szülő iskolai végzettségét tekintve 80 % fölötti értéket képvisel a közép- és alapfokú végzettséggel rendelkező szülők aránya. Ezen belül is 40 % fölötti az apák közül a szakmunkás és általános iskolát végzettek száma. Az anyák esetében pedig 50 % körül alakult a középfokú képesítésű szülők száma. Meggyőződésem, hogy a szülők iskolai végzettsége és a lakókörnyezetből kapott információk lényegesen befolyásolják a hallgatói értékítéletet.

5.3. Az elemzésbe vont (anyagi és humán) erőforrások felhasználását mutató területek felsorolása

A kérdőíven 14 olyan állítás szerepelt, amely véleményem szerint jelentősen befolyásolja a vidéki térségek jövőbeni fejlődését és utal a mezőgazdasági (anyagi- és szellemi erőforrások) többirányú hasznosítására.

A vizsgálatba vont területek a következők:

- X₁ = Az agrárgazdaság fenntartható fejlődése.
- X₂ = Munkaalkalom teremtés (az agrárgazdaságban a nagyobb élők munká felhasználást igénylő tevékenységek, beruházások támogatása, így a népesség eltartóképesség növekedése).
- X₃ = Vidéki infrastruktúra fejlesztése.
- X₄ = Közösségi szerveződések felkarolása, támogatása, szerepe (elsősorban termelői közösségek).
- X₅ = Új termékek, termelési eljárások bevezetése.
- X₆ = A szolgáltató szektor fejlesztése (elsősorban a gazdaságok működését segítő szolgáltatások).
- X₇ = Szükség szerint a termelési funkció háttérbe szorítása, a táj- és természetvédelem előtérbe kerülése, illetve az ezt szolgáló termelési eljárások bevezetése).
- X₈ = Foglalkoztatást javító szociális mezőgazdaság.
- X₉ = Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (pl. turizmus fejlesztése).
- X₁₀ = Az EU-hoz való csatlakozás.
- X₁₁ = A folyamatos oktatás, továbbképzés, ismeretátadás – szaktanácsadás.
- X₁₂ = Az emberi tényezők (polgármester, vezetők személyisége).
- X₁₃ = A tanult fiatalok vidéken maradása.
- X₁₄ = Kötődés a vidékhez, a vidéki életforma szeretete (falumegújítás, falufejlesztés).

I. Az anyagi erőforrás-felhasználás dominens hatását jelentő területek:

- X₁ = Az agrárgazdaság fenntartható fejlődése.
- X₅ = Új termékek, termelési eljárások bevezetése.

- X_7 = Szükség szerint a termelési funkció háttérbe szorítása (a táj- és természetvédelem előtérbe kerülése, illetve az ezt szolgáló termelési eljárások bevezetése).
- X_8 = Foglalkoztatást javító szociális mezőgazdaság.
- X_2 = Munkaalkalom teremtés (az agrárgazdaságban a nagyobb élők munkafelhasználást igénylő tevékenységek, beruházások támogatása, ezáltal a népességeltartó képesség növekedése).
- X_3 = Vidéki infrastruktúra fejlesztése.
- X_6 = A szolgáltató szektor fejlesztése (elsősorban a gazdaságok működését segítő szolgáltatások).

II. A humán erőforrás dominanciáján alapuló területek:

- X_{14} = Kötődés a vidékhez, a vidéki életforma szeretete (falumegújítás, falufejlesztés).
- X_9 = Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (pl. turizmus fejlesztése).
- X_{10} = Az EU-hoz való csatlakozás.
- X_{11} = A folyamatos oktatás, továbbképzés, ismeretátadás – szaktanácsadás.
- X_4 = Közösségi szerveződések felkarolása, támogatása, szerepe (elsősorban termelői közösségek).
- X_{12} = Az emberi tényezők (polgármester, vezetők személyisége).
- X_{13} = A tanult fiatalok vidéken maradása.

Ezeket az állításokat a többszemponú elemzés megvalósítása érdekében kétféleképpen kértem véleményezni.

5.3.1. A vizsgálatba vont területek vidékfejlesztést befolyásoló hatásának elemzése

5.3.1.1. Fontossági sorrend megállapítása

Az első szempont az állítások fontossági sorrendjének megadása volt. Az SPSS program alapján történt feldolgozás eredményét az alábbi táblázatok szemléltetik.

12. táblázat: Fontossági sorrend 2000. év

Fontossági sorrend		Megnevezés	Értékszám
1.	X ₂	Munkaalkalom teremtés (az agrárgazdaságban a nagyobb élők munkája felhasználást igénylő tevékenységek, beruházások támogatása, így a népességeltartó képesség növekedése).	4,2573
2.	X ₃	Vidéki infrastruktúra fejlesztés.	4,5851
3.	X ₁₁	A folyamatos oktatás, továbbképzés, ismeretátadás – szaktanácsadás.	6,2448
4.	X ₁	Az agrárgazdaság fenntartható fejlődése.	6,3817
5.	X ₁₃	A tanult fiatalok vidéken maradása.	7,2780
6.	X ₁₀	Az EU-hoz való csatlakozás.	7,4689
7.	X ₈	Foglalkoztatást javító szociális mezőgazdaság.	7,5602
8.	X ₇	Szükség szerint a termelési funkció háttérbe szorítása (a táj- és természetvédelem előtérbe kerülése, illetve az ezt szolgáló termelési eljárások bevezetése).	7,9585
9.	X ₁₂	Az emberi tényezők (polgármester, vezetők személyisége).	8,112
10.	X ₅	Új termékek, termelési eljárások bevezetése.	8,4025
11.	X ₉	Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (pl. turizmus fejlesztése).	8,9046
12.	X ₆	A szolgáltató szektor fejlesztése (elsősorban a gazdaságok működését segítő szolgáltatások).	9,1369
13.	X ₄	Közösségi szerveződések felkarolása, támogatása, szerepe (elsősorban termelői közösségek).	9,1701
14.	X ₁₄	Kötődés a vidékhez, a vidéki életforma szeretete (falumegújítás, falufejlesztés).	9,3610

Forrás: Saját számítás

13. táblázat: Fontossági sorrend 2001. év

Fontossági sorrend		Megnevezés	Értékszám
1.	X ₂	Munkaalkalom teremtés (az agrárgazdaságban a nagyobb élők munkája felhasználást igénylő tevékenységek, beruházások támogatása, így a népességeltartó képesség növekedése).	4,1052
2.	X ₃	Vidéki infrastruktúra fejlesztés.	5,3219
3.	X ₁	Az agrárgazdaság fenntartható fejlődése.	5,784
4.	X ₁₁	A folyamatos oktatás, továbbképzés, ismeretátadás – szaktanácsadás.	5,8829
5.	X ₁₀	Az EU-hoz való csatlakozás.	7,3357
6.	X ₁₃	A tanult fiatalok vidéken maradása.	7,4105
7.	X ₅	Új termékek, termelési eljárások bevezetése.	7,7281
8.	X ₇	Szükség szerint a termelési funkció háttérbe szorítása (a táj- és természetvédelem előtérbe kerülése, illetve az ezt szolgáló termelési eljárások bevezetése).	8,205
9.	X ₈	Foglalkoztatást javító szociális mezőgazdaság.	8,2433
10.	X ₁₂	Az emberi tényezők (polgármester, vezetők személyisége).	8,3934
11.	X ₉	Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (pl. turizmus fejlesztése).	8,4127
12.	X ₆	A szolgáltató szektor fejlesztése (elsősorban a gazdaságok működését segítő szolgáltatások).	8,71
13.	X ₄	Közösségi szerveződések felkarolása, támogatása, szerepe (elsősorban termelői közösségek).	9,3872
14.	X ₁₄	Kötődés a vidékhez, a vidéki életforma szeretete (falumegújítás, falufejlesztés).	9,5707

Forrás: Saját számítás

Megállapítható, hogy a fontossági sorrend alapján a lényeges eltérés a két besorolás között nincs. A vidékfejlesztés szempontjából legfontosabbnak ítélték a munkaalkalom teremtést, a vidéki infrastruktúrafejlesztést, az oktatást és az agrárgazdaság fenntartható fejlődését.

A leginkább elhanyagolható a hallgatók véleménye alapján a szolgáltató szektor, a közösségi szerveződések és a vidéki életforma szeretete.

A 2001. évben a jelentős hallgatói létszámnövekedést – kiemelten a levelező tagozaton tanuló hallgatók arányát – figyelembe véve indokoltnak tartottam a két tagozaton tanulókat külön-külön is értékelni.

Feltételeztem, hogy a levelező tagozaton tanuló hallgatók, akinek jelentős hányada többéves munkaviszonnyal rendelkezik, más megítélést tanúsítanak a vizsgált kérdéseket tekintve. A kapott eredményt a következő táblázat szemlélteti.

14. táblázat: A 2001-ben kiadott kérdőívekre adott válaszok összehasonlítása

S.sz.	Levelező tagozatos hallgatók megítélése (2001)		Nappali tagozatos hallgatók megítélése (2001)	
	1.	Munkaalkalom teremtés.	3,9286	Munkaalkalom teremtés.
2.	Vidéki infrastruktúra fejlesztés.	5,2571	Vidéki infrastruktúra fejlesztés.	5,3867
3.	Az agrárgazdaság fenntartható fejlődése.	5,7393	A folyamatos oktatás, továbbképzés, ismeretátadás – szaktanácsadás.	5,6906
4.	A folyamatos oktatás, továbbképzés, ismeretátadás – szaktanácsadás.	6,0753	Az agrárgazdaság fenntartható fejlődése.	5,8287
5.	A tanult fiatalok vidéken maradása.	7,1470	Az EU-hoz való csatlakozás.	6,7790
6.	Új termékek, termelési eljárások bevezetése.	7,3513	A tanult fiatalok vidéken maradása.	7,6740
7.	Szükség szerint a termelési funkció háttérbe szorítása, a táj- és természetvédelem előtérbe kerülése, illetve az ezt szolgáló termelési eljárások bevezetése.	7,6918	Új termékek, termelési eljárások bevezetése.	8,1050
8.	Az EU-hoz való csatlakozás.	7,8925	Az emberi tényezők.	8,2707
9.	Foglalkoztatást javító szociális mezőgazdaság.	8,1828	Foglalkoztatást javító szociális mezőgazdaság.	8,3039
10.	Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (pl. turizmus fejlesztése).	8,4588	A szolgáltató szektor fejlesztése.	8,3591

S.sz.	Levelező tagozatos hallgatók megítélése (2001)		Nappali tagozatos hallgatók megítélése (2001)	
	11.	Az emberi tényezők.	8,5161	Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (pl. turizmus fejlesztése).
12.	A szolgáltató szektor fejlesztése.	9,0609	Szükség szerint a termelési funkció háttérbe szorítása, a táj- és természetvédelem előtérbe kerülése, illetve az ezt szolgáló termelési eljárások bevezetése.	8,7182
13.	Közösségi szerveződések felkarolása, támogatása, szerepe.	9,3656	Közösségi szerveződések felkarolása, támogatása, szerepe.	9,4088
14.	Kötődés a vidékhez, a vidéki életforma szeretete.	9,5448	Kötődés a vidékhez, a vidéki életforma szeretete.	9,5967

Forrás: Saját számítás

A két év értékszámait összevetve jelentős különbség – a táj- és természetvédelem kérdéskörét kivéve – nem látható. Az egyetlen jelentős véleménykülönbség magyarázata lehet az életkorbeli eltérés (a levelező tagozatos hallgatók átlagéletkora magasabb) és az a tény, hogy többségük munkahellyel is rendelkezik, ahol gyakrabban szembesülnek az esetleges környezeti károkkal és hatásukat a jövőre vonatkoztatottan kellő komolysággal értékelik.

5.3.1.2. A befolyásolás mértékének meghatározása

A másik szempont szerint a **befolyásolás mértéke** alapján 1 és 5 közötti pontszámmal kértem a válaszokat a következő értékelési kód szerint:

5 – igen jelentős

4 – jelentős

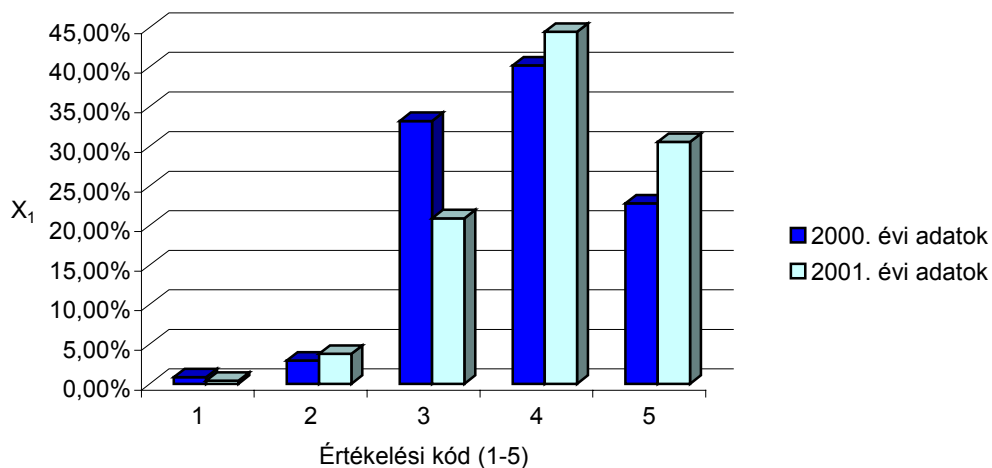
3 – közepes befolyású

2 – csekély befolyással bíró

1 – elhanyagolható

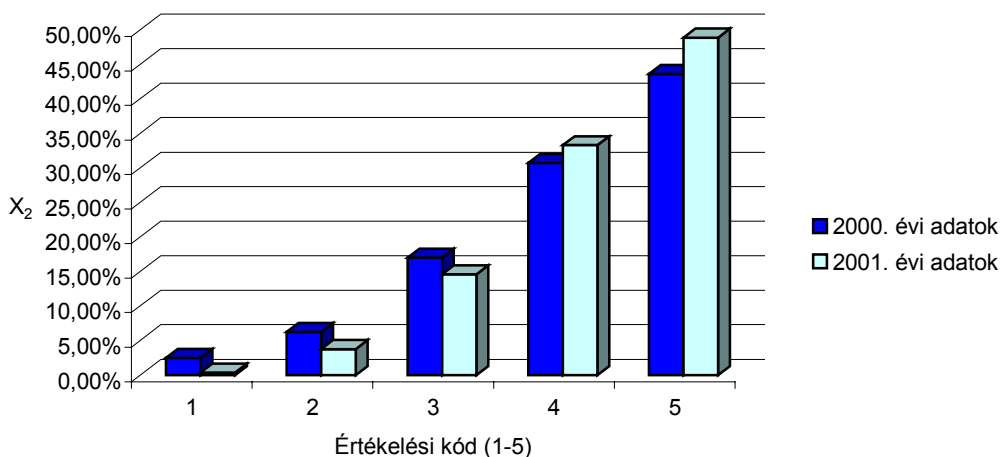
Ennek alapján először az egyes számértékekhez tartozó válaszok arányát figyelembe véve százalékos formában értékeltem az állítások szerepét. (Az ábrák szerkesztéséhez szükséges adatbázist a melléklet tartalmazza.)

A kapott eredmények a következők:

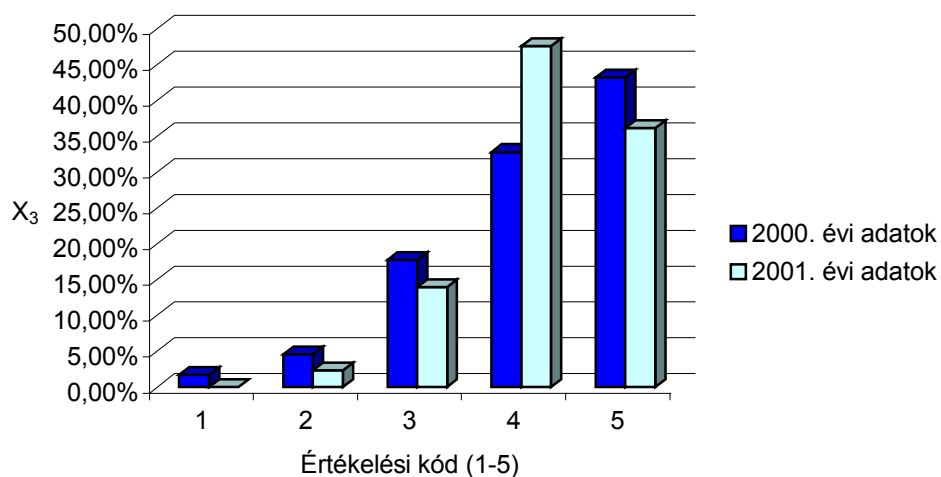
18. ábra: Az agrárgazdaság fenntartható fejlődése (X_1)

Az agrárgazdaság fenntartható fejlődése mindkét évben a jelentős befolyásolást jelentő 4-es értéket kapta 40 % feletti arányban. A 2001. évben az előző évhez képest a közepes befolyásolás megítélése több mint 10 %-kal csökkent, az igen jelentős hatás viszont majdnem ugyanilyen mértékű emelkedést mutat. Az eltérést valószínűleg a fogalom jelentésének ismertségében bekövetkezett változás (mind többen tudják a fenntartható fejlődés tartalmát) okozza.

19. ábra: Munkaalkalom teremtés, nagyobb élömunka felhasználást igénylő tevékenység támogatása (X_2)

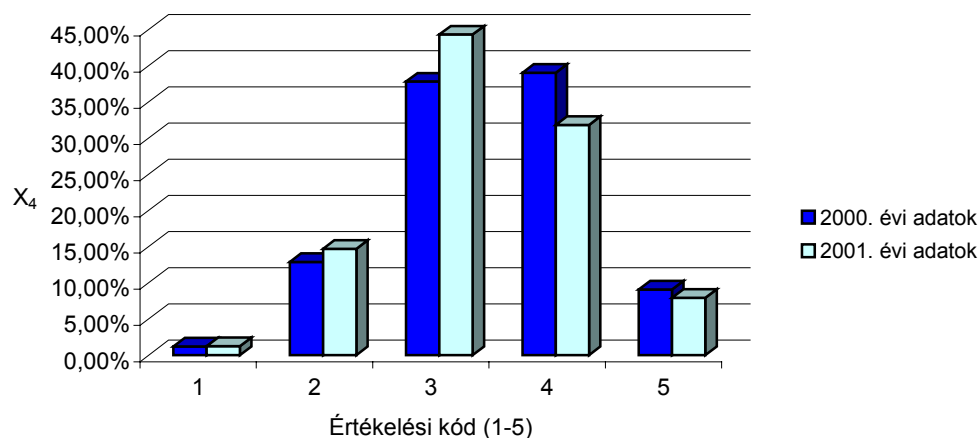
Mindkét évben egyértelműen látszik, hogy a munkaalkalom teremtés megítélésekor a kiemelkedően magas arányú (40 % fölötti), azaz igen jelentős befolyást jelentő érték az állítás fontosságát alátámasztja. A munkalehetőség bárhol (faluk vagy város) az egyik legfontosabb hatótényezőnek tekinthető a további fejlődés szempontjából.

20. ábra: Vidéki infrastruktúra fejlesztés (X_3)

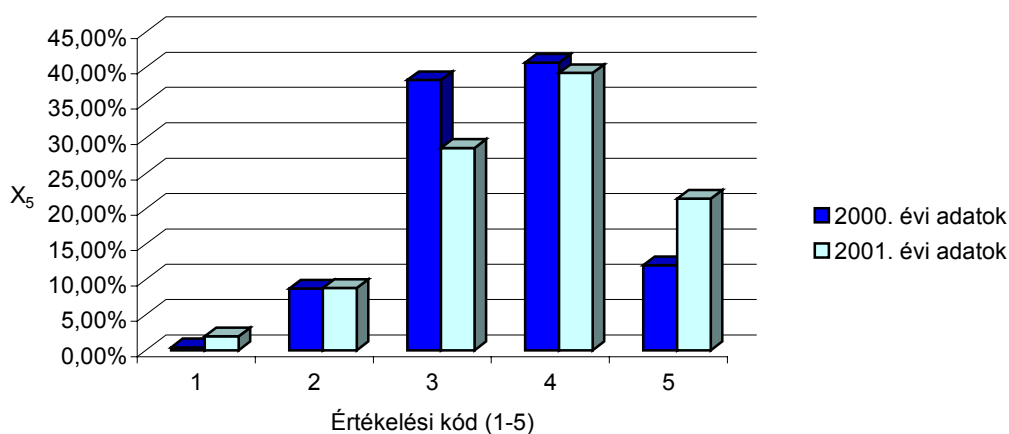
A 2000. évben a közepes befolyásolást jelentő értékszám (17,8 %) aránya a következő évre csökkent (13,95 %-ra). A jelentős hatást mutató értékelés viszont nagy arányban, 32,8 %-ról 47,55 %-ra növekedett.

A vidéki életminőség javításában jelentős szerepet tulajdonítanak az infrastruktúra fejlesztésének (40 % körüli értékkel). Bizonyítandó, hogy megfelelő infrastrukturális háttér nélkül (szilárd burkolatú úthálózat, telefon, csatornázás, stb.) nemcsak a lakosság életminősége romlik, hanem a munkahelyteremtő beruházások megvalósításának esélye is csökken.

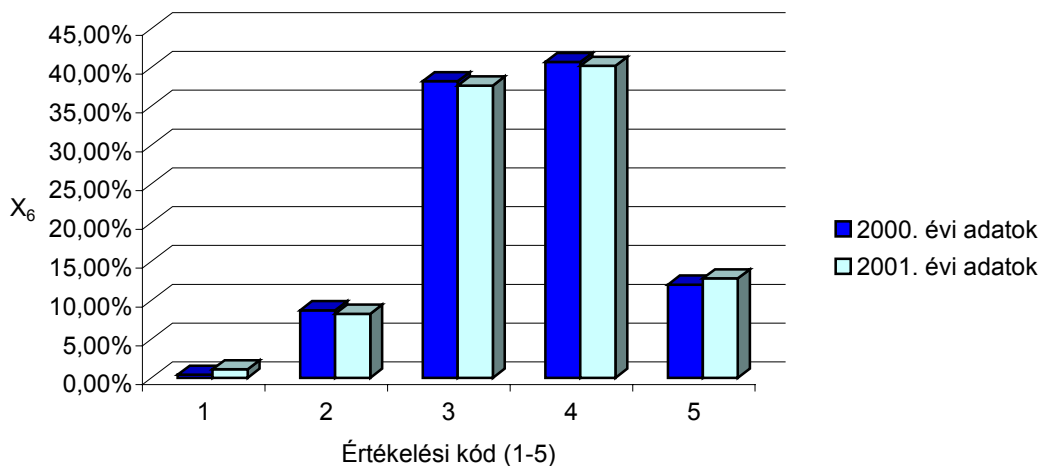
21. ábra: Közösségi szerveződések felkarolása, támogatása, szerepe (X_4)

A közösségi szerveződések szerepét szinte azonos arányban értékelték közepes befolyással bírónak, illetve jelentősnek. Az értékelés oka lehet, hogy még nem ismerték fel a közösségi szerveződések döntéshozatalbeli (pl. civilszervezetek), kulturális, hagyományőrző (pl. néptánc csoport) valamint a termelést segítő, biztonságosabbá tevő (pl. értékesítő szövetkezet) szerepét. A szövetkezés pedig az elmúlt évtizedekben működő, úgynevezett munka típusú szövetkezetek esetleges negatív tapasztalataira emlékezve (és nem ismerve azt, hogy ez csak a szövetkezetek egyik lehetséges formája) jelenleg inkább bizonytalanra teszi a termelőket.

22. ábra: Új termékek, termelési eljárások bevezetése (X_5)

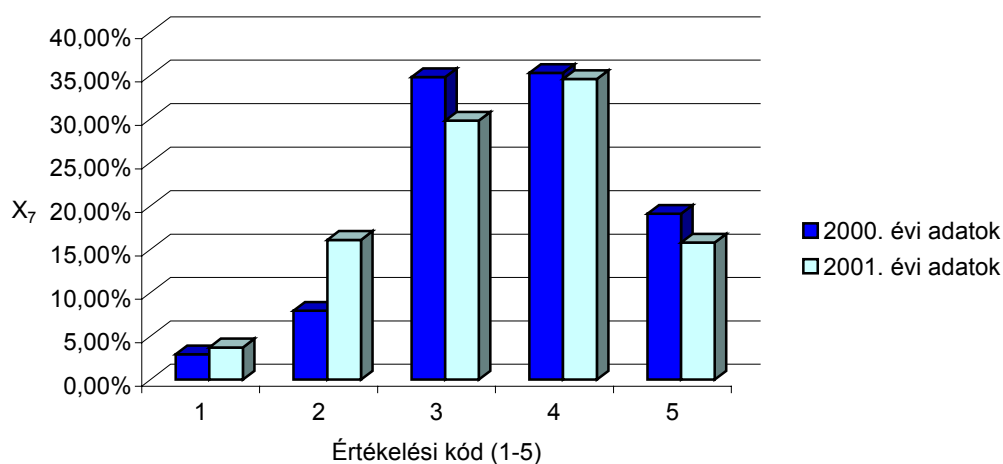
Az új termékek, termelési eljárások bevezetésének értékelése mindkét évben szinte azonos megítélést kapott. Benne foglaltatik esetlegesen a termelési szerkezetváltást magában foglaló igény (40,7 % és 40,15 %), illetve az újjal szembeni bizonytalanság (38,2 % és 37,6 %) is.

23. ábra: A szolgáltató szektor fejlesztése (X_6)

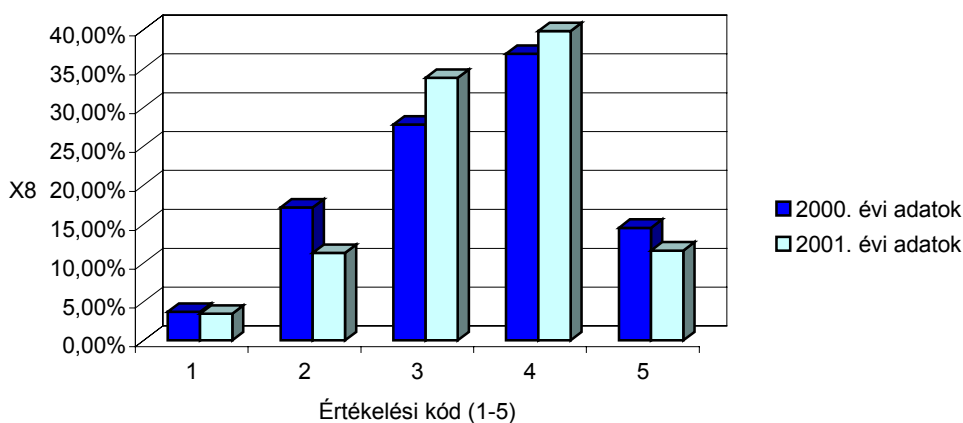
Minden értékszámot tekintve szinte teljes megfelelés van az állítás befolyásoló mértékét célzó megítélés tekintetében. Közel azonos arányban ítélték jelentősnek, illetve közepes befolyásúnak a szolgáltatások fejlesztését, hiszen ez a mindennapi életben jelentkező problémák megoldását is jelentősen megkönnyíti (nem kell távoli városba utazni pl. jogi tanácsért, ha ez a teleházak működtetése révén megoldható). A termeléshez kapcsolódó szolgáltatások (pl. szaktanácsadás, technológiai-, illetve egyéb bemutatók megvalósítása) pedig megkönnyítik a munkavégzést.

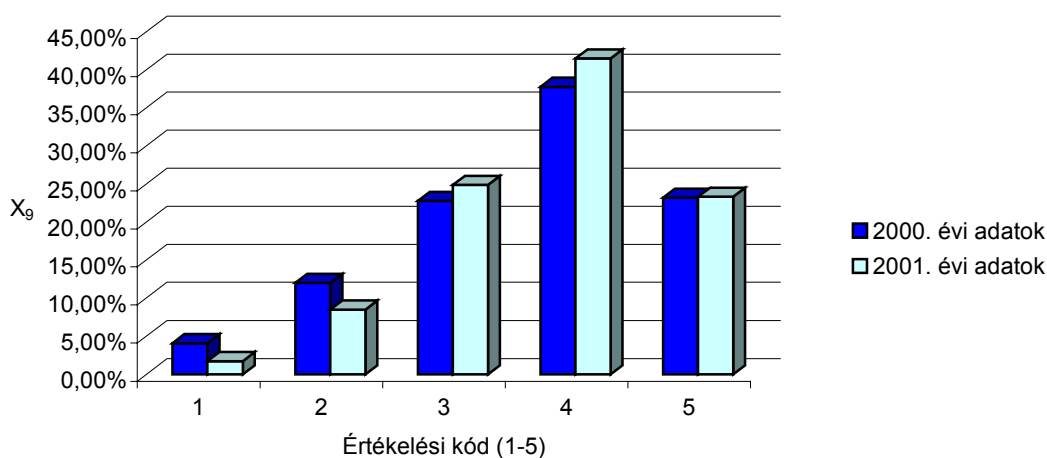
24. ábra: Szükség szerint a termelési funkció háttérbe szorítása, a táj- és természetvédelem előtérbe kerülése (X₇)

Az arányokat tekintve ebben az esetben is azonos nagyságrendet képvisel a közepes befolyással bíró és a közepes alatti, illetve a jelentős és a fölötti megítélés. Szintén az információhiány lehet az oka annak, hogy még mindig nincs benne a köztudatban elég súllyal a természeti környezet ésszerű használatának és megóvásának fontossága. Véleményem szerint ez az a terület, amelynek a jövőben kiemelt fontosságot kell tulajdonítani nemcsak a vidéken élők, hanem valamennyiünk jövője érdekében azért, hogy hosszú távon egyáltalán lehessen jövőről beszélni.

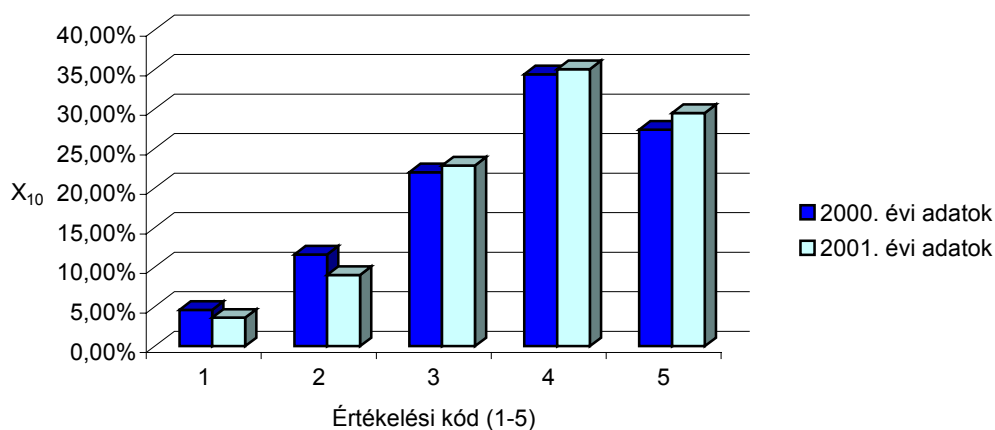
25. ábra: Foglalkoztatást javító szociális mezőgazdaság (X₈)

A többség az előző állításhoz hasonlóan közepes szintű, vagy jelentős mértékű befolyást tulajdonít a szociális alapon megvalósuló mezőgazdasági termelésnek. Ezen állítás szerint a termelés hatékonyságának fontosságát megelőzi a munkaalkalom teremtés. A vidéki térségek jövőjét tekintve – figyelembe véve a környezeti terhelést és a pszichés tényezőket egyaránt – az ilyen típusú termelőtevékenység megvalósítása bizonyos mértékig indokolt lehet (hatékonyságot kizáró kis birtokméret, más településre ingázást nem vállalók számára).

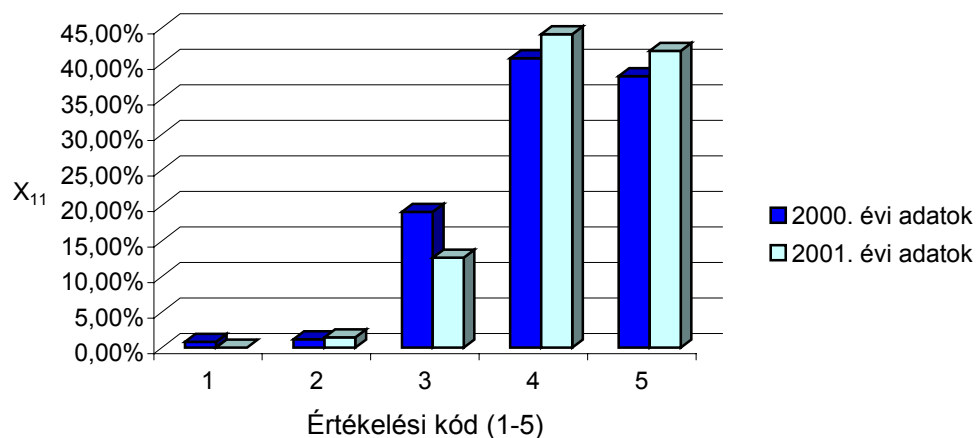
26. ábra: Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (X_9)

A vidéken lehetséges alternatív jövedelemszerzési lehetőségek megvalósítása többségében jelentősnek ítéltetett. A diverzifikáció valamennyi tevékenységet tekintve kockázatsökkentő tényezőnek minősül. Az egyik legfontosabb kiegészítő jövedelemszerzési lehetőség a falusi turizmus megvalósításában rejlik. Természetesen nem minden település és lakóingatlan alkalmas erre, de még alkalmasság esetén is rendkívül sok szakismeretet igényel e tevékenység megfelelő szintű megvalósítása. Mindenki számára, aki érdekelt a falusi turizmusban, mind a vendégfogadáshoz szükséges ismeretek megszerzéséhez, mind pedig a megfelelő infrastrukturális háttér kialakításához meg kell adni a szükséges segítséget.

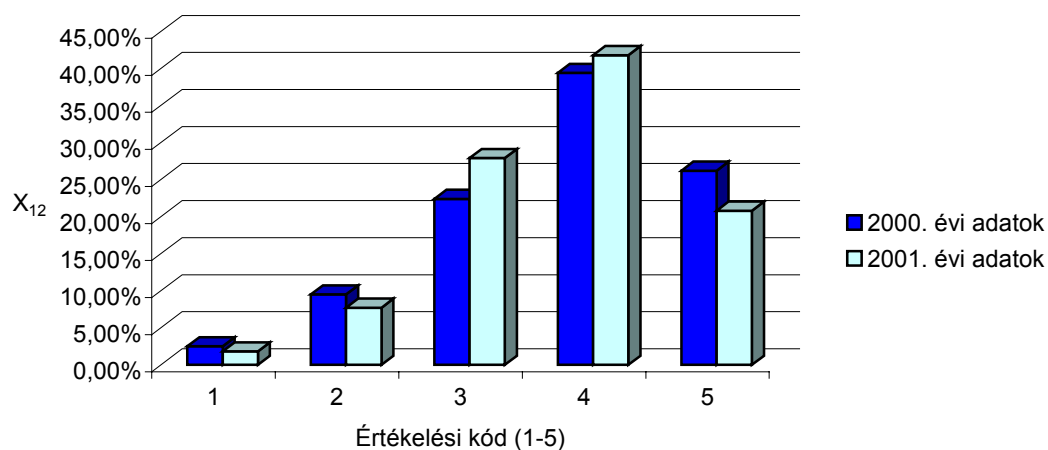
27. ábra: Az EU-hoz való csatlakozás (X_{10})

Az Európai Unióhoz való csatlakozást legtöbbször jelentősnek ítélik, amelynek alapja lehet egy fejlettebb gazdasági közösséghez való tartozás fontosságának felismerése, valamint a közvélemény által tanúsított – néha talán túlzó – várakozás a csatlakozás megvalósításával kapcsolatban.

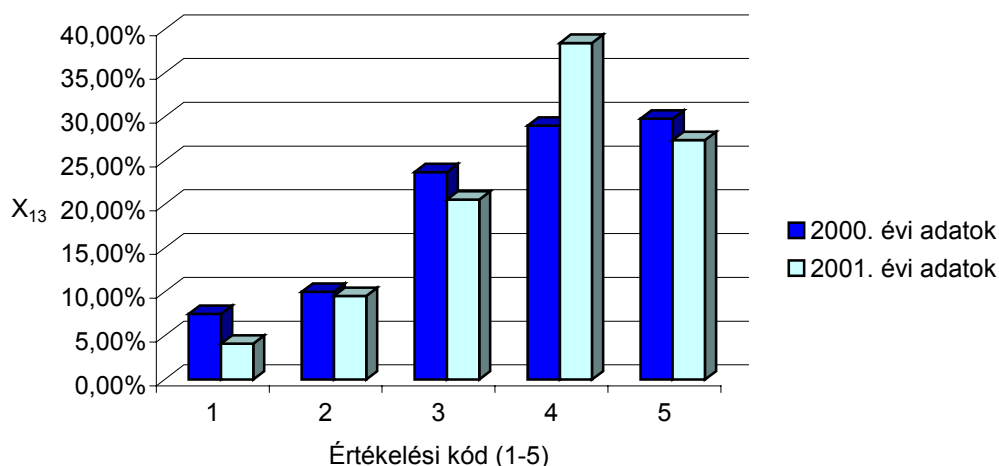
28. ábra: A folyamatos oktatás, továbbképzés, ismeretátadás (X_{11})

A véleményezők többségétől 4-es és 5-ös értéket kapott a folyamatos oktatás, továbbképzés, szaktanácsadás szerepe. Ez az eredmény is megerősíti azt a törekvésemet, amely a Ph.D. értekezés megírásához vezetett, vagyis milyen módon lehet biztosítani ezt a lehetőséget a vidéki lakosság számára.

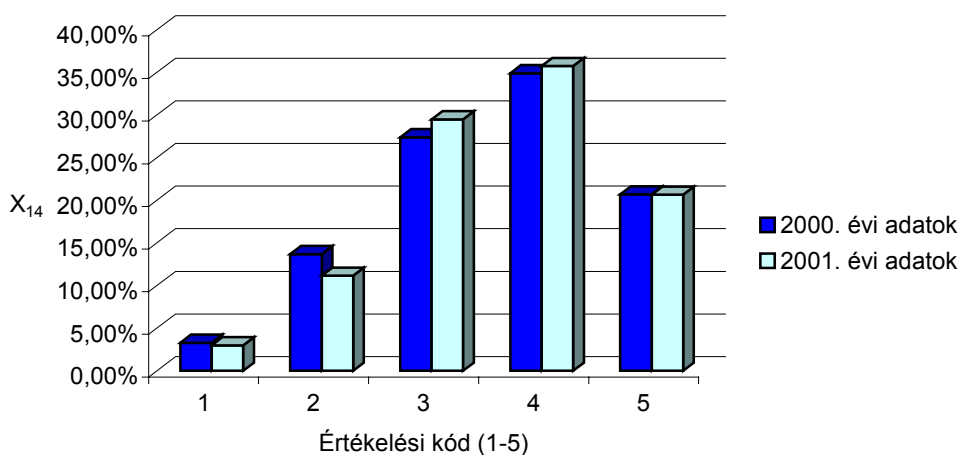
29. ábra: Az emberi tényezők (X_{12})

A gazdasági szereplők emberi tulajdonságainak szerepe a többség véleménye szerint fontos. Nemcsak a vidéki térségekben – ahol talán különösen felértékelődik ez a szerep – hozhat jelentős pozitív változásokat egy-egy meghatározó személyiség tevékenysége. A gazdaság bármely szektorában dolgozó vezetők és a lakosság emberi tulajdonságai, együttműködése, problémamegoldó képessége jelentős mértékben hat, segíti vagy éppen gátolja az adott térség fejlődését. Viszont a legrátermettebb ember is tehetetlen bizonyos korlátokkal terhelt (pl. megfelelő infrastruktúra, szolgáltatás hiányát mutató) környezetben.

30. ábra: A tanult fiatalok vidéken maradása (X₁₃)

A tanult fiatalok vidéken maradásának a 2001. évben kiugróan magas (38,45 % arányt tulajdonítanak jelentős szerepet, de nem sokkal maradnak el az ennél nagyobb arányú befolyásolást jelentő százalékarányok sem. A tanult (többségében diplomás) fiatalok aktív közreműködése nélkül megvalósíthatatlan nemcsak a vidéki, de más települések fejlődése is.

31. ábra: Köötődés a vidékhez, a vidéki életforma szeretete (X₁₄)

A vidéki életforma szeretetének szintén az átlagosnál nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a válaszadók. Adódik ez a vélemény abból, hogy ez a „pénz nyelvére” nem lefordítható állítás magában foglalja annak a lehetőségét, hogy az esetenként szerényebb vidéki életkörülmények ellenére sem válik vonzóbbá néhány ember számára a városi életforma. A vidéki települések arculata, az ott élők által követett viselkedési normák azonban – bármilyen célból – az odalátogatók számára közvetítik a kötődés mértékét.

A következőkben a kapott értékek (1 és 5 között) alapján számtani átlagot, szórást és relatív szórást számítottam. A számítás célja az volt, hogy valamennyi tényező befolyásoló hatását együttesen értékelve egymással is összehasonlíthatóak legyenek a kapott eredmények, a szórás és relatív szórások alapján pedig megítélhető legyen a vélemények eltérésnek mértéke.

15. táblázat: A vidéki térségek jövőjét befolyásoló tényezők értékelése 2000. év

Fontossági sorrend	Megnevezés	X	Szórás δ	Relatív szórás σ (%)
1.	X11	4,141	0,893	21,6
2.	X3	4,112	0,907	22
3.	X2	4,066	0,898	22,1
4.	X1	3,813	0,704	18,5
5.	X12	3,772	0,678	18
6.	X10	3,685	0,622	16,9
7.	X9	3,639	0,615	16,9
8.	X13		0,609	16,7
9.	X7	3,598	0,598	16,6
10.	X14	3,560	0,556	15,6
11.	X6	3,552	0,676	19
12.	X4	3,419	0,643	18,8
13.	X8	3,415	0,545	16
14.	X5	3,407	0,561	16,5

Forrás: Saját számítás

16. táblázat: A vidéki térségek jövőjét befolyásoló tényezők értékelése 2001. év

Fontossági sorrend	Megnevezés	X	Szórás δ	Relatív szórás σ %
1.	X2	4,286	1,054	24,6
2.	X11	4,254	0,991	23,3
3.	X3	4,176	0,941	22,5
4.	X1	4,004	0,813	20,3
5.	X13	3,761	0,682	18,1
6.	X9	3,753	0,661	17,7
7.	X10	3,731	0,641	17,2
8.	X12	3,727	0,674	18,1
9.	X5	3,701	0,645	17,4
10.	X14	3,607	0,581	16,1
11.	X6	3,544	0,663	18,7
12.	X8	3,447	0,629	18,3
13.	X7	3,434	0,534	15,5
14.	X4	3,302	0,602	18,2

Forrás: Saját számítás

A kapott átlagértékek alapján mindkét évben ugyanazok – bár nem azonos sorrendben – az állítások kerültek az első négy helyre.

Ezek a következők:

- az oktatás,
- a munkaalkalom teremtése,
- a vidéki infrastruktúra fejlődése,
- az agárgazdaság fenntartható fejlődése.

A legcsekélyebb befolyásoló hatásúnak az alábbi állítások bizonyultak:

- a szolgáltató szektor fejlesztése,
- a foglalkoztatást javító szociális mezőgazdaság,
- a közösségi szerveződések.

Jelentősebb eltérés csak az új termékek, termelési eljárások bevezetése és a termelési funkciók háttérbe szorítása, a táj- és természetvédelem előtérbe kerülésének megítélésében van.

A szórás értékszámait azt mutatják, hogy csak az első négy helyen szereplő tényezők esetében tapasztalható az átlagtól való nagyobb arányú eltérés. A relatív szórások alapján szintén nem állapítható meg lényeges különbség az átlagtól való átlagos (15,5 és 24,6 %) eltérés tekintetében.

5.4. A kapott eredmények összehasonlító elemzése

A hallgatói véleményeket a következőkben összehasonlítottam a szakemberek értékelésével.

17. táblázat: A SAPARD program által támogatott tevékenységek hatásának minősítése a szakemberek által

Fontossági sorrend		Átlagos minősítési pontszám
1.	Vidéki infrastruktúra fejlesztése	4,8
2.	Mezőgazdasági vállalkozások beruházásai	4,6
3.	Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek	4,5
4.	Növény- és állategészségügyi ellenőrzés és minőségjavítás	4,5
5.	Vízgazdálkodás	4,1
6.	A SAPARD célterületekkel összefüggő technikai segítségnyújtás	4,1
7.	A gazdaságok működését segítő szolgáltatások fejlesztése	4,0
8.	Környezet- és tájvédelmet szolgáló mezőgazdasági termelési eljárások	4,0
9.	Falumegújítás- falufejlesztés, vidéki műemlékek védelme	3,9
10.	Termelői közösségek (csoportok) létrehozása, megalakítása	3,7
11.	Földnyilvántartás korszerűsítése	3,6
12.	Talajjavítás és tagosítás	3,4
13.	Erdészeti fejlesztések	3,1

Forrás: Tripsánszki (2001)

Kiemeltem azokat a tevékenységeket, ahol az általam készített kérdőíves felmérés állításai és a SAPARD program által támogatott tevékenységek **tartalmukat tekintve megfeleltethetők** egymásnak.

18. táblázat: A tevékenységek összehasonlító táblázata

Szakértők által felállított sorrend és átlagérték (1-13)		Hallgatók által felállított sorrend és átlagérték (1-14)		
		2000.	2001.	
1. 4,8	Vidéki infrastruktúra fejlesztése	2. 4,11	3. 4,17	Vidéki infrastruktúra fejlesztés (X ₃)

Szakértők által felállított sorrend és átlagérték (1-13)		Hallgatók által felállított sorrend és átlagérték (1-14)		
		2000.	2001.	
2. 4,6	Mezőgazdasági vállalkozások beruházásai	3. 4,06	1. 4,28	Munkaalkalom teremtés (az agrár-gazdaságban a nagyobb élőmunka felhasználást igénylő tevékenységek, beruházások) (X ₂)
3. 4,5	Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek	7-8. 3,63	6. 3,75	Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (pl. turizmus fejlesztése) (X ₉)
7. 4,0	A gazdaságok működését segítő szolgáltatások fejlesztése	11. 3,55	11. 3,54	A szolgáltató szektor fejlesztése (elsősorban a gazdaságok működését segítő szolgáltatások) (X ₆)
8. 4,0	Környezet- és tájvédelmet szolgáló mezőgazdasági termelési eljárások	9. 3,59	13. 3,43	Szükség szerint a termelési funkció háttérbe szorítása (a táj- és természetvédelem előtérbe kerülése, illetve az ezt szolgáló termelési eljárások bevezetése) (X ₇)
9. 3,9	Falumegújítás- falufejlesztés, vidéki műemlékek védelme	10. 3,56	10. 3,6	Kötődés a vidékhez, a vidéki életforma szeretete (falumegújítás, falufejlesztés) (X ₁₄)
10. 3,7	Termelői közösségek (csoportok) létrehozása, megalakítása	12. 3,41	14. 3,3	Közösségi szerveződések felkarolása, támogatása, szerepe (elsősorban termelői közösségek) (X ₄)

Forrás: Saját számítás

A hallgatói véleményeket és a szakemberek értékelését összevetve megállapítható, hogy bár minden állítás alacsonyabb átlagértéket kapott a hallgatóktól, az átlagok alapján felállítható sorrend tekintetében viszont – az alternatív jövedelemszerzési lehetőségek kivételével – nincs lényeges eltérés.

Összefoglalásként az a megállapítás tehető, hogy a vidéki térségek jövőjét befolyásoló állítások (amelyek a mezőgazdasági erőforrások többirányú felhasználását mutatták) a különböző módszerrel történt elemzések alapján fontosságukat tekintve közel azonos megítélést kaptak. Legfontosabbnak ítélték az információhoz jutás, folyamatos oktatás, ismeretátadás, képzés, szaktanácsadás, a munkaalkalom teremtés és a vidéki infrastruktúra fejlesztésének szerepét. Nincs jelentős véleménykülönbség e területen a hallgatók és a szakemberek között sem, tehát a hipotézist ez alapján el kell vetnem.

6. A MEZŐGAZDASÁGI ERŐFORRÁSOK TÖBBIRÁNYÚ HASZNOSÍTÁSÁT BEMUTATÓ MODELLGAZDASÁG SZEREPE A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

6.1. Az informáltság és az értékítélet kapcsolata

A korábban már vizsgálatba vont hatótényezők és a folyamatos oktatás, továbbképzés, ismeretátadás - szaktanácsadás közötti kapcsolat szorosságának elemzéséhez elkészítettem a jellemzők korrelációs mátrixát mind a két évre vonatkozóan. A korrelációs mátrixok a mellékletben található.

Feltételeztem, hogy az informáltság és az értékítélet között szoros pozitív korreláció van, az informáltság pedig az oktatás révén növelhető.

Az alábbi táblázat mutatja a korrelációs együtthatók értékeit:

19. táblázat: A vizsgált jellemzők és az oktatás (X_{11}) kapcsolata

Vizsgált jellemzők	A vizsgált jellemzők és az oktatás kapcsolatának korrelációs együtthatói	
	2000	2001
X_1 = Az agrárgazdaság fenntartható fejlődése.	0,88	0,97
X_5 = Új termékek, termelési eljárások bevezetése.	0,67	0,86
X_7 = Szükség szerint a termelési funkció háttérbe szorítása (a táj- és természetvédelem előtérbe kerülése, illetve az ezt szolgáló termelési eljárások bevezetése).	0,81	0,72
X_8 = Foglalkoztatást javító szociális mezőgazdaság	0,74	0,6
X_2 = Munkaalkalom teremtés (az agrárgazdaságban a nagyobb élők munkafelhasználást igénylő tevékenységek, beruházások támogatása, így a népességeltartó képesség növekedése).	0,96	0,95
X_3 = Vidéki infrastruktúra fejlesztése.	0,97	0,99
X_6 = A szolgáltató szektor fejlesztése (elsősorban a gazdaságok működését segítő szolgáltatások).	0,63	0,6
X_{14} = Kötődés a vidékhez, a vidéki életforma szeretete (falumegújítás, falufejlesztés).	0,9	0,86
X_9 = Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek (pl. turizmus fejlesztése).	0,94	0,9
X_4 = Közösségi szerveződések felkarolása, támogatása, szerepe (elsősorban termelői közösségek).	0,54	0,34
X_{13} = A tanult fiatalok vidéken maradása.	0,98	0,98
X_{12} = Az emberi tényezők (polgármester, vezetők személyisége).	0,96	0,86
X_{10} = Az EU-hoz való csatlakozás.	0,98	0,97

Forrás: Saját számítás

A kapott értékek alátámasztják a hipotézisben megfogalmazott állítást, mivel minden esetben - bár különböző mértékben ugyan - de pozitív korreláció van az egyes jellemzők között.

Ez alapján a determinisztikus összefüggés bizonyítottnak tekinthető.

Szoros pozitív korreláció van az informáltság és az agrárgazdaság fenntartható fejlődése, a munkaalkalomteremtés, az infrastruktúra fejlesztés jelentősége, valamint az EU-hoz való csatlakozás megítélése között.

A hipotézis bizonyítását az általam áttanulmányozott szakirodalomban több alkalommal – a modellgazdaságok létrehozását szorgalmazó javaslatok megadásával és a megvalósításra tett konkrét megoldási javaslat kidolgozásával kívánom megtenni.

6.2. A modellgazdaság kialakításának indokoltsága a szakirodalom alapján

A modellgazdaságok szükségessége fogalmazódik meg a **Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Programban**, az **MTA Stratégiai kutatásokat tartalmazó tanulmánykötetében** [ÁNGYÁN J. – MENYHÉRT Z. (1999)], valamint a **Jász-Nagykun-Szolnok megyére elkészült Agrár Struktúra és Vidékfejlesztési Stratégiai Programban** is.

Megtalálhat az oktatásfejlesztésre, új módszerek kidolgozására vonatkozó igény a **PHARE 2001 HUMÁN Programok** által megfogalmazott célkitűzésekben és a **SAPARD Program** is a kiemelten támogatott tevékenységek között szerepelteti a technikai segítségnyújtást, a szaktanácsadást, az ismeretterjesztést, az oktatást és szakképzést.

A következőkben részletesen kívánom megadni a fent említett források alapján a modellgazdaságok fontosságára vonatkozó indoklást.

6.2.1. A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program

„A vidékfejlesztés szövetébe ágyazott, annak szerves részét, egyik meghatározó szeletét képező agrár-környezetgazdálkodás EU trendekhez illeszkedő fejlesztése szükségessé teszi ilyen oktató, bemutató, tervező és tanácsadó bázisok kialakítását, illetve az e területen már létrejött kezdeményezések

továbbfejlesztését, melyek lehetővé teszik e gazdálkodási forma decentralizált, gyors ütemű fejlesztését és területi integrációját. Ennek elindítása és működtetése állami szerepvállalást igényel. Ennek során a jelenlegi mezőgazdasági intézményrendszerre alapozva és annak továbbfejlesztésével **ki kell alakítani egy többfunkciós háttérhálózatot**, amely segíti a program működését. A hálózat az agrár-környezeti programokhoz kapcsolódó oktatási, képzési, kutatási, tervezési, szaktanácsadási és demonstrációs feladatokkal foglalkozik. Kialakításánál az tünik célszerűnek, ha az agrár-környezetvédelemhez kapcsolódó intézményrendszer és az agrár-felsőoktatási és –kutatóintézetek valamint az ellenőrzéssel és szaktanácsadással foglalkozó szervezetek közösen hozzák azt létre.” [NEMZETI AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELMI PROGRAM (1999)]

6.2.2. MTA Stratégiai kutatások

Ugyancsak ezen központok létrehozását támasztja alá az **MTA Stratégiai Kutatások** ÁNGYÁN J. – MENYHÉRT Z. (1999) alapján:

Mezőgazdasági és vidékfejlesztési tájközpontok kialakítása

„A környezet- és tájgazdálkodás, a növény- és állatfajok, valamint az agrártáj védelme irányában való elmozdulás, átalakulás aktív, a helyi kezdeményezéseket támogató, a szubszidiaritás korábban már bemutatott elvének megfelelő állami szerepvállalást tesz szükségessé. Ennek több indoka is van:

- a piac önmagában - amint azt a fejlett piacgazdaságú országok példája is mutatja - nem képes mindent megoldani, a közösségi, társadalmi, környezeti érdekek védelméért az államnak be kell helyenként avatkoznia,
- a világ egy-két országától eltekintve sehol sem tiszta piaci viszonyok szabályozzák a mezőgazdálkodást,
- a mezőgazdálkodás környezet- és tájgazdálkodási értelmezése szerint az nem csupán piacon értékesíthető termékeket, hanem élővilágot, környezetet, tájat is "termel", eredményez, azaz funkciói és kibocsátásai sokkal színesebbek, melyeknek fenntartása a közösség érdeke, és így igényli az aktív állami és helyi közösségi szerepvállalást,
- végezetül, de nem utolsósorban Magyarországon az elmúlt 50 év során eltűntek a tulajdonosok, a tulajdonosi szemlélet, valamint a konvencionális iparszerű

nagyüzemi gazdálkodástól - a hobbi szintű háztáji gazdálkodás kivételével - eltérő gazdálkodási stratégiák és üzemformák nem alakulhattak ki.

Ezért:

- fel kell mutatni a lehetséges mintákat, modelleket,
- meg kell teremteni annak lehetőségét, hogy az arra vállalkozók elsajátíthassák a különböző rendszerek ismereteit és fogásait,
- gyakorlatban tanulmányozhassák működésüket, annak feltételeit és buktatóit,
- a megvalósításhoz forrásokat (hiteleket), eszközöket, szaporító anyagokat, stb., kell számukra biztosítani,
- segíteni kell a keletkező termékek feldolgozását és értékesítését végző vállalkozások, szövetkezők kialakulását.

Ehhez többek között olyan - tájanként megvalósuló - kristályosodási góckra van szükség, amelyek a táj gazdálkodásával kapcsolatos innováció húzóerői, kisugárzó központjai lehetnek. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének mezőgazdasági és vidékfejlesztési bizottsága a közép- és kelet-európai országok mező- és vidékgazdasági szektorának átalakulási folyamatát elemző tanulmányában (Buviene, 1997) erre külön felhívja a figyelmet.

A 35 középtájbán megvalósuló mezőgazdasági és vidékfejlesztési központok **a tájban már működő vagy támogatással létrejövő következő intézmények** (elemek) együttműködése révén valósulhatnak meg:

- népfőiskolai oktatási és gyakorlati képzési tájközpont,
- modellbirtok és környezetgazdálkodási modellek bemutató bázisa,
- kincstári birtok,
- kisméretű, elsődleges feldolgozó iparok és kézművesség központjai,
- információs, tanácsadó, kereskedelmi és szolgáltató központ,
- mezőgazdasági tájintézet, tájkutató bázis,
- **környezet- és tájgazdálkodási profilú agrárintézmény, egyetemi kar, főiskola,**
- mezőgazdasági kormányzat, környezetvédelmi kormányzat.

A vázolt rendszer kiépítésében, elindításában az államnak (mezőgazdasági és környezetvédelmi kormányzatnak) jelentős szerepet kell vállalnia azzal, hogy:

- földet,
- épületet,
- eszközöket

bocsát rendelkezésre (ad tartós használatba), és különböző direkt és indirekt támogatásokat ad a rendszer beindításához, másrésztől a helyi közösségek öntevékeny kezdeményezésére van szükség. Ennek érdekében fontos teendőknek tűnik - legalább Magyarország középtájjainak megfelelő számú - mezőgazdasági tájközpontjainak megfelelő számú - mezőgazdasági tájközpont kialakítása. Ezek a táj fejlesztésével kapcsolatos, hagyományosan állami feladatokat (az adott tájjal kapcsolatos biológiai alapok fenntartása, javítása, szaporító anyagok előállítása, új stratégiai és technológiai megoldások bevezetése, bemutatása, szaktanácsadás, oktatás, képzés helyi bázisai) látnak el. A hozzájuk kapcsolódó - tájfeladatok ellátásával is megbízott - kutatóintézetekkel és népfőiskolai központokkal együtt a tájgazdálkodással kapcsolatos innováció húzóerői lehetnek. Célszerűnek látszik tehát:

- a helyi meglévő csírák, kezdeményezések tájfejlesztő egyesületek létrejöttének állami ösztönzése és a tájközpontok ezekkel közös működtetése vagy teljes mértékbeni átadása, működésük folyamatos - pályázati rendszerű - állami támogatásával,
- a mezőgazdasági kutatóintézetek tájfeladatokkal való ismételt (a korábbi gyakorlatnak megfelelő) megbízása és
- a népfőiskolák rendszerének a koncepcióhoz illesztése, a mezőgazdasági és vidékfejlesztési tájközpontokhoz kapcsolatan népfőiskolai központok kialakítása.

Ennek a folyamatnak a helyi közösségektől kell kiindulnia, a **helyi kezdeményezéseken kell alapulnia**, s ezeket kell állami eszközökkel és a segítő célú, valamint a vállalkozói tőke ideirányításával, a megfelelő szabályozórendszer kialakításával az államnak támogatnia. A folyamat beindulása, a rendszer kiépítése tehát - a szubszidiaritás elvének megfelelően - nem fölülről megvalósítandó, hanem csak fölülről támogatandó feladat. **Ezért először ott kell elindítani**, ahol ez a helyi kezdeményezés a legerősebb, s **ahol ennek már látható jelei, eredményei mutatkoznak**.

Oktatás, képzés, tudatformálás

A mezőgazdaság környezetbarát stratégiaváltása elképzelhetetlen az **oktatás, képzés tartalmi és strukturális átalakítása, a szellemi háttér megteremtése** nélkül. Termeléstecnológusok helyett agrárértelmiségre van szükség, akik képesek a termelés szempontjait a védelem és stabilitás, valamint a vidékfejlesztés szempontjaival összekapcsolni, harmonizálni. Ennek megfelelően:

- a közép- és felsőfokú agrárképzésnek a szűk, technológiai képzés helyett környezet- és tájgazdálkodási irányt kell vennie, amely a mezőgazdasági termelési célú környezethasználat mellett a környezet és a természet védelmével, valamint a környezet alakításával, tervezésével kapcsolatos természettudományos és humán ismereteket is tartalmazza; az ilyen kezdeményezések, szakirányok, szakok támogatása elodázhatatlan,
- környezet- és tájgazdálkodási alapokra építve posztgraduális képzési szakok indítását célszerű ösztönözni: a környezet-, természet- és tájvédelem, a monitoring, környezetmérés és elemzés, a környezet-gazdaságtan, a biológiai gazdálkodás, a térségfejlesztés, a térinformatika, a földértékelés, stb., területein,
- a vidéki népesség általános műveltségének és környezettudatosságának javítására van szükség, amelyben a jelenleginél nagyobb mértékben kell támaszkodni a népfőiskolákra és egyéb civil szerveződésekre, **állami támogatásuk feltétlenül indokolt.**”

6.2.3. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Stratégiai Program

A **Jász-Nagykun-Szolnok megyére is elkészült Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Stratégiai Program** megállapítja, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyét - annak ellenére, hogy összességében a vidék- és mezőgazdasági fejlesztés célterületének tekinthető - szerkezeti összetétele, a mezőgazdasági- és vidékfejlesztési stratégiai célok és prioritások tekintetében

- a mezőgazdasági termelésre való alkalmasság,
- a fejlődésbeni jelentős eltérések,
- a rurális jellemzők alapján

indokolt földrajzilag megkülönböztetni.

A vidékfejlesztési stratégia és megvalósítása más intézkedéseket kíván a jobb talajadottságú, mint az alacsony termékenységű, talajhibás szántóföldi növénytermelésre alkalmatlan területeken.

A növénytermelés fejlesztése - a szükséges szerkezeti változásokkal - csak jobb területeken javasolható.

Ezzel szemben a földhasznosítási szerkezet átalakítása, a tevékenységek diverzifikálása elsősorban a kedvezőtlenebb adottságú területekre kell, hogy koncentrálódjon.

A vidéki területek fejlesztési stratégiája és prioritásai

A mezőgazdasági termelésre kedvezőtlen természeti adottságú területeken a mezőgazdasági termelés - bár jelenleg jó néhány településen gyakorlatilag a megélhetés egyetlen forrása - a jelenlegi földhasznosítási és termelési szerkezetben csak a családok önellátását képes biztosítani, jövedelmező árutermelésre nem alkalmas.

Ez esetben a mezőgazdaság szerepe a térség lakosságának megtartásában tovább csökken, az EU integráció drámai feszültségeket, a jövedelemszerzés lehetőségeinek további romlását fogja előidézni.

Ezt az EU várható agrártámogatásai sem fogják ellensúlyozni, mivel a támogatások részben saját erő meglétéhez, részben az élelmiszertermelés visszaszorításához, illetve a termelés hatékonyságának javításához kötöttek.

Ezekon a területeken az egyetlen reális alternatíva a mezőgazdasági termelés gyökeres strukturális átalakítása, az adottságokhoz és a közös agrárpolitikához (CAP) való igazítása.

A strukturális átalakítás ki kell hogy terjedjen:

- a birtokviszonyokra,
- az ökológiai potenciálhoz igazodó földhasznosítási szerkezetre,

- a növénytermelés és állattenyésztés szerkezetére,
- az alapanyag-termelés, -feldolgozás és -értékesítés közötti összhang megteremtésére,
- a humán erőforrások helyi szakmai képzésére, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak korösszetételének javítására,
- az alternatív foglalkoztatás lehetőségeinek megteremtésére.

A birtokviszonyok javításánál fő cél a birtokkoncentráció, hogy jelenlegi igen jelentős számú 3 ha alatti földterületet használó mezőgazdaságokból élők számát csökkentve a gazdaságilag életképes családi gazdaságok száma növekedjen, melyhez egyrészt a földvásárlás ösztönzése, másrészt a mezőgazdasági tevékenységet felhagyók részére új jövedelemszerzési lehetőségeket, munkahelyet kell teremteni.

A megye EU támogatásának vidékfejlesztési prioritásai az alábbiakban összegezhetők:

A mezőgazdaság fenntartható fejlesztése

- A mezőgazdaság versenyképességének, piaci hatékonyságának erősítése.
  - A mezőgazdasági termelés piaci versenyképességének fokozása, a mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatásával.
  - A földhasznosítási szerkezet javítása, illetve átalakítása.
  - A mezőgazdaság termelési szerkezetének kiigazítása.
  - A mezőgazdasági termelői és erdei infrastruktúra, a mezőgazdasági vízgazdálkodás és vízkárelhárítás fejlesztése.
- A mezőgazdasági-, erdészeti és halgazdasági termékek feldolgozásának és piaci értékesítésének fejlesztése.
- A mezőgazdaság természeti erőforrásainak megóvása.

A vidéki lakosság életminőségének javítása

- A gazdasági tevékenység diverzifikációja, az idegenforgalom és falusi turizmus fejlesztése.
- Falu megújítás, falu fejlesztés, az építészeti örökségek megőrzése.
- Társadalmi és szakmai közösségek megóvása, rehabilitációja.

Humán erőforrás fejlesztése

- Az informatikai infrastruktúra fejlesztése - teleház, informatikai központ, zárláncú hálózat, stb., - és működtetésének ösztönzése.
- A humán erőforrások fejlesztése, az alapkülső szakmai képzés helybeni biztosítása (ki- és átképzés, gazdaképző tanfolyamok, általános iskola befejezésének, elvégzésének elősegítése, stb.), a folyamatos szaktanácsadás megoldása.

6.2.4. A vidékfejlesztési tevékenységet befolyásoló egyéb programok és a nemzetközi gyakorlat

A PHARE 2001 HUMÁN Programok „Vállalkozói készségek fejlesztése a közép- és felsőoktatásban című programja általános célkitűzései között szerepel:

- a gazdaság igényeire rugalmasan reagáló oktatási formák kialakítása érdekében az oktatási módszerek átdolgozása,
- az oktatás/képzés, felnőttképzés és továbbképzés fejlesztése.

A felsőoktatás regionális szerepének erősítése című program általános célkitűzése a felsőoktatás regionális szerepének erősítése a munkaerő-piaci igényeknek megfelelő, gyakorlati-orientált felsőfokú képzések fejlesztésével. Alprojektként szerepel a regionális bázisvállalati rendszer kiépülésének elősegítése, amely a következő feladatokat jelöli meg:

- szakmai gyakorlatok szervezése,
- kutatási-fejlesztési programok kidolgozása,
- gyakorlati képzés megújítás a felsőoktatási intézményekben,
- vállalatok igényei szerinti továbbképzési programok kidolgozása,
- kölcsönös adatáramlás megteremtése,
- közös pályázatok, pályázati kultúra kimunkálása.

A PHARE 2002-es programban is az Oktatási Minisztérium által javasolt négy programtervezet egyike a „Felsőoktatás regionális szerepének erősítése”.

A SAPARD Program egyik kiemelten támogatott célkitűzése:

- *a technikai segítségnyújtás, szaktanácsadás, ismeretterjesztés, oktatás és szakképzés.*

Már az Európai Közösség korábbi közösségi politikáiban is megjelennek a gazdálkodás modernizálására, a vidéki területek gazdasági bázisának szélesítésére és a humántőke beruházásra vonatkozó javaslatok. [FEHÉR I.(1993)] Ezek a törekvések azonban még jelenleg sem tekinthetők elavultnak és megvalósításukat a modellgazdaságok létrehozása mindenképpen segítené.

KOZÁRI J. (2000) is felveti a szaktanácsadás, illetve egy szaktanácsadói hálózat kialakításának szükségességét.

Az Európai Unió országaiban (pl. Nagy-Britannia) már több évtizedes múltra tekint vissza a referencia-, illetve modellgazdaságok létrehozása és működtetése. Ezen gazdaságok szerepe, hogy a régióban egyfajta központként funkcionálnak az adott területen (információs bázisként a legújabb technológiák bemutatójaként, a tagok számára különböző szolgáltató helyként, stb.). Magyarországon véleményem szerint néhány tangazdaság funkcióját - lehetőség szerint - ki lehet és kell bővíteni a vidékfejlesztéshez tartozó egyéb tevékenységgel is, pl. turizmus, kutatómunka, szaktanácsadás.

A vidékfejlesztési szakemberképzés megvalósítása a feladat jellegéből adódóan elsősorban az agrárfelsőoktatási intézmények keretein belül indokolt. A magyarországi agrárfelsőoktatási intézmények, ill. ezek hiányában a szakképzést és kutatást megvalósító intézmények szinte teljesen lefedik az ország területét. A hozzájuk kapcsolt tangazdasági és kísérleti területek bevonásával biztosítható az adott tájra jellemző körülmények közötti tevékenység modellezése.

Szervesen kapcsolódik ez a felvetés ahhoz a megállapításhoz, amelyet FERTŐ I. (2001) tett abban a vonatkozásban, hogy ma már a nyugat-európai és amerikai felsőoktatási intézményeknél a megváltozott képzési szemléletet tükrözi a vidékfejlesztéshez és környezetgazdaságtanhoz fűződő diszciplínák oktatásának bevezetése és kapcsolása az agrárgazdaságtanhoz. Ugyancsak felvetődik – bár más kiindulási szempontból – G. FEKETE E. (2000) írásában is egy „a helyi

fejlesztéseket segítő szellemi forrásközpont –hálózat létrehozása, amely egyrészt Internet- és adatbázissal, másrészt régióként elérhető szakértői háttérrel és rendszeres képzésekkel képes szolgáltatni a kistérségekben folyó fejlesztésekhez az információkat, illetve segít azok helyi megszületésében.”

A fentiekben leírtak indokolják, hogy ezek a feladatkörök elsősorban az agrár-felsőoktatási intézményekhez kerüljenek, amelyek- a még meglévő vagy esetleg kialakítandó tangazdasági bázisra alapozva megvalósíthatják az oktatás-, kutatás- és gyakorlati alkalmazás egységét, azaz egy többfunkciós Regionális Vidékfejlesztési Referencia Központ (a továbbiakban az egyszerűbb megfogalmazás miatt modellgazdaság) létrehozását.

6.3. A modellgazdaság kialakításának gyakorlati megvalósítása

Egy ilyen modellgazdaság kialakítását kívánom bemutatni a Tessedik Sámuel Főiskola, Mezőgazdasági Főiskolai Kar Mezőtúr (Jász-Nagykun-Szolnok megye) jelenlegi tangazdaságának példáján keresztül.

A Kar 120 ha-os Tangazdasága, a Peresi holtág mellett található és jelenleg a gyakorlati oktatás színtere. A Főiskola több éve foglalkozik a fenntartható mezőgazdasági termelés, a környezetileg érzékeny területek problémájával, tájrehabilitációval, gyepesítéssel, génmegőrzési kérdésekkel, falusi turizmussal, stb. Számos pályázat benyújtása után a kapott támogatásból megindulhatott pl. a holtág-rehabilitációs kutatás, az őshonos fák telepítése, egy információs- és bemutató ház építése, amely további fejlesztések megvalósulása után a jelenlegi tangazdaság funkcióit kibővítve, regionális modellgazdaságként működhetne.

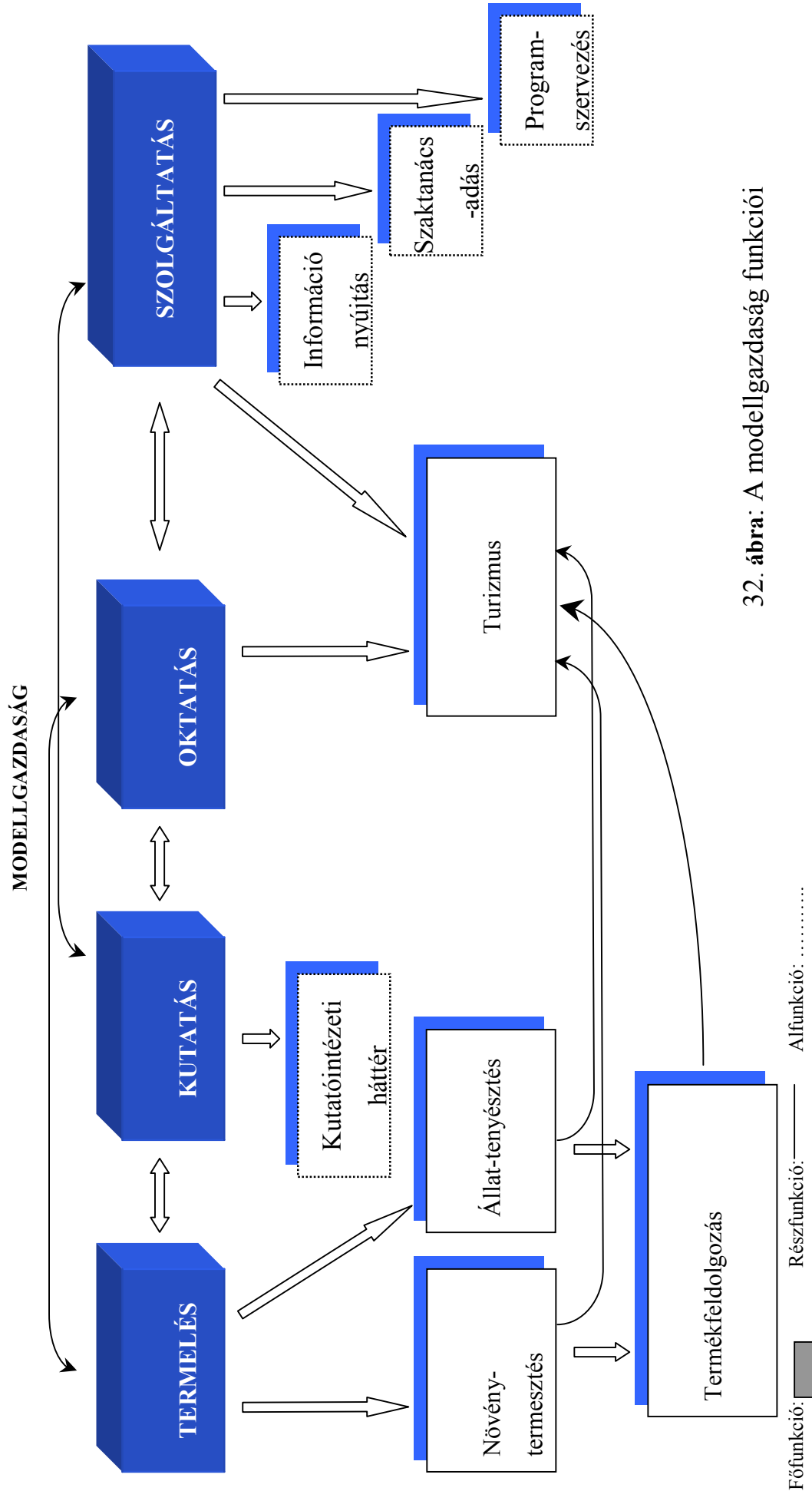
A jövőbeni központ következő funkcióit tekintve az általános jellemzők alapján adaptálható modell lehet.

6.3.1. A modellgazdaság főbb funkciói

A tervezett Regionális Vidékfejlesztési Referencia Központ (modellgazdaság) főbb funkciói

- Termelési funkció
- Oktatási funkció

- Kutatási funkció
- Szolgáltatási funkció
  - Információ nyújtás
  - Képzési programok
  - Szaktanácsadás
  - Információs iroda működtetése
  - Programszervezés
  - Turisztikai szolgáltatások

32. ábra: A modell gazdaság funkciói

6.3.1.1. Termelési funkció

Mint tájtermesztési mintaterület és modellgazdaság, ezen funkció szorosan összekapcsolódik a mezőgazdasági gyakorlati oktatással, szaktanácsadással, kutatással, turizmussal.

Területei:

- *Biotópálózati rendszer kialakítása, fejlesztése*
- *Növénytermesztés: (elsősorban az organikus és integrált növénytermesztési technológiák bemutatása)*
  - takarmánynövény termesztés
  - fűszer- és gyógynövénytermesztés
  - gyümölcs és zöldség termesztés
- *Állattenyésztés: (extenzív tartástechnológiára alapozottan)*
  - magyar szürkemarha
  - juh (magyar fésűs merinó)
  - ló (mezőhegyesi félvér)
  - legelőgazdálkodás
- *Termék feldolgozás:*
  - fűszer- és gyógynövény szárítás
  - gyümölcs aszalás

Lineáris programozás segítségével bemutatható a modellgazdaság példáján a hallgatók és a már működő gazdaságok dolgozói számára is egy tervezési folyamat, amely több korlátozó feltétel esetén az évi vetésszerkezet jövedelem maximum célfüggvényű kialakítását jelenti.

A tervezés során rendkívül fontosnak tartom a földhasználat tervezés gyakorlati alkalmazásához a fenntartható fejlődést megvalósító, új szempontrendszer megismertetését.

A modellgazdaság földhasználat tervezése

A fenntartható, környezetkímélő mezőgazdálkodás egyik legfontosabb eleme olyan biológiai alapok (növényfajok, fajták) megválasztása és arra építetten a vetésváltás rendszerének (vetésszerkezet) kialakítása, amelyek környezeti igényeit a termőhely adottságai a legjobban kielégítik. Az így kialakított növényfaj- és fajtastruktúra reális termésszintjeit a termőhelyi feltételekből kiindulva lehet meghatározni. Erre építhető azután az állattenyésztés (állattartó képesség).

A földhasználat tervezésének szakaszai:

- a térszerkezet („ökológiai infrastruktúra”), biotóp-hálózati rendszer (bolygatatlan élőhelyrendszer) kialakítása, területének kijelölése,
- az ökológiai feltételeknek és a termelési tradícióknak megfelelő növényfajok, fajták kiválasztása,
- e növényfajok hozamának számszerű tervezése az adott termőhely ökológiai jellemzői alapján,
- a tervezett állatlétszám figyelembevételével a takarmánytermő terület meghatározása,
- a fennmaradó árunövény-termelő területek várható hozamai alapján a termésmennyiségek megtervezése,
- az árutermékek termelési költségének, hozamértékének, fontosabb teljesítmény és ráfordítás-hatékonysági mutatóinak meghatározása,
- tervváltozatok közgazdasági vizsgálata alapján az optimális vetésszerkezet kiválasztása.

A földhasználat tervezése során mindenek előtt a bolygatatlan élőhelyek és a művelt területek helyét kell meghatározni, elválasztani. Ennek rendezése után léphetünk be a termelési térbe és határozhatjuk meg a termőhelyhez alkalmazkodó növény szerkezetet, gazdálkodási rendszert és termesztési technológiát.

A növények megválasztását a termőhelyi adottság, alkalmasság és a termesztési hagyományok alapján kell elvégezni. Környezeti és gazdasági szempontból egyaránt

az tekinthető jó megoldásnak, ha a természetű növényeket úgy választjuk meg, hogy a gazdaság térségére jellemző fő és kiegészítő, esetlegesen feltételes természetű növényfajok szerepeljenek benne.

6.3.1.2. Oktatási funkció

- vidékfejlesztés elméleti és gyakorlati oktatása,
- tájgazdálkodási és mezőgazdasági gyakorlati oktatása,
- falusi turizmus elméleti és gyakorlati oktatása,
- népi iparművészet gyakorlati oktatása (fazekasság, szövés, hímzés, kosárfonás, stb),
- egyéb művészeti oktatás (néptánc, színjátszás).

Különböző oktatási intézmények, elsősorban az általános- és középiskolák tanulói számára:

- környezet- és természetvédelemmel kapcsolatos tanítási órák, táborok szervezése,
- távoktatásba való bekapcsolódás.

6.3.1.3. Kutatási funkció

- növénytermesztéshez és állattenyésztéshez kapcsolódó kutatások,
- tájgazdálkodási kutatások,
- táj-rehabilitációs kutatások, beleértve a gyep, erdő, holtágak rehabilitációját,
- az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézettel és a
- Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatási Központjaival való kapcsolattartás.

6.3.1.4. Szolgáltatási funkció

Információ nyújtás:

- a hasonló agroökológiai adottságokkal rendelkező térségben élő gazdák számára a területen sikeresen folytatható termelési stratégiák bevezetéséről,
- az agrár-környezeti támogatási rendszerről,
- pályázati lehetőségekről,
- beszerzési és értékesítési csatornákról.

Képzési programok, tanfolyamok:

- a falusi vendéglátásról, ahol a résztvevők megismerkedhetnek az idegenforgalommal kapcsolatos tudnivalókkal, megszerezhetik az egyéni vállalkozásukhoz szükséges ismereteket,
- a tájra jellemző mezőgazdálkodással, tájgazdálkodással kapcsolatos szakmai ismeretek átadása, segítve ezzel a gazdálkodókat mind a táj adottságaihoz illeszkedő hagyományos, mind az újfajta gazdálkodási módok megismerésében,
- bio-gazda tanfolyam,
- gazdasszony képző,
- idengennyelvi és számítástechnikai alapismeretek oktatása.

Információs iroda működtetése:

A posztterek, térképek, prospektusok témakörei:

- a térség turisztikai látványosságai - kultúrtörténeti emlékek, turista útvonalak, szállás és étkezési lehetőségek, termálfürdők,
- a vidék növény és állatvilágának szöveges és fényképes bemutatása,
- Nemzeti Parkok, Tájvédelmi Körzetek, Természetvédelmi Területek, Érzékeny Természeti Területek térképi bemutatása,
- közlekedés, kerékpár-, turista-, vízi utak térképi bemutatása,
- turisztikai programokról, rendezvényekről ismertető, programleírás, stb.

Szaktanácsadás témakörei:

- biotermesztés - biogazdálkodás,
- integrált növénytermesztés,
- legelőgazdálkodás,
- sertés-, juh- és szarvasmarhatartás,
- tájjelegű termékek termesztése, feldolgozása,
- gyógy- és fűszernövény termesztés és feldolgozás,
- extenzív gazdálkodási formákra való átállás.

Programszervezés:

- értékvédő és hagyományörző programok, nyári táborok, fórumok, konferenciák, közösségfejlesztő programok szervezése.

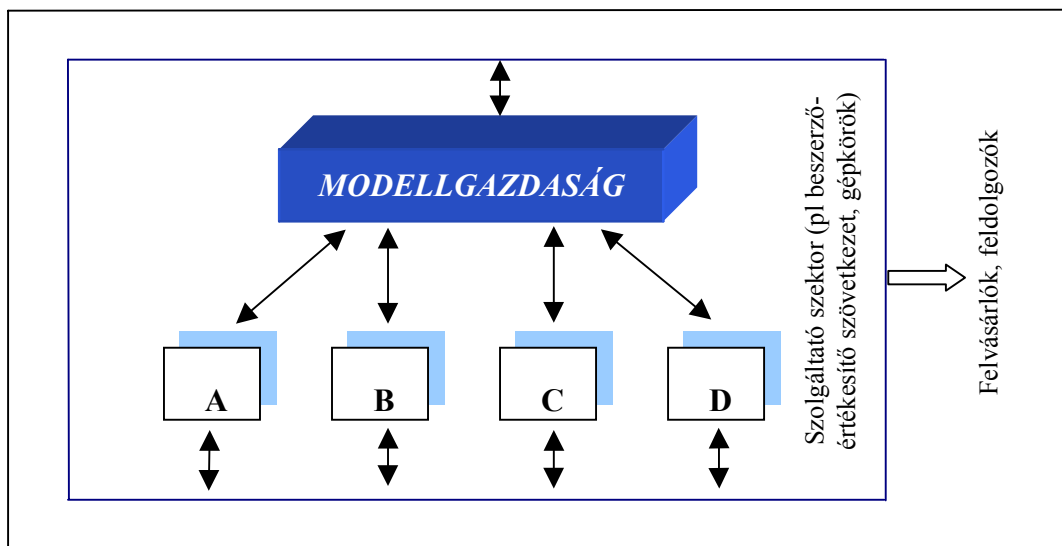
Turisztikai szolgáltatások:

- szállás, étkezés, sport (lovaglás, kajak, kenu, labdarúgás, teke, stb.)

A PAPÓCSI L. (1999) által javasolt országos hatáskörű Vidékfejlesztési Informatikai Központ (vagy valamely már jelenleg is működő szervezet, intézet) alkalmas lenne a modellgazdaságok feladatainak koordinálására. Mind a modellgazdaságok, mind pedig a leendő központ kialakításához és működéséhez jelentős állami szerepvállalásra van szükség.

6.4. A modellgazdaság helye az agrárgazdasági struktúrában

A következőkben a modellgazdaság agrárgazdaságon belüli elhelyezésének elvi ábráját kívánom megadni.

A = mezőgazdasági nagyüzem szövetkezetek, C = megélhetést segítő gazdaság (subsistence
gazdasági társaságok (large – scale farm) farm)

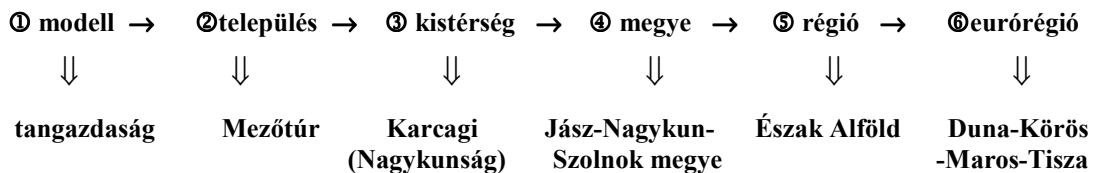
B = családi gazdaság (family farm) D = szociális mezőgazdaság

33. ábra: A modellgazdaság helye az agrárgazdasági struktúrában

Az elvi ábra segítségével bemutatatható a modellgazdaság kapcsolódása a különböző üzemi struktúrákhoz és termelési funkciója révén a szolgáltató szektorhoz. A beszerző-értékesítő szövetkezeti hálózat révén pedig a feldolgozók, felvásárlók szerepe is meghatározható.

6.5. A vidékfejlesztésre jellemző területi egységek bemutatása a modellgazdaság példáján

A modellgazdaság tevékenységén keresztül a bármely célú és szintű oktatás során bemutatatható a terület- és vidékfejlesztésre jellemző területi egységek egymásra épülése és főbb funkciói.

34. ábra: A terület- és vidékfejlesztésre jellemző területi egységek

A jelenlegi modellgazdaság helyébe bármely mezőgazdasági tevékenységet folytató egység behelyettesíthető és rajta keresztül a fenti struktúrába helyezése is megvalósítható és jellemezhető.

Összességében megállapítható, hogy a mezőgazdasági erőforrások vidéki térségek jövőjét befolyásoló hatásának megítélése és az informáltság között szoros pozitív korreláció van. Ez alapján bizonyítottnak tekinthető az erőforrások többirányú hasznosítását bemutató modell megvalósítása a jövőbeni alkalmazhatóság érdekében.

AZ ÉRTEKEZÉS ÚJ, ILLETVE ÚJSZERŰ MEGÁLLAPÍTÁSAI

1. A megkérdezett, vidéki térségekben lakók szerint a mezőgazdasági termelőtevékenységet tekintve meghatározhatók a sikeres gazdálkodó főbb ismérvei, amely az átlagosnál több munkaidőt, gyors reagálóképességet, szakértelmet, megfelelő termékértékesítési formát, a pályázati lehetőségek kihasználását, termék- és tevékenység diverzifikációt jelent. A sikeresség megítélését a lakóhely nem befolyásolja.
2. A vidékfejlesztésre ható anyagi- és szellemi erőforrások alternatív felhasználásán alapuló tényezők megítélésében nincs szignifikáns különbség a megkérdezett szakemberek és a jövő vidéki értelmiségét képező (mezőgazdasági főiskolások) között.
A többféle módszer alapján végzett elemzések eredményeképp meghatározó szerepe elsősorban a vidéki infrastruktúra fejlesztésnek, a munkaalkalomteremtésnek (pl. a turizmus, mint alternatív jövedelemszerzési lehetőség) és az ismeretszerzésnek (oktatás, továbbképzés, szaktanácsadás) van.
3. A mezőgazdasági erőforrások vidéki térségek jövőjét befolyásoló hatásának megítélése (amely a későbbi, tényleges cselekvések alapjául szolgál) és az informáltság között szoros pozitív korreláció van.
4. A vidéki térségekben kialakítandó Regionális Vidékfejlesztési Referencia Központok (modellgazdaságok) a különböző funkciók (termelési-, oktatási-, kutatási-, szolgáltatási) betöltése révén a jövőben alapintézményei lehetnek a vidékfejlesztési tevékenységekhez kapcsolódó információgyűjtésnek és ismeretátadásnak egyaránt. A vidékfejlesztéssel összefüggő feladatok koordinálására indokolt lenne egy országos hatáskörű Vidékfejlesztési Informatikai Központ létrehozása vagy egy már működő intézmény átstrukturálása e tevékenység megvalósítására. Ez az országos központ irányíthatná (jelentős állami szerepvállalással) a vidékfejlesztési referencia hálózat munkáját is.

A SZERZŐ TÉMÁHOZ KÖTŐDŐ PUBLIKÁCIÓINAK JEGYZÉKE

Hekliné Herbály K.: Az idegenforgalmi marketing szerepe a kistérségek gazdasági fejlesztésében. I. Alföldi Tudományos Tájgazdálkodási Napok, Mezőtúr, 1997. Előadás 34-44. p.

Hekliné Herbály K.: A vidéki térségek többirányú hasznosításának szervezési és ökonómiai kérdései. „A jövő a jelenben - átalakuló társadalom, új tudományos problémák”. Doktori hallgatók Nemzetközi Konferenciája. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Budapest, 1998. Előadás 49-51. p.

Hekliné Herbály K.: Regionális Vidékfejlesztési Referencia Központ kialakításának indokoltsága Jász-Nagykun-Szolnok megyében. Tudományos Közlemények, Szolnok, 1999. 48-53 p.

Hekliné Herbály K.: Vidékfejlesztési oktatási modell, Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok – szaktanácsadási és Vidékfejlesztési szekció – Debrecen, 1999. október 28-29. 167-175 p.

Hekliné Herbály K.: A GATE MFK, Mezőtúr megújult szerepvállalása a vidékfejlesztésben. II. Alföldi Tudományos Tájgazdálkodási Napok, Mezőtúr, 1999. október 7-8. 12-20 p.

Hekliné Herbály K.: A vidékfejlesztés oktatásának indokoltsága az agrárfelsőoktatásban. Agrárfőiskolák szövetségének tudományos Közleményei, Szeged, 1999. 50-65 p.

Hekliné Herbály K.: Vidékfejlesztési és turisztikai ismeretek oktatásának szükségessége az agrárfőiskolán. Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tudományos Napok, Szolnok, 2000.

IRODALOMJEGYZÉK

1. **Alvincz J. - Varga T.:**
A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei. AKII, Budapest, 2000
2. **Andorka R.:**
Gazdasági, társadalmi változások és problémák a mai magyar falvakban. (1996) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 19-38 p.
3. **Ángyán J.:**
Mezőgazdálkodás, vidék, környezet. Falu-Város-Régió 2000/3. 3-15 p.
4. **Ángyán J. – Menyhért Z.:**
Az EU-konform mezőgazdasági stratégiaváltás legfontosabb területei és feladatai a növénytermesztésben. In.: Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai Kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok. Környezetbarát mezőgazdálkodás. MTA, Budapest, 1999.
5. **Antal K.:**
Turizmus és vidékfejlesztés. In.: A SAPARD előcsatlakozási programra felkészítő képzés tananyaga kistérségek számára, Scolar Kiadó, FVM, Budapest, 2000
6. **Bajonni I.:**
Az Uniós Strukturális Alapok hasznosítása a francia és a portugál oktatásügyben. Falu-Város-Régió, 2000/5. 3-5 p.
7. **Bódi F.:**
Szociális ellátó rendszerek és a humán erőforrások keretei falun. In.: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya. Budapest, 1999. 83-99 p.
8. **Bóhm A.:**
A helyi társadalomfejlődés dilemmái. (1998) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 61-71 p.
9. **Buday – Sántha A.:**
A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Agrárpolitika-vidékpolitika. Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001.

10. **Buckwell, A.:**
Towards a Common Agricultural and Rural Policy for Europe. (Report of an Expert Group) EU. Commission, DG VI., 1998.
11. **Chambers, R.:**
Rural Development, Addison Wesley Longman Limited, Edinburgh Gate, Harlow Essex CM 20 2 JE, England, 1983
12. **Csatári B.:**
Az alföldi tanyarendszer változásairól. In.: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya. Budapest, 1999. 43-47 p.
13. **D. A. de Vaus:**
Surveys in Social Research (fourth edition) UCL Press Limited. University College, London Gower Street London WC 1 E 6 BT, 1996
14. **Dorgai L.:**
A vidékfejlesztés néhány agrárgazdaságtani vonatkozása. Regionális Agrárkutató és Vidékfejlesztési Work-shop. 1997. GATE, Kompolt, 34-43 p.
15. **Dorgai L.:**
Az agrárgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. In.: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya. Budapest, 1999. 35-41 p.
16. **Dorgai L.:**
A területfejlesztéstől a vidékfejlesztésig az agrárgazdaság nézőpontjából. 1998. In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 71-110 p.
17. **Elek S. – Nemes G.:**
Az agrárpolitika és a vidékfejlesztés néhány összefüggése. Agrárgazdasági kutatások II. Budapest, 2000.
18. **Enyedi Gy.:**
A társadalom és földrajzi környezete. Földrajzi Közlemények 1972. XX. évf. 4. 293-301 p.
19. **Faragó L.:**
A területfejlesztés fogalmáról. Tér és Társadalom 1. 1987. 1-15 p.
20. **Fehér A.:**
Alapozó és szintetizáló tanulmány az Európai Unió vidékfejlesztési politikájáról, Kompolt, 1997. 41. p.

21. **Fehér A.:**
Mezőgazdaság és vidékfejlesztés. Gazdálkodás XLII. évfolyam 1. szám, 1998. 72-79 p.
22. **Fehér I. – Pete N.:**
Az agrárgazdaság EU harmonizációja. Gazdálkodás, XLV. évf. 2. szám, 2001. 1-9 p.
23. **Fehér I.:**
Vidékfejlesztés az Európai Közösségben. A Falu 1993. 1. 7-19 p.
24. **Fertő I.:**
A hazai agrárgazdaságtan helyzetéről. Gazdálkodás, XLV. évf. 2. szám 2001. 75-82 p.
25. **Fertő I. – L. J. Hubbard:**
Versenyképesség és komparatív előnyök a magyar gazdaságban. Közigazgatási Szemle, XLVIII. évf. 2001. január, 31-43. p.
26. **Font E.:**
A vidék gondja globális vagy lokális kérdés? (1999/b) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 7-18 p.
27. **Font E.:**
Beszélgetés Dr. Font Erzsébettel, az FVM főosztályvezetőjével. Falu-Város-Régió. 1999/1-2. Budapest, 1999. 5-8 p.
28. **Font E.:**
A kistérség és a vidékfejlesztés kapcsolata. Területi Statisztika 3. 40. évf. 6. szám 2000. november, 503-508 p.
29. **Forgács Cs.:**
A Magyar Agrárközgazdasági Egyesület tanácskozásának fontosabb megállapításai és javaslatai. Gazdálkodás XLV. évf. 2001. 6. szám, 69-72 p.
30. **F. Tóth M.:**
Helyi kultúra és vidékfejlesztés In: . FVM, A SAPARD előcsatlakozási programra felkészítő képzés tananyaga kistérségek számára. Scolar Kiadó, 2000
31. **G. Fekete É.:**
A siker titkai a kistérségi fejlesztésekben. A falu 2000. XV. évf. 2. szám, 2000. 59-66 p.
32. **Hall, T.:**
Dream season for kiwifruit. Financial Times, February 24., 1999. p. 26

33. **Herpainé Márkus Á.:**
A szociális szféra fejlesztése – a vidék fejlesztéséért. In: . FVM, A SAPARD előcsatlakozási programra felkészítő képzés tananyaga kistérségek számára. Scolar Kiadó, 2000
34. **Hoggart, K. – Buller, H.:**
Rural Development. Geographical Perspective. London, New York, Sydney: Croom Helm, 1987. A vidékfejlesztés kérdőjelei
35. **Horváth Gy.:**
Európai regionális politika, Budapest-Pécs, 1998. Dialóg Campus Kiadó, 435-458 p.
36. **Jávor K.:**
Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája. In: FVM, A SAPARD előcsatlakozási programra felkészítő képzés tananyaga kistérségek számára. Scolar Kiadó, 2000. p. 2.
37. **Jávor K.:**
Gondolatok alámerülés előtt. Falu-Város-Régió. 99/1-2. Budapest, 1999. 22-24 p.
38. **Jávor K.:**
A Kisherceg és a nagybani piac. (1998) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 111-132 p.
39. **Juvanic, L. – Bryden J.:**
Rural Development and the WTO Trade Talks – The 1998 Arkleton Trust Seminar (Draft Report)
40. **Kapronczai I.:**
Falvak az információs társadalomban. In.: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya. Budapest, 1999. 65-72 p.
41. **Kengyel Á.:**
Az Európai Unió regionális politikája. Aula Kiadó Kft. Budapest, 1999
42. **Kerek Z.:**
Vidéki térségek fejlesztésének finanszírozása és pénzügyi intézményei I. rész, Pénzügyi Szemle, XLVI. évf. 2001. február, 2001. 143-152 p.
43. **Kinnear, P. - Gray C.:**
SPSS for Windows Made Simple, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, UK. 1994

44. **Kiss J.:**
Agrárgazdaságunk kilátásai az EU csatlakozás után. A falu 2000. XV. évf. 2. szám, 2000. 39-44 p.
45. **Kollarik A. (szerk.):**
Természeti erőforrások és gazdaságföldrajzi adottságok. Aula Kiadó, Budapest 1991
46. **Kopátsy S.:**
Elképzelés Bakonybél és környéke gazdasági fellendítésére. (1998) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 133-166 p.
47. **Kovács D.:**
A falusi turizmus kezdeti tapasztalatai Nagynyárándon. A falu 2000. XV. évf. 4. sz. 65-73 p.
48. **Kovács K.:**
A vidék kutatása az MTA Regionális Kutatások Központjában. In: Vidékfejlesztés vidékpolitika. Agroinform. Budapest, 1999. 139-165 p.
49. **Kovács T.:**
Vidék, vidékfejlesztés, vidékpolitika. Gazdálkodás XLIV évf. 3. szám. 2000.
50. **Kovács T.:**
Mi tekinthető vidéknek? Gazdálkodás XLII. évf. 5. szám. 1998
51. **Kovács T.:**
Integrált vidékfejlesztés. A falu 2000. XV. évf. 2. szám, 2000. 30-33 p.
52. **Kovács T.:**
A vidékfejlesztés problémái és feladatai. (1997) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 167-178 p.
53. **Kovács T.:**
A mezőgazdaság üzemi szerkezete tíz évvel a rendszerváltás után. Gazdálkodás. XLV. évf. 2001. 6. 44-58 p.
54. **Kollarik A. (szerk.):**
Természeti erőforrások és gazdaságföldrajzi adottságok, Aula Kiadó, Budapest 1991

- 55. Kulcsár L.:**
Falvaink fejlesztési stratégiái az EU csatlakozás tükrében. In.: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya. Budapest, 1999. 25-33 p.
- 56. Laki L.:**
Falvak – problémák - társadalmi konfliktusok. (1997) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 195-216 p.
- 57. Lengyel M.:**
Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz. Turizmus Stratégia. Képzőművészeti Kiadó és Nyomda, Budapest, 1999
- 58. Madarász I. – Farkas T. – Obádovics Cs. – Kulcsár L.:**
A vidéki sokszínűség területi dimeziói Magyarországon és hatása a vidékfejlesztésre. In.: Vision-2000, Gödöllő, GATE GTK, 1998, 99-110 p.
- 59. Madarász I.:**
A vidék- és területfejlesztés szociológiai alapjai. Jegyzet, Gödöllő, 1999.
- 60. May, T.:**
Social Research: Issues, Methods and Process, Buckingham, UK. 1993
- 61. Márczis M.:**
„Az élet él és élni akar” (1998) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 231-244 p.
- 62. Mokos B:**
Budapest munkaerő-piaci vonzáskörzetének térszerkezete, Gödöllő, TDK diákdolgozat, 1998 (kézirat)
- 63. Molnár L.:**
A települési szintű relatív fejlettség meghatározása. Közgazdasági Szemle, XLIX. évf. 2002. január 79-90 p.
- 64. Nagy F.:**
Az Európai Unió agrárgazdasága. Agrárszakoktatási Intézet, Mosonmagyaróvár, 2000. 73. p.
- 65. Norusis M. J.:**
SPSS for Windows: Base System User's Guide, Release 6.0. SPSS Inc. USA 1993

- 66. Obádovics Cs.:**
Kistérségi elemzésekhez használható magyar és EU adatbázisok jellemzői és hozzáférése. In: A SAPARD előcsatlakozási programra felkészítő képzés tananyaga kistérségek számára, Scolar Kiadó, FVM, Budapest, 2000
- 67. Papócsi L.:**
A magyar agrártudomány és a vidékfejlesztés. In.: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya. Budapest, 1999
- 68. Paun Ion Otiman:**
Agricultural Restructuring and Rural Development of Romania with Regards to Accessing the European Union. AGROPRINT Publishing House, Timisoara 2000
- 69. Pécsi M.:**
A földrajzi környezet új szemléletű értelmezése és értékelése. Földrajzi Közlemények. XXVII. évf. 1979. 1-3. 17-27 p.
- 70. Pető K. – Nagy G.:**
Vidékfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon. II. Alföldi Tudományos Tájégzdálkodási Napok, Mezőtúr, 1999.
- 71. Piskóti L. – Dankó L. – Schupler H. – Búdi L.:**
Régió és településmarketing. Miskolc, 1997. 200-202. p.
- 72. Popp J. :**
A főbb mezőgazdasági ágazatok fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU csatlakozásra. Gazdálkodás Vol. XXIV, Special edition, N°1
- 73. Probáld F.:**
Európai regionális földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- 74. Rajnai G.:**
Pénzügyi szolgáltatások vidéken. In.: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya. Budapest, 1999. 55-64 p.
- 75. Romány P.:**
Miért fontos a vidék? Gazdálkodás. 5. sz. 1998. 49-53 p.
- 76. Sarantakos, S.:**
Social Research, Mac Millan Press Ltd., Hampshire, UK, 1993

- 77. Sarudi Cs.:**
Az állam szerepe a vidékfejlesztésben. Állami szerepvállalás az agrárszférában. MTA Agrártudományok Osztálya. Agroinform Kiadó, Budapest, 1999.
- 78. Sipos A.:**
Az agrártermelés alapozásának közgazdasági tényezői. (1998) In.: Az agrártermelés tudományos alapozása, MTA, Budapest, 2000 49-61 p. (Magyarország az ezredfordulón. Szerk: Glatz Ferenc)
- 79. Slee, B.:**
Alternative Farm Enterprises, Second edition; Farming Press Books, 1989
- 80. Szabó Z.:**
Helyi termékek feldolgozása. In: . FVM, A SAPARD előcsatlakozási programra felkészítő képzés tananyaga kistérségek számára. Scolar Kiadó, 2000
- 81. Szakál F.:**
A fenntartható mezőgazdaság és szerepe a vidéki térségek fejlődésében. (1999) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999 311-336 p.
- 82. Széles Gy. (szerk.):**
Agrártámogatások és azok ügyintézése. Agrárszakoktatási Intézet, Budapest, 2001
- 83. Szeremley B.:**
A szövetkezeti modellváltás szükségessége. In.: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdése. MTA Agrártudományok Osztálya. Budapest, 1999. 49-54 p.
- 84. Szeremley B.:**
Útmutató örökségünk a 100 éves HANGYA. (1998) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 357-373 p.
- 85. Tamás G. (szerk.):**
A magyar mezőgazdaság és az Európai Unió Dinasztia Kiadó-ház Rt, Budapest, 1998
- 86. Tóth L.:**
Alternatív vidéki tevékenységek. II. Alföldi Tudományos Tájgazdálkodási Napok. Mezőtúr, 1999.

- 87. Tóth P.:**
Az Európai Unió közös agrárpolitikája és annak legutóbbi reformja. In.: A SAPARD előcsatlakozási programra felkészítő képzés tananyaga kistérségek számára, Scolar Kiadó, FVM, Budapest, 2000
- 88. Tripsánszki B.:**
A kistérségi SAPARD programok régiós tapasztalatai az Észak-Alföldön. Szakdolgozat. Agrár Centrum, Debrecen 2001
- 89. Varga Cs.:**
Vidékfejlesztés az információs korban avagy a lokalitás esélyei? Agroinform Kiadóház, Budapest, 2000
- 90. Varga Gy.:**
Az EU-csatlakozás agrárgazdasági összefüggései: előnyök és hátrányok. In.: Az agrártermelés tudományos alapozása, MTA, Budapest, 1998. 43-48 p. (Magyarország az ezredfordulón. Szerk: Glatz Ferenc)
- 91. Wallendums Á.:**
A falugazdaság alternatív kitörési lehetőségei. In.: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdése. MTA Agrártudományok Osztálya. Budapest, 1999. 73-81 p.
- 92.** 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről
- 93.** Commissariat Général du Plan (France): Les Perspectives de Développement des Espaces Ruraux, Paris, 1988
- 94.** Commission of the European Union – Structural Fund (1999) Reform of the Structural Fund 2000-2006 – Comparative analysis CEC, Brussels
- 95.** Commission of the European Union (1997/2) Agenda 2000 For a stonger and wider Union; CEC, Brussels
- 96.** Commission of the European Union DG VI. (1997/1) CAP 2000 – Situation and Outlook – Rural Developments – Working Document; CEC, Brussels
- 97.** FVM Agrár- környezetgazdálkodási tanulmánykötetek. Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program. I. kötet. Budapest, 1999. nov.
- 98.** Jász-Nagykun-Szolnok megyei Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Stratégiai Program. Szolnok, 1999. április
- 99.** Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben. KSH, Budapest, 2000
- 100.** OECD: Creating Rural Indicators for Shaping Territorial Policy, Paris: OECD, 1994

- 101** OECD: Partnerships for Rural Development, Head of Publications Service, OECD 2, rue André- Pascal, 75775 Paris Cedex 16, Preance, 1990
- 102** OECD: Whart Future for Our Countryside? A Rural Development Policy, Paris: OECD, 1993
- 103** The European Conference on Rural Development (1996) The Cork Declaration – A Living Countyside, Cork, Ireland, 7th to 9th November, 1996

MELLÉKLETEK